

BBF00097

ธรรมบทและธัมมปตฺกฏกถา

(บาลี - ไทย)

ภาค ๘

DHAMMAPADA and DHAMMAPADATṬHAKATHĀ

(PĀLI - THAI)

PART VIII

มูลนิธิพุทธโลกุต

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พลเอก ดร.เสรี - ดร.รัชนิพร ยุทธะมาน
สร้างพระคัมภีร์เพื่อบูชาคุณพระรัตนตรัย

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณที่องถิน
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

มูลนิธิพุทธโลกุต

ISBN 974-8288-84-6

ธรรมบทและจัมมปตัญจูกถา

(บาลี - ไทย)

ภาค ๘

DHAMMAPADA and DHAMMAPADATTHAKATHĀ

(PĀLI - THAI)

PART VIII

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พลเอก ดร.เสรี - ดร.รัชนิพร พุกกะมาน
สร้างพระคัมภีร์เพื่อบูชาคุณพระรัตนตรัย

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณที่อังกฤษ
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

ISBN 974-8288-84-6

พระบรมราโชวาท

ฉันขออนุโมทนา ขอให้ทำต่อไป อย่าหยุดเสีย
ฉันสนับสนุนงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำบาลีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ให้จงหนัก อย่าให้ขัดแย้งกันได้เป็นอันขาด เพราะถ้า
ขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่นักศึกษา
ต่อไปข้างหน้า ที่ใครสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจไม่ได้
แจ่มแจ้ง ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย

(พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน พระราชทาน
แต่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาณโกตมมหาเถระ และคณะกรรมการ
ของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าฯ ถวายพระคัมภีร์
อัฐรสาลินีแปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พลเอก ดร. เสรี - ดร. รัชนีพร พุกกะมาน
สร้างพระคัมภีร์เพื่อบูชาคุณพระรัตนตรัย

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุนโดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเสส สัททาวิเสส ฉบับภูมิพโลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
องค์ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลก
และองค์ราชูปถัมภ์

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของมูลนิธิภูมิพลโลก

คณะกรรมการ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย	กรรมการ
๔. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร	กรรมการ
๕. คุณหญิงวรรณ วิทยะสิรินันท์	กรรมการ
๖. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ	กรรมการ
๗. คุณหญิงสุภัทรา ตันติพิพัฒน์พงศ์	กรรมการ
๘. ศาสตราจารย์ คุณหญิงแม่นมาส ขวลิต	กรรมการ
๙. คุณหญิงนงเยาว์ จิตต์กุศล	กรรมการ
๑๐. คุณหญิงสุจิตรา (จิราธิวัฒน์) มงคลกิติ	กรรมการ
๑๑. นางสมจิตต์ สิทธิไชย	กรรมการ
๑๒. นางลำยอง หะรินสุต	กรรมการ
๑๓. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน	กรรมการ
๑๔. นางสาววิไลลักษณ์ จารุดุล	กรรมการ
๑๕. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์	กรรมการ

(๑๐)

๑๖. นางประสพศรี ประเสริฐสม	กรรมการ
๑๗. นายปราโมทย์ สัชฌุกร	กรรมการ
๑๘. ดร.บุญนาค ศตะภูริ	กรรมการ
๑๙. ศาสตราจารย์ นายแพทย์ยงยุทธ วัชรดุลย์	กรรมการ
๒๐. นางพงษ์เพ็ญ ดำรงรัตน์	กรรมการ
๒๑. พล.ร.ต.สุรจิต สงสกุล	กรรมการ
๒๒. นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย	กรรมการ
๒๓. นาวาเอกวินัย ตะเภาพงษ์	กรรมการ
๒๔. พันเอกณรงค์ ครอบแถว	กรรมการ
๒๕. นายสุวรรณ จินต์ประชา	กรรมการ
๒๖. ดร.วิเศษ แสงกาญจนวนิช	กรรมการ
๒๗. นางสุนีย์ คุรุจิต	กรรมการ
๒๘. นายชาครีย์ สิริสุนทรานนท์	กรรมการ
๒๙. นางบุญมา เตสยานนท์	กรรมการ
๓๐. นางสาวณัฐนิชา มานะวนิชย์	กรรมการ
๓๑. นายประสิทธิ์ พุกษาจารศิริ	กรรมการ
๓๒. พลเอกอุดมชัย องคสิงห์	กรรมการ
๓๓. นายวีระชัย ไชยวรรณนะ	กรรมการ
๓๔. นายพีระพันธุ์ สุนทรสารทูล	กรรมการ
๓๕. นางสุภาคินี เอกฉัตร	กรรมการ
๓๖. นายระพีพันธ์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๓๗. นางสาวพิมพ์พิมล จันบุญศรี	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๓๘. นางประณัฐ เตชะเสน	กรรมการและเหรัญญิก
๓๙. นางสาวจงกลณี นาคสมบูรณ์	กรรมการและผู้ช่วยเหรัญญิก
๔๐. นางสาวกมลวรรณ กรรเกษม	กรรมการและเลขานุการ

คณะผู้ำนวยการจัดสร้าง
พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	ประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. นายระพีพันธ์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๔. นายภิญโญ ล่องสกุล	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

๑. คณะนักวิชาการ

๑. นายสุวรรณ จินต์ประชา ป.ธ.๙
๒. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง บ.ศ.๙
๓. นายทศพร ศรีคำ ป.ธ.๙
๔. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘, พ.ม., M.A. (B.H.U.)
๕. นายชำนาญ รักขาว ป.ธ.๘, พ.ม.
๖. นายทองดี พันโน ป.ธ.๘
๗. นายกวีพัชฌ์ นวลศรี ป.ธ.๗, พ.ม., พธ.บ., ค.บ. (มจร.)
๘. อุบาสิกาจันทร์ทิพย์ ศรีวงษ์ บ.ศ.๗
๙. อุบาสิกาจรรยา บั้วสุวรรณ บ.ศ.๖
๑๐. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ. (ศิลปากร)

๒. ฝ่ายเอกสาร-การพิมพ์

๑. นางชลอ วรรณจันทร์
๒. นางพิกุล บำรุงผล

(๑๒)

๓. นางจิตตรา อมะรักษ์
๔. นางสาวจิรัญญา เว้นบาป
๕. นางสาวพวงเงิน อุชชิน

๓. ฝ่ายธุรการ-สารบรรณ

๑. นายสุนทร แก้วเพชร
๒. นางสุภา วรรณพงษ์

๔. ฝ่ายบัญชี-การเงิน

๑. นางถาวร ศรีปราสาท
๒. นางรัตยา สาคร

๕. ฝ่ายพัสดุ

๑. นางวิณา เพิ่มสุข
๒. นางสาวธรินทร์ญา อภัยเสวตร์

๖. ฝ่ายโรงพิมพ์

๑. นายเฉลิมชัย ทองมี
๒. นายจิรายุ สิงห์นวน
๓. นางสาวพัชรา สาคร
๔. นางสาวจิตาภา กล้าผ่องศรี
๕. นางบุศรา ขวัญดี
๖. นางรักชนก ศรีสุขสด
๗. อุบลสิกาชฎสมร ทัดทอง
๘. อุบลสิกาพรหม เกิดเกษม
๙. อุบลสิกาบุญเกื้อ ไพโรจน์
๑๐. นางวริยา รักดนตรี

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณที่องคิน
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
มูลนิธิภูมิพลโลก

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม
และ
กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

(๑๔)

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : ๒๕๕๖

Second published : 2013

ISBN 974-8288-84-6

สงวนลิขสิทธิ์

ในการคัดลอก แปร และดัดแปลง

ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ในบริเวณวัดสระเกศฯ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalobhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสังฆธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า พระปริยัติสังฆธรรม ในบรรดาพระสังฆธรรมทั้ง ๓ พระปริยัติสังฆธรรมมีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมยังดำรงอยู่ตราบไค พระปฏิบัติสังฆธรรม และ พระปฏิบัติสังฆธรรม ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสังฆธรรมและพระปฏิบัติสังฆธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสังฆธรรม จึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระเป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธรวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรกด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดเป็นหมวดหมู่เรียกว่า พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปาฬิ หรือ พระบาลี

พุทธบริษัทผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสังฆธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎก หรือพระบาลีนี้ ให้รู้ซึ่งทั้งบทพยัญชนะและอรรถ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธรวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสังฆธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่งเรียกว่า คันถฐานะ คู่กับ วิปัสสนาฐานะ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ อันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสังฆธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธานิบายเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคีติกาจารย์ ในครั้งแรก มีพระมหากัสสปเถระ พระอุบาลีเถระ และพระอานนทเถระ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า อรรถกถา มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับ

ที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงห์อันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่สำนักมหาวิหารในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา พุทธบริษัทจำต้องศึกษาภาษาสิงห์ก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบากแก่พุทธบริษัทผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถาธิบายพระพุทธวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลายมีพระพุทธโฆชะ พระพุทธทตตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงห์เป็นภาษาบาลีอันเป็นต้นติภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์แก่อุภโยคไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งคัมภีร์อธิบายความในอรรถกถา เพื่อให้เข้าใจพระพุทธรวจนะชัดเจนยิ่งขึ้นเรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มุลฎีกา และคัมภีร์อธิบายฎีกาเดิม ซึ่งต่อมาเรียกว่า อนุฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนงำข้อขัดที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คณฐิบท อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธ์ความ บอกความหมายของศัพท์แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า อรรถโยชนา คัมภีร์เหล่านี้ ล้วนเป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย พระคัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้ แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณวิเสส แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่นพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค หรือพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถาแล้วมีคัมภีร์อธิบายต่อมาเรียกว่า ฎีกา เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญจุสา อธิบายพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี อธิบายคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นติภาษา คือภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธรวจนะซึ่งเรียกว่า พระบาลี และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธรวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารู้ความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้ ถ้าขาด

ความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุกติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด ลุ่มหลง ในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น พุทธบริษัทผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้ไวยากรณ์ ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธรวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์ เหล่านี้เรียกว่า สัททวิเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง นิรุกติศาสตร์ บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับ พระคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อณูฎีกา ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในโบราณ ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียน อักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธรวจนะ ทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราช-
ปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรวาท รับภารธุระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎก
ภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้ว ตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้เผยแพร่ไปใน
วัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ
พระราชาคณะผู้ใหญ่ที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างพระคัมภีร์อรรถกถาจาก
อักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่าง
ทรงมีพระศรัทธาประสาทะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา
ให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมา
การทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐
ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักไป
ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชฉายาของพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕
จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์
ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความ
เห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ เมื่อวันที่

(๑๘)

๕ มิถุนายน ๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุน เป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปล เป็นภาษาไทยตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลี ให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบถามกับคัมภีร์อื่นและฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝน บัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปล สู่อักษรไทยก็จะถูกต้องตามไปด้วย

มูลนิธิภูมิพลภิกขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับ ปัจจัยบริจาคจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธาสรางพระคัมภีร์เป็นรายยกเพื่อถวายเป็น พุทธบูชาและอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคล ดังได้ประกาศพระนามและนามในท้ายเล่ม พระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ พระคัมภีร์ธรรมบทและธัมมปทัฏฐกถา บาลี - ไทย ภาค ๘ นี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พลเอก ดร.เสรี - ดร.รัชนิพร พุกกะมาน ได้มีจิตศรัทธา บริจาคทรัพย์สร้าง เพื่อบูชาคุณพระรัตนตรัย

มูลนิธิภูมิพลภิกขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้ ขออำนาจแห่งมหากุศล อันบังเกิดจากการบริจาคทรัพย์สร้างพระคัมภีร์นี้ได้โปรดบันดาลให้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พลเอก ดร.เสรี - ดร.รัชนิพร พุกกะมาน จงประสบความสุขความเจริญรุ่งเรือง ตลอดไป.

มูลนิธิภูมิพลภิกขุ
เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย นั้น มูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อัญฎีกา คัมภีร์ อรรถโยชนา ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แพร่หลายไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา
๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกันโดยแยกเป็น ๒ พากย์ซ้ายขวาเป็น ๒ ภาษา คือบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนาที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจ

ศึกษาทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์
ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับ
ชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็น
พระราชประสงค์ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน
ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิฯ จะทำพระคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และ
ความเหมาะสมในการที่จะเผยแผ่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ
การพิมพ์พระคัมภีร์ธรรมบทและธัมมปทัฏฐกถา บาลี-ไทย ภาค ๘ นี้ เป็นการ
พิมพ์ฉบับชำระทั้งภาษาบาลี และคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ ในหน้าเดียวกันตาม
คำปฏิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางและ
ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัย
ให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข
ได้ดีมรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่วงกันเทอญ.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

แนะนำ ธรรมบทและธัมมปทัฏฐกถา

การแนะนำพระธรรมบทและธัมมปทัฏฐกถา เป็นเรื่องที่คุณเรียนบาลี ส่วนใหญ่ทราบกันดีอยู่แล้ว แต่ถึงอย่างนั้น ถ้าขาดการแนะนำพระคัมภีร์นี้ ก็จะเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย เพราะเหตุว่าพระธรรมบทและธัมมปทัฏฐกถานี้ เป็นวรรณกรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่พระโบราณจารย์ได้จัดพระคัมภีร์นี้ไว้สอบความรู้พระปริยัติธรรม ในภูมิเบื้องต้นของผู้ที่ศึกษาภาษาบาลี และผู้ที่เป็นพระภิกษุสามเณร สอบความรู้ธัมมปทัฏฐกถา จนได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการผู้ตรวจข้อสอบ ซึ่งมีแม่กองบาลีสนามหลวงเป็นผู้จัดการสอบ เมื่อสอบได้ก็จะมีพระราชพิธียกย่องผู้ที่มีความรู้ในธัมมปทัฏฐกถานี้ให้มีสมณศักดิ์เป็นพระมหาขึ้น เพราะฉะนั้น จึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากที่จะทำความเข้าใจในความหมายของคำ และความเข้าใจในความหมายของการศึกษาพระธรรมบทหรือธัมมปทัฏฐกถานี้

ความรู้เรื่องคำว่า “ธรรมบท”

ก่อนอื่นจะต้องทำความเข้าใจในความหมายของคำว่า “ธรรมบท” เสียก่อน ธรรมบทนี้เป็นคำที่มาจากพระบาลีว่า ธมฺมปท ซึ่งแปลทับศัพท์ว่า ธรรมบท โดยความหมาย หมายถึงชื่อพระพุทธรวจนะ คือคำที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาไว้จัดเป็นหนึ่งใน ๙ แห่งนวังคสัตถุศาสน์ เรียกว่า คาถา คือเป็นคำร้อยกรองหรือที่เรียกว่า ฉันทลักษณ์ พระสังคีติกาจารย์รวบรวมไว้ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ ๒๕ จัดเป็นวรรค ๆ คือเป็นพวกที่อยู่ในคำสอนลักษณะเดียวกัน เรียกชื่อต่าง ๆ ว่า

๑. ยมกวรรค เป็นเรื่องพระธรรมคำสอนที่เป็นคู่กัน เช่นเรื่องดีเรื่องชั่ว
๒. อัปปมาทวรรค เป็นเรื่องความไม่ประมาท
๓. จิตตวรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับจิต
๔. ปุပ္ผวรรค เป็นเรื่องธรรมะอุปมาด้วยดอกไม้
๕. พาลวรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับคนพาล
๖. ปันนิตตวรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับบัณฑิต
๗. อรหันตวรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับพระอรหันต์
๘. สหัสสวรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับจำนวน ๑,๐๐๐ หรือหนึ่งในร้อยในพัน
๙. ปาปวรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับบาป คือหมายถึงคนกับความชั่ว
๑๐. ทัณฑวรรค เป็นเรื่องเกี่ยวกับอาชญา คือเป็นเรื่องของผลสะท้อนของการลงโทษ
๑๑. ชราววรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับความแก่ คือสิ่งที่คร่ำคร่าทรุดโทรม
๑๒. อัตตวรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับตัวตนของเรา
๑๓. โลกวรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับการปฏิบัติทางโลก
๑๔. พุทธวรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าซึ่งหาได้ยาก
๑๕. สุขวรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับความสุข
๑๖. ปิยวรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับความโศกที่ไม่มีแก่ผู้หลุดพ้นแล้ว
๑๗. โภทวรรค เป็นเรื่องธรรมะเกี่ยวกับความโกรธ ซึ่งทำความเสียหาย
๑๘. มลวรรค เป็นเรื่องเกี่ยวกับมลทินทางใจ

๑๙. รัมภ์ฐวรรค เป็นเรื่องของผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรมของนักปราชญ์
 ๒๐. มัคควรรค เป็นเรื่องเกี่ยวกับมรรคผลและทางเข้าสู่ความดี
 ๒๑. ปกิณณกวรรค เป็นเรื่องเกี่ยวกับเบ็ดเตล็ด
 ๒๒. นiryavรรค เป็นเรื่องเกี่ยวกับนรกที่คนทำความชั่วไปเสวย
 ในภูมินั้น
 ๒๓. นาควรรค เป็นเรื่องเกี่ยวกับช้าง
 ๒๔. ตัณฑาวรรค เป็นเรื่องเกี่ยวกับตัณฑหาและโทษแห่งตัณฑหา
 ๒๕. ภิกขุวรรค เป็นเรื่องเกี่ยวกับทางดำเนินของภิกษุ
 ๒๖. พราหมณวรรค เป็นเรื่องเกี่ยวกับผู้มีคุณธรรมควรได้ชื่อว่าเป็น
 พราหมณ์

รวม ๒๖ วรรค เป็นคาถาในวรรคต่าง ๆ ทั้งหมด ๔๒๓ พระคาถา
 พระคาถาดังกล่าวนี้นี้เป็นคำร้อยกรอง ซึ่งตั้งขึ้นเป็นเรื่องด้วยกัน ๓๐๒ เรื่อง มีเรื่อง
 พระจักขุบาลเป็นต้น เรื่องเทวहितพราหมณ์เป็นเรื่องสุดท้าย มีชื่อต่าง ๆ ตามวรรค
 นั้น ๆ เพื่อให้จำได้ง่าย เป็นพุทธภาษิต รวมเรียกว่า “พระธรรมบท”

แต่นักเรียนหรือคนส่วนมากเรียกรัมภ์ฐกถาว่า เป็นพระธรรมบทก็มี
 เช่น เรียนบาลีไวยากรณ์แล้วก็ไปเรียนพระธรรมบท ซึ่งหมายถึง รัมภ์ฐกถา
 นั้นเอง เหมือนอย่างทีพูดว่า เรื่องชาดก ซึ่งไปตีความหมายเอาอรรถกถาชาดก
 โดยมาก ฉะนั้น

ความรู้เกี่ยวกับรัมภ์ฐกถา

รัมภ์ฐกถานี้ ได้แก่ อรรถกถาธรรมบท แยกเป็นคำได้สองคำ คือ
 รัมภ์ฐ ที่แปลว่าพระธรรมบทนั่นเอง และคำว่าอรรถกถาอีกคำหนึ่ง ซึ่งหมายถึง

(๒๔)

คำอธิบายพระธรรมบท ผู้ที่จะเข้าใจพระธรรมบทได้ดี จำเป็นต้องเรียนธัมมปัทฏฐกถา เพราะฉะนั้น ในครั้งโบราณสมัยเรียนมูลกัจจายน์ เมื่อเรียนจบแล้วก็ขึ้นพระคัมภีร์คือเรียนธัมมปัทฏฐกถาต่อไป ในสมัยปัจจุบันเมื่อเรียนบาลีไวยากรณ์พร้อมทั้งอุภยพากย์ปริวรรต ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงรจนาไว้ จบแล้วก็ขึ้นเรียนพระคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาต่อไป ซึ่งเป็นคำอธิบายพระธรรมบทให้แจ่มแจ้ง ถ้าขาดการเรียนธัมมปัทฏฐกถาแล้วจะเข้าใจพระธรรมบทได้ยาก

ด้วยเหตุดังนี้ พระเถรานุเถระแต่โบราณ จึงได้จัดธัมมปัทฏฐกถานี้ เป็นหลักสูตรการเรียนการสอนมาตั้งแต่ครั้งโบราณ ศึกษากันต่อ ๆ มาเป็นแบบฉบับ

ประวัติความเป็นมาของธัมมปัทฏฐกถา

เดิมธัมมปัทฏฐกถานี้ ได้เขียนจารึกไว้เป็นภาษาสิงหล ในลังกาทวิป หรือที่เรียกว่า ตามพบีณณทวิป แปลว่า เกาะของคนผู้มีฝ่ามือแดง ผู้ที่จะเข้าใจพระธรรมบทได้ดีจำต้องไปเรียนภาษาสิงหลให้เข้าใจก่อน แล้วจึงเรียนธัมมปัทฏฐกถาให้เข้าใจได้ในภายหลัง ด้วยเหตุนี้ เมื่อครั้งพระพุทธโฆษาจารย์ ชาวพุทธคยา ในประเทศอินเดียตอนเหนือ ได้ไปศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาในลังกาทวิปที่สำนักมหาวิหาร เมื่อประมาณพุทธศักราช ๙๖๕ ปี ในรัชกาลของพระเจ้ามหานาม ผู้เป็นใหญ่ในลังกาทวิป ได้แปลคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษามคธหรือภาษาบาลีขึ้น ธัมมปัทฏฐกถานี้อยู่ในภาษาสิงหลเป็นภาษาของชาวเกาะซึ่งมีคนรู้น้อย ไม่สำเร็จประโยชน์ทั่วไป ดังนั้น พระเถระรูปหนึ่งชื่อว่า พระกุมารกัสสปะ ซึ่งเป็นชื่อเดียวกับพระอริยสาวกในครั้งพระพุทธเจ้ามีพระชนม์อยู่ ได้เห็นความสำคัญว่า คัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาเป็นภาษาสิงหลไม่สำเร็จประโยชน์แก่คนทั่วไป จึงได้อาราธนา

พระพุทธโฆษาจารย์ให้แปลธัมมปัทฏฐกถานี้เป็นภาษามคธ ซึ่งเรียกว่า ต้นติภาษา แปลว่า ภาษาที่มีแบบแผน มีไวยากรณ์ดี พระพุทธโฆษาจารย์จึงได้แปลธัมมปัทฏฐกถาเป็นภาษามคธหรือภาษาบาลี ตัดเนื้อความที่เยิ่นเย้อออกไป รักษาเนื้อความที่กะทัดรัดไว้ มีคัมภีร์มคธาคถา คือคำเริ่มพระคัมภีร์ หรือเรียกว่า ปณามคธาคถา คือ คำไหว้ครูไว้เป็นเบื้องต้น แล้วมีคำพรรณนาความ หรืออธิบายความตามวรรค คือ หมายถึงว่า แต่ละเรื่องในวรรคนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสพระคาถาขึ้นเกี่ยวกับเรื่องใด ที่เรียกว่า วัตถุนิทาน ได้ปรารภใครให้เป็นเหตุแล้ว ก็เล่าปรารภเหตุที่เกิดขึ้นไปตามลำดับเรื่อง จนกระทั่งสรุปความได้ว่า เมื่อได้สมเหตุสมผลแล้ว จึงได้ตรัสพระคาถาดังกล่าวขึ้น เสร็จแล้วได้อธิบายความในพระคาถาให้เป็นที่เข้าใจ เรียกว่า แก้อรรถ คือขยายความพระคาถาให้พิสดารขึ้น ลงท้ายสรุปว่าเทศนาในครั้งนั้นมีผู้ได้รับประโยชน์ได้ตรัสรู้มรรคผลมีจำนวนมาก และมีนิคมกถาคือคำลงท้ายเป็นที่สุด

เรื่องต่างๆ ที่นำมาเล่าในธัมมปัทฏฐกถานี้ ยกคำของพระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุบ้าง กับพระราชากับพระราชาบ้าง ยกเรื่องราวต่างๆ มาเป็นอุทาหรณ์เทียบเคียงเป็นเรื่องสนทนาระหว่างกันและกัน มีคำเปรียบเทียบ มีคำอุปมา มีคำที่มีโวหารลึกซึ้งเป็นนิทาน และบางเรื่องยังมีนิทานในอรรถกถาชาดกประกอบ เป็นเรื่องที่ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจแตกฉานในธรรมะของพระพุทธเจ้า ทั้งราชาศัพท์ ขนบธรรมเนียมประเพณี ทำให้เห็นว่าคำกล่าวนี้เป็นคำที่มีหลักฐาน อันมีมาแต่โบราณ ซึ่งท่านกล่าวไว้ว่า เดิมท่านพระมหินทเถระหัวหน้าพระธรรมทูต ได้นำมาเผยแพร่ให้พระเถระชาวสิงหลได้สืบทอดบันทึกไว้ พระพุทธโฆษาจารย์ได้แปลภาษาสิงหลเป็นภาษามคธอีกครั้งหนึ่ง จึงเป็นประโยชน์สืบมาจนทุกวันนี้

ส่วนประวัติท่านผู้แปลจากภาษาสิงหลมาเป็นภาษามคธ หรือเรียกว่า ท่านผู้รจนา คือ ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ ได้เขียนประวัติไว้แล้วในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งผู้ประสงค์อาจจะค้นดูได้

ธัมมปัทฏฐกถาในประเทศไทย

เมื่อพระพุทธศาสนาแผ่เข้ามาสู่ประเทศไทยตั้งมั่น มีกุลบุตรเข้ามาบวชเรียนในพระพุทธศาสนา การบวชนั้นย่อมมีความหมายถึงการเล่าเรียนพระพุทธศาสนาเป็นหลักด้วย การเล่าเรียนพระพุทธศาสนาที่เป็นหลักนั้น มี ๒ ประเภท คือเรียนลัด โดยที่ผู้เรียนมุ่งมั่นที่จะศึกษาให้เข้าใจการปฏิบัติธรรม ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก เพราะต้องเล่าเรียนในทางปฏิบัติ คือทำวัตร สวดมนต์ และเรียนกรรมฐานคือสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเรียกว่าเป็นการเรียนทางปฏิบัติ รวมเรียกว่าวิปัสสนาธุระ แต่มีพระภิกษุสามเณรบางพวกต้องการจะศึกษาภาษาพระศาสนาที่ได้สั่งสอนกันมา ก็เรียนภาษามคธ คือภาษาบาลีเป็นหลัก ซึ่งเรียกว่า คันถธุระ คือการเรียนพระคัมภีร์

การเรียนภาษาบาลีนั้น ในเบื้องต้นเรียนมูลกัจจายน์ คือหลักคำสอนที่เป็นไวยากรณ์ตามแบบโบราณ และใช้อักษรขอมในการเขียนและการอ่าน เมื่อเรียนมูลกัจจายน์จบแล้ว จึงขึ้นพระคัมภีร์คือเรียนธัมมปัทฏฐกถาสืบต่อไป คัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถานี้ ได้จารึกเป็นอักษรขอมมีจำนวนหลายผูก จัดเป็นบัน ที่เรียกว่าตอน คือบันต้นและบันปลาย เมื่อพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะทรงอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรที่รู้พระธรรมวินัยได้แตกฉาน เพื่อจะได้ยกย่องบูชาให้เป็นบุคคลที่น่านับถือในหมู่ชน จึงได้จัดให้มีการสอบพระปริยัติธรรม โดยการให้แปลธัมมปัทฏฐกถานี้เป็นภาษาไทย มีสมเด็จพระสังฆราชและพระเถรานุเถระผู้ใหญ่เป็นผู้รับสนองพระราชประสงค์ตามพระราชศรัทธา จัดให้มีการสอบขึ้นตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารพระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงสยาม ทรงมีพระราชศรัทธาอุปสาทาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง เมื่อมีการรบทัพจับศึก ก็เพื่อจะป้องกันภัยพิบัติอันเกิดจากอริราชศัตรูมาเบียดเบียนพระพุทธศาสนา สมณพราหมณาจารย์ และพสกนิกรที่อาศัยพระบรมโพธิสมภารเป็นหลัก เพราะฉะนั้นในยามสงบศึกเมื่อจะมีการบำรุงพระพุทธศาสนา จึงจัดให้มีการสอบความรู้พระปริยัติธรรม คัดเลือกพระภิกษุสามเณรที่มีความรู้

พระปริยัติธรรมแปลคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ก็มีการตั้งการสอบขึ้นโดยมีกรรมการผู้ทำการสอบมีแม่กองผู้สอบพร้อมทั้งคณะจัดการสอบ ได้ยืมว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการสอบพระปริยัติธรรมที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามบ้าง ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์บ้าง ที่วัดสุทัศนเทพวรารามบ้าง พระภิกษุสามเณรที่สอบท่ามกลางคณะสงฆ์ ซึ่งมีพระเถระผู้ใหญ่เป็นประธาน พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปฟังการสอบโดยนักเรียนผู้สอบแปลด้วยปาก ต่อหน้าคณะกรรมการ การสอบนี้จึงเรียกว่า การสอบบาลีสนามหลวง มีคณะกรรมการกำกับ ต้องแก้ไขให้ถูกใจ ถูกมติของคณะกรรมการเมื่อสอบผ่านไปได้ พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงยกย่องว่าเป็นบาเรียน ซึ่งในชั้นแรกแปลว่าผู้สอบภาษาบาลีได้ พระที่เป็นพระบาเรียนนี้ มีสมณศักดิ์เป็น พระมหา ได้รับพระราชทานพัดยศ พระบาเรียนในการสอบเบื้องต้น ประโยค ๑-๒ ใช้ รัชมภพัฏฐกถานี้เป็นหลักสูตร ต่อเมื่อสูงขึ้นไปถึงประโยค ๓ จึงจะเรียกว่าเป็น พระมหา นี้เป็นคติมาแต่โบราณ ซึ่งในครั้งนั้นไม่มีนักธรรม ผู้จะเรียนรู้ธรรมะจะต้องเรียนจากภาษาบาลีเท่านั้น จึงจะสามารถเข้าใจธรรมะในพระพุทธศาสนาได้

ต่อมาเมื่อมีการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นอักษรไทยแล้ว ได้มีการพิมพ์อรรถกถาเป็นอักษรไทยขึ้นด้วย

และการตั้งเปรียญได้ถือเป็นราชประเพณีมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ กำหนดทรงตั้งในวันก่อนวันวิสาขบูชา ๑ วัน เมื่อได้รับการตั้งสมณศักดิ์แล้ว จึงจะเรียกว่าเป็นพระมหาได้

วิธีเรียนรัชมภพัฏฐกถา

ในชั้นเดิมอาจารย์เป็นผู้บอก นักเรียนเป็นผู้แปลตามอาจารย์บอก ทรงจำไว้ตามแบบแผนของอาจารย์ ผู้สนใจการเรียนรัชมภพัฏฐกถาต้องไปหาอาจารย์ผู้ทรง

ความรู้จากวัดต่าง ๆ ในสมัยก่อนผู้ที่รู้ธัมมปัทฏฐกถาลาสิกขาออกไป พระเจ้าแผ่นดิน ได้มีรับสั่งให้พวกมีความรู้เหล่านี้ไปเป็นอาจารย์สอนพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ศึกษาเล่าเรียนตั้งแต่ชั้นมูลกัจจายน์ จนกระทั่งแปลธัมมปัทฏฐกถาและคัมภีร์สูง ๆ ขึ้นไป อาจารย์เหล่านั้นพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นขุน หลวง พระ พระยา ตามสมควรแก่ฐานะ สอนในพระราชวัง ต่อมาเจ้านายที่ทรงมีทรัพย์ทรงจ้าง ให้ไปสอนในตำหนักในวังของตนก็มี การทั้งนี้เป็นด้วยความปรารถนาที่จะบำรุงการ ศึกษาพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองด้วยการศึกษาพระปริยัติธรรมทางคันถธุระ เมื่อมีการสอบพระปริยัติธรรมในปีใดปีหนึ่ง อาจารย์ผู้สอนส่งนักเรียนเข้าสอบ ถือกันว่าอาจารย์ผู้สอนนั้นเป็นเจ้าของสำนักเรียน

เมื่อครั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรง เป็นใหญ่ในคณะสงฆ์ ได้ทรงเปลี่ยนแปลงการศึกษาจากการแปลปาก เป็นการ แปลเขียน โปรดให้เรียนบาลีไวยากรณ์ที่ทรงรจนารุ่นใหม่ แทนมูลกัจจายน์ และ การสอบให้มีการเขียนข้อสอบตั้งกรรมการตรวจ ตั้งกองบาลีสนามหลวงขึ้น ผู้ที่จะ สอบเปรียญนั้น เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรจนา หนังสืออนุโวภาทและหนังสือพุทธประวัติ ทรงเห็นว่าการศึกษาที่พระภิกษุสามเณรที่เข้ามา บวชในพระพุทธศาสนา ต้องเรียนภาษาบาลีเป็นรากฐานก่อน จะเป็นการช้าเกินไป จึงให้เรียนธรรมะเป็นภาษาไทย และได้มีการสอบวัดความรู้สามเณรผู้รู้ธรรมขึ้น เพื่อให้ได้รับการยกเว้นการเกณฑ์ทหารในครั้งรัชกาลที่ ๖ ต่อมาในสมัยของพระองค์ท่าน ได้มีการตั้งการศึกษานักธรรมขึ้น จึงได้มีการสอบนักธรรม เป็นนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท และเมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ได้ตั้งนักธรรมชั้นเอกขึ้น ทางคณะสงฆ์ได้กำหนด ให้ผู้ที่จะมีความรู้เป็นมหานั่น จะต้องได้นักธรรมประกอบด้วย คือ ได้นักธรรมชั้นตรี จึงจะสอบประโยค ๓ ได้ ได้นักธรรมชั้นโท จึงจะสอบประโยค ๔-๖ ได้ ได้นักธรรม ชั้นเอก จึงจะสอบประโยค ๗-๘ ได้ ถ้าสอบนักธรรมชั้นตรีไม่ได้ สอบประโยค ๓ ได้ ปรับเป็นตก สอบนักธรรมชั้นโทไม่ได้ สอบประโยค ๔ ได้ ปรับเป็นตก สอบนักธรรม ชั้นเอกไม่ได้ สอบประโยค ๗ ได้ ปรับเป็นตก เพราะฉะนั้น ผู้ที่สอบพระปริยัติธรรมได้

จึงเรียกว่า เปรียญธรรม ซึ่งย่อเป็นคำว่า ป.ธ. คือ เปรียญกับนักธรรมนั่นเอง ส่วน เปรียญรุ่นเก่า ๆ ที่ไม่ได้นักธรรมเพราะไม่มีการสอบในครั้งนั้น เรียกว่า ป.บ. เปรียญบาลี หรือ บ.บ. บาลีเรียนบาลีก็มี ในปัจจุบันนี้ทางคณะสงฆ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ส่งเสริมให้อุบาสิกานุ่งขาวห่มขาว ที่เรียกว่าบวชเป็นชี ได้ศึกษา นักธรรมและบาลี พวกแม่ชีเหล่านี้ สอบเปรียญธรรมได้ ก็ถือว่าเป็นผู้มีการศึกษา ได้รับการยกย่องจากสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย เรียกว่า บ.ศ. ย่อมาจากคำว่า บาลีศึกษา มีตั้งแต่ชั้น บ.ศ.๑-๒ (บาลีศึกษา ๑-๒) จนถึง บ.ศ.๙ (บาลีศึกษา ๙) ซึ่งทำให้การศึกษาพระปริยัติธรรมกว้างขวางออกไป

การเรียนธัมมปัทฐกถา

ธัมมปัทฐกถานี้มีการเรียนการสอนที่เป็นแบบอย่างอันครูอาจารย์ได้นำ สืบ ๆ กันมา เมื่อมีการพิมพ์ธัมมปัทฐกถาเป็นอักษรไทยภาษาบาลี ได้แบ่งเป็น ๘ ภาคด้วยกัน ภาค ๑-๔ จัดเป็นบันไดขั้น ภาค ๕-๘ จัดเป็นบันปลาย

ในปัจจุบันนี้คณะสงฆ์ไทยเห็นความสำคัญของธัมมปัทฐกถานี้ จึงให้มีการเรียนการสอนและการสอบตั้งแต่ชั้นประโยค ๑-๒ ถึงชั้นประโยค ๖ และได้จัด หลักสูตรไว้ดังนี้

ประโยค ๑-๒ และเปรียญตรีปีที่ ๑-๒ หมวดบาลีศึกษาวิชาแปลมคธเป็น ไทยโดยพยัญชนะและโดยอรรถ หลักสูตรใช้หนังสือธัมมปัทฐกถา ภาค ๑-๔

ประโยค ป.ธ.๓ วิชาแปลมคธเป็นไทยโดยพยัญชนะและโดยอรรถ หลักสูตรใช้หนังสือธัมมปัทฐกถา ภาค ๕-๘

วิชาสัมพันธไทย หลักสูตรใช้หนังสือธัมมปัทฐกถา ภาค ๕-๘

(๓๐)

ประโยค ป.ธ.๔ วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือธัมมปัทฏฐกถา ภาค ๑

ประโยค ป.ธ.๕ วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือธัมมปัทฏฐกถา ภาค ๒-๔

ประโยค ป.ธ.๖ วิชาแปลไทยเป็นมคธ หลักสูตรใช้หนังสือธัมมปัทฏฐกถา ภาค ๕-๘ แต่ในการสอบกรรมการจะแปลประโยคเป็นความไทยโดยสันทัด หรือ ดัดแปลงสำนวน และท้องเรื่องหรือตัดตอนที่ต่าง ๆ มาเรียงติดต่อกัน เป็นประโยค สอบไล่ก็ได้

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าคณะสงฆ์ไทยเห็นความสำคัญของธัมมปัทฏฐกถานี้ จึงให้เรียน ใช้สอน ใช้สอบ ผู้ที่ศึกษาภาษาบาลีตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นประโยค ๖

ประโยคมีชื่อที่ใช้มาแต่โบราณ

สำหรับการศึกษาของนักเรียนและครูบาอาจารย์แต่เก่าก่อน ย่อมถือว่า ธัมมปัทฏฐกถานี้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจเป็นพิเศษ มีเคล็ดลับที่จะต้องศึกษาได้ทำธงขึ้น และธงลงในประโยคที่จะเรียน แต่ในปัจจุบันนี้ยกเลิกธงนั้น ๆ เสียแล้ว และเรียก ประโยคต่าง ๆ ที่น่าสนใจในธัมมปัทฏฐกถาทั้ง ๘ ภาคนั้น มีชื่อต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ถึง ๑๐๐ ประโยค ที่โบราณเรียกชื่อดังต่อไปนี้

ภาค ๑ มี ๑๕ ประโยค คือ

๑. ประโยคไหว้ครู
๒. ประโยคอธิติสัทโท/หลงเสียงนาง
๓. ประโยคกงเกวียน - กำเกวียน

๔. ประโยคอิตินาคพาท
๕. ประโยคกาโกโลกนัย - โลกมืต
๖. ประโยคยักขินีสงน้ำ
๗. ประโยคยกวัตตร
๘. ประโยคข้างลงท่า
๙. ประโยคข้างร่องไห้
๑๐. ประโยคปุ้อาสนะ
๑๑. ประโยคเทวทัตต์เล็ก
๑๒. ประโยคพุทธดำเนิน
๑๓. ประโยคนันทะกระสัน
๑๔. ประโยคเทวทัตต์ตังดา
๑๕. ประโยคไก่อปรบปึก - ไคโป

ภาค ๒ มี ๑๑ ประโยค คือ

๑. ประโยคข้างออกศึก
๒. ประโยคเฆาปราสาท
๓. ประโยคอัปปมาท
๔. ประโยคโจรชุดอุโมงค์
๕. ประโยคบัญญัติปราสาท
๖. ประโยคม้าวิ่งเร็ว
๗. ประโยควัตตบท/วัตตบท ๗
๘. ประโยคกีกิณี - กิงกิณิก
๙. ประโยคมังกรตันเมฆ
๑๐. ประโยคครอบจักรวาล
๑๑. ประโยคนครนอก - นครใน

ภาค ๓ มี ๑๓ ประโยค คือ

๑. ประโยคหิงห้อยชมสวน
๒. ประโยคมุณีเดินดง
๓. ประโยคจำปาทอง - ประทุมทอง
๔. ประโยคเศรษฐีสอนบุตร
๕. ประโยคกัลยาณธรรม
๖. ประโยคแก้วมงกุฏ
๗. ประโยคอัตตวินิบาต
๘. ประโยคประทุมทอง - ดอกประทุม
๙. ประโยคสิงพาล
๑๐. ประโยคอานันทเศรษฐี
๑๑. ประโยคสังขุขีรัง
๑๒. ประโยคสัมภาระ
๑๓. ประโยคองคต

ภาค ๔ มี ๕ ประโยค คือ

๑. ประโยคลากินน้ำหาง
๒. ประโยคสันนิจจัย
๓. ประโยคเสาเขื่อน
๔. ประโยคป่าไม้สะแก - ป่าไม้ตะเคียน - ป่าไม้พะยอม
๕. ประโยคเศรษฐีขายถ่าน

ภาค ๕ มี ๗ ประโยค คือ

๑. ประโยคผีเสื้อน้ำ - เทวธรรม
๒. ประโยคม้าหลบแสง
๓. ประโยคสนิมบาตร

๔. ประโยคไตรวิภูฏะ - ไตรวัตร
๕. ประโยคกายนคร
๖. ประโยคหัทธสีโครง
๗. ประโยคเศรษฐีขายเรื่อน

ภาค ๖ มี ๖ ประโยค คือ

๑. ประโยคกุมภกรรณทนต์น้ำ
๒. ประโยคราชสีห์กระที่บถ้ำ
๓. ประโยคพุทธวิสัย/พระพุทธเจ้าเปิดโลก
๔. ประโยคโอวาทปาติโมกข์
๕. ประโยคสรณคมน์
๖. ประโยคอยู่ร่วม

ภาค ๗ มี ๒๘ ประโยค คือ

๑. ประโยคยถานที
๒. ประโยคกาทสูร
๓. ประโยคพระครูแขวง
๔. ประโยควินิจฉัย
๕. ประโยคพรานตกเบ็ด
๖. ประโยคพระครูเมือง
๗. ประโยคอัฐฐังคิกมรรค
๘. ประโยคเสื่อชอนเล็บ
๙. ประโยคกาวิตน้ำ
๑๐. ประโยคประทุมทอง
๑๑. ประโยคสองนาง
๑๒. ประโยคห้าลงเมือง

๑๓. ประโยคবারมีสามสิบ
๑๔. ประโยคเสือเล็ก
๑๕. ประโยคเสือโคร่ง
๑๖. ประโยคป่าช้าเก่า
๑๗. ประโยคดาวคะนอง
๑๘. ประโยคภูเขาคิมพานต์
๑๙. ประโยคโลหปราสาท
๒๐. ประโยคหัวดี
๒๑. ประโยคปัจฉิมนคร - ประตุมือง
๒๒. ประโยคสองลัทธิ
๒๓. ประโยคข้าง - ข้างออกศึก
๒๔. ประโยคพราหมณ์เฒ่า
๒๕. ประโยคผีสิง
๒๖. ประโยคข้างติดหล่ม
๒๗. ประโยคข้างเผือก
๒๘. ประโยคสุวรรณบรรพต - ภูเขาทอง

ภาค ๘ มี ๑๕ ประโยค คือ

๑. ประโยคตันทานุสัยน้อย
๒. ประโยคตันทานุสัยใหญ่
๓. ประโยคเรือนจำ
๔. ประโยคแมงมุมชักใย
๕. ประโยคจันทโครบ
๖. ประโยคอักษรสันนิบาต
๗. ประโยคใจปนกาย - ผีเสื้อน้ำ
๘. ประโยคกुरुธรรม

๙. ประโยคเต่าเหาะ
๑๐. ประโยคคราหุอมจันทร์
๑๑. ประโยคเมตตาวินิจฉัย
๑๒. ประโยคพราหมณ์ตีพราหมณ์
๑๓. ประโยคฤาษีกินเหี้ย
๑๔. ประโยคมารยาทหญิง
๑๕. ประโยคพราหมณ์ตีดกะโหลก

ประโยคต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนมีเคล็ดลับที่จะต้องศึกษาเรียนรู้วิธีแปลเงื่อนไขกลเม็ดต่าง ๆ ให้ดี ผู้เขียนได้นำมาจากรายชื่อที่พระครูวิจิตรการโกศล (พระมหาสงัด ญาณพล ป.ธ.๖) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ฉบับพิมพ์ที่บริษัทสหธรรมิก ปี ๒๕๓๘ ซึ่งนายทศพร ศรีคำ กลมเกลียว ป.ธ.๙ ได้ส่งมาให้เพื่อให้การแนะนำสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

การแปลเป็นภาษาไทยฉบับภูมิพโลภิกขุ

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้เห็นความสำคัญของพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้พิมพ์หนังสือพระธรรมบท อัญเชิญมาจากพระบาลีพระไตรปิฎก เล่ม ๒๕ และธัมมปทัฏฐกถาทั้ง ๘ ภาค ได้ตั้งเป็นพระบาลีคอลัมน์หนึ่ง และคำแปลอีกคอลัมน์หนึ่งในหน้าเดียวกัน เพื่อให้ผู้อ่านได้ศึกษาทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยควบคู่กันไป ในเรื่องการทำเป็นสองคอลัมน์นี้ผู้แนะนำใคร่จะทำความเข้าใจกับท่านผู้สงสัย หากจะมีต่อไปในภายหน้าว่า การตั้งเป็นสองคอลัมน์เป็นความดำริขั้นต้นของ นายมณีพันธุ์ จารุดุล อดีตผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่นฯ และมีกรรมการอื่นเห็นชอบร่วมด้วย ซึ่งอาจจะ

(๓๖)

มีทั้งข้อเสียและข้อดีตามแต่จะคิด ข้อเสียนั้นอาจจะเห็นว่าเป็นการทำให้เปลืองหน้ากระดาษที่ทำ และทำให้ราคาแพงขึ้นอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งเป็นการทำงานให้ยากกว่าปกติเป็น ๒-๓ เท่า ส่วนข้อดีนั้นจะเห็นได้ว่าเป็นการอนุรักษ์พระบาลี ซึ่งเป็นภาษาเดิมและคำแปลให้ควบคู่กันไป ทำให้ผู้อ่านสามารถเทียบเคียงระหว่างภาษาทั้งสองเป็นการประกันความตกลงของการแปลได้ และถ้าแปลไม่ถูกต้องก็มีพระบาลีเป็นหลักฐานไว้ อนึ่ง เป็นการอนุรักษ์พระคัมภีร์บาลีที่เป็นภาษาเดิมไว้ ซึ่งได้ปรากฏมีพระคัมภีร์บางฉบับที่ภาษาบาลีเดิมได้หายไป หาไม่ได้ เหลือแต่คำแปล เช่น พระคัมภีร์วิมุตติมรรค อันเป็นพระคัมภีร์ที่มีชื่อเสียง ซึ่งทางนักปราชญ์ชาวจีนได้แปลเป็นภาษาจีนไว้ ต่อมาฝรั่งได้แปลเป็นภาษาอังกฤษ และเมื่อแปลเป็นภาษาอังกฤษขึ้น นักปราชญ์ชาวไทยซึ่งสำเร็จจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ร่วมกันแปลเป็นภาษาไทยขึ้น เป็นประโยชน์แก่ชาวไทยจนทุกวันนี้ นอกจากนี้ทางคณะสงฆ์เขมรได้แปลพระไตรปิฎกภาษาบาลี พิมพ์ภาษาบาลีหน้าหนึ่ง คำแปลเป็นภาษาเขมรอีกหน้าหนึ่ง เมื่อเกิดจลาจลวุ่นวายในประเทศเขมร หาต้นฉบับพระไตรปิฎกสองภาษาไม่ได้ รัฐบาลไทยโดยกรมการศาสนา ได้ขอให้มูลนิธิภูมิพลโลกุตาถ่ายสำเนาส่งไปให้เป็นธรรมบรณการที่ประเทศเขมร ซึ่งนับว่าเป็นการอนุรักษ์ทั้งภาษาบาลีและภาษาเขมร การทำความเข้าใจครั้งนี้หวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สงสัย และจะทำความเข้าใจไว้ ณ ที่นี้แต่เพียงแห่งเดียว

มีรายชื่อนักวิชาการผู้แปลพระธรรมบทและธัมมปทัฏฐกถา ดังนี้

๑. พระมหาบุญพา จิตปัญโญ ป.ธ.๙, พ.ม.
๒. นายอรชุน ชาเส้น ป.ธ.๙, พธ.บ.
๓. นายผดุง แปรการिया ป.ธ.๙, พธ.บ.
๔. นายภิญโญ ล่องสกุล ป.ธ.๘, พ.ม., พธ.บ. M.A.

ผู้ตรวจสำนวนแปล

๑. พระมหาเจดีย์ว เปสโร ป.ธ.๙
๒. นายอาทิตย์ เบิกบานดี ป.ธ.๙
๓. นายทศพร ศรีคำ กลมเกลียว ป.ธ.๙

ในการพิมพ์พระธัมมปัทฏฐกถานี้ ได้ยกพระบาลีพระธรรมบทไว้ข้างต้น และอรรถกถาอธิบายพระธรรมบทแต่ละเรื่องเพื่อให้นักศึกษาได้ทราบได้เห็นพร้อมกัน แต่ในการทำสารบาญเรื่อง ได้จัดเรียงไว้เฉพาะเรื่องในพระธัมมปัทฏฐกถาเท่านั้น

การแปลนี้ได้สำเร็จทั้ง ๘ ภาค จึงหวังใจว่าพระธรรมบทและธัมมปัทฏฐกถา ที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้อัญเชิญมาลงพิมพ์ทั้งพระบาลีและคำแปลนี้ จะเป็นประโยชน์ แก่ผู้ศึกษาค้นคว้าตามสมควรต่อไป

สำหรับ พระคัมภีร์ธรรมบทและธัมมปัทฏฐกถา บาลี-ไทย ภาค ๘ นี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พลเอก ดร. เสรี - ดร. รัชนิพร พุกกะมาน ได้มีจิตศรัทธา สละทรัพย์สร้างไว้เป็นสมบัติของพระพุทธศาสนา เพื่อบูชาคุณพระรัตนตรัย

ขออานิสงส์แห่งพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และอาจารย์ ผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา ที่ได้มีความหวังดีสร้างสมบารมีมาให้เป็นปัจจัยได้มีการแปล การพิมพ์ครั้งนี้ จึงสำเร็จเป็นहितานุहितประโยชน์ เกิดเป็นความสุข ความสำราญใจ แก่สรรพสัตว์โดยทั่วไปทุกท่าน เทอญ.

มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ

เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์ธรรมบทและธัมมปทัฏฐกถา
บาลี-ไทย ภาค ๘
ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย	ป.ธ.๕	ประธานกรรมการตรวจชำระ
๒. นายผดุง แปรการिया	ป.ธ.๘	แปล
๓. พระมหาเฉลียว เปสโร	ป.ธ.๕	กรรมการตรวจชำระ
๔. นายทศพร ศรีคำ	ป.ธ.๕	กรรมการตรวจชำระ
๕. นายขวัญชัย ชื่นใจ	ป.ธ.๕	พิสูจน์อักษรต้นร่าง
๖. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย	ศศ.บ.(โบราณคดี)	พิสูจน์อักษรต้นร่างและต้นแบบ
๗. พระมหาณรงค์ นิติสโร	ป.ธ.๗	พิสูจน์อักษรต้นแบบ
๘. พระมหาอภัย อุปปติสุโต	ป.ธ.๗	พิสูจน์อักษรต้นแบบ
๙. นายชำนาญ รักราว	ป.ธ.๘	พิสูจน์อักษรต้นแบบ
๑๐. นายบรรจบ พุกพญา	ป.ธ.๗	ควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๑๑. นายกวีพัทธ์ นवलศรี	ป.ธ.๗	ตรวจความเรียบร้อย และควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๑๒. นางชลอ วรรณจันทร์		ตรวจความเรียบร้อยของต้นแบบ และดำเนินการจัดพิมพ์
๑๓. นายเฉลิมชัย ทองมี		ผู้ช่วยผู้ดำเนินการจัดพิมพ์

พระคัมภีร์
ธรรมบทและธัมมปทัฏฐกถา
บาลี - ไทย
ภาค ๘

DHAMMAPADA and DHAMMAPADATṬHAKATHĀ
Pāli - Thai
Part VIII

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๕๖

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ
ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ		คำเต็ม
วิ. มหาวิภงฺค.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุณี.	วินยปิฎก	ภิกฺขุณีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลลวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. สී.	ทีฆนิกาย	สีลขนธวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ม. มุ.	มชฺฌิมนิกาย	มุลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฌิมนิกาย	มชฺฌิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ลํ. ส.	ลํยุตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
ลํ. นิ.	ลํยุตฺตนิกาย	นิตานวคฺค
ลํ. ขนฺธ.	ลํยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
ลํ. สฬา.	ลํยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคฺค
ลํ. มหา.	ลํยุตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ. เอกก.	องฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	ทุกนิปาต
องฺ. ดิก.	องฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	ดิกนิปาต
องฺ. จตฺตูก.	องฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	จตฺตูกนิปาต
องฺ. ปญฺจก.	องฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	ปญฺจกนิปาต
องฺ. ฉกฺก.	องฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	ฉกฺกนิปาต
องฺ. สตฺตก.	องฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	สตฺตกนิปาต
องฺ. อฏฺฐก.	องฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	อฏฺฐกนิปาต
องฺ. นวก.	องฺคฺตฺตฺตฺตนิกาย	นวกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม	คำเต็ม
อง. ทสก.	องคตุตฺตรนิกาย	ทสกนิปาต
อง. เอกาทสก.	องคตุตฺตรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ขุ. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาจ
ขุ. ฌ.	ขุทฺทกนิกาย	ฌมฺมปทคาถา
ขุ. อ.	ขุทฺทกนิกาย	อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตก
ขุ. ส.	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาต
ขุ. วิ.	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถุ
ขุ. เปต.	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุ
ขุ. เถร.	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย	เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก
ขุ. มหา.	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทส
ขุ. จุฬ.	ขุทฺทกนิกาย	จุฬนิตฺเทส
ขุ. ป.	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค
ขุ. อ.	ขุทฺทกนิกาย	อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย	พุทฺธวํส
ขุ. จริยา.	ขุทฺทกนิกาย	จริยาปิฎก
อภ. ส.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภ. ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาตฺกถา
อภ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคฺลปญฺณตฺติ
อภ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุ
อภ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺจาน

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม
สี.	สีหฬไปตฺถก (ฉบับสิงห์)
ม.	มรุมไปตฺถก (ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฐสงคฺคิตฺติไปตฺถก (ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
รา.	รามณฺณไปตฺถก (ฉบับมอญ)
ไป.	ไปราณไปตฺถก (ฉบับไบลานเก่า)
อิ.	อิญฺคฺคิสไปตฺถก (ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า อ.)
ก.	กตฺถจฺจิไปตฺถก (คัมภีร์บางฉบับ)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET

As used in this pāli text

of

THE BHŪMIBALOBHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

๕ a ๑ ā ๑ i ๑ ī ๑ u ๑ ū ๑ e ๑ o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง na
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฉ จ ha	ญ ña
ฎ ta	ฏ tha	ฑ da	ฒ dha	ณ na
ด ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ฝ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ la	ม̐ m̐	

FIGURES

๑1 ๒2 ๓3 ๔4 ๕5 ๖6 ๗7 ๘8 ๙9 ๐0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กี ki	กี kī
กุ ku	กู kū	เก ke	โก ko

สารบาญ
พระคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา
บาลี-ไทย
ภาค ๘

เรื่อง

หน้า

๒๔. พรรณนาตัณหาวรรค

๑. เรื่องปลากปิละ	๓
๒. เรื่องนางลูกสุกร	๑๘
๓. เรื่องวิพจน์ตกภิกษุ	๓๐
๔. เรื่องเรือนจำ	๓๔
๕. เรื่องพระนางเขมา	๔๑
๖. เรื่องบุตรเศรษฐีชื่ออุคคเสน	๔๖
๗. เรื่องจุฬินุคคหัตถิต	๕๗
๘. เรื่องมาร	๖๕
๙. เรื่องอุปกาชีวก	๗๐
๑๐. เรื่องท้าวสักกเทวราช	๗๔
๑๑. เรื่องเศรษฐีไม่มีบุตร	๘๒
๑๒. เรื่องอังกูรเทพบุตร	๘๘

๒๕. พรรณนาภิกขุวรรค

๑. เรื่องภิกษุ ๕ รูป	๙๒
๒. เรื่องภิกษุฆ่าหงส์	๙๙
๓. เรื่องภิกษุชื่อโกกาลิกะ	๑๐๗

(๕๖)

เรื่อง

หน้า

๔. เรื่องพระธรรมารามเถระ	๑๑๒
๕. เรื่องภิกษุผู้คบภิกษุผู้เป็นฝักฝ่ายผิดรูปใดรูปหนึ่ง	๑๑๖
๖. เรื่องปัญจัคคทายกพราหมณ์	๑๒๑
๗. เรื่องภิกษุหลายรูป	๑๒๙
๘. เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป	๑๔๘
๙. เรื่องพระสันตกายเถระ	๑๕๑
๑๐. เรื่องพระนังคลกุฎเถระ	๑๕๕
๑๑. เรื่องพระวักกลีเถระ	๑๖๑
๑๒. เรื่องสุมนสามเณร	๑๖๖

๒๖. พรรณนาพราหมณวรรค

๑. เรื่องพราหมณ์ผู้เลื่อมใสมาก	๑๙๓
๒. เรื่องภิกษุหลายรูป	๑๙๗
๓. เรื่องมาร	๒๐๐
๔. เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง	๒๐๓
๕. เรื่องพระอานนทเถระ	๒๐๖
๖. เรื่องบรรพชิตรูปใดรูปหนึ่ง	๒๑๐
๗. เรื่องพระสารีบุตรเถระ	๒๑๓
๘. เรื่องพระนางมหาปชาบดีโคตมี	๒๒๐
๙. เรื่องพระสารีบุตรเถระ	๒๒๓
๑๐. เรื่องชฎิลพราหมณ์	๒๒๖
๑๑. เรื่องพราหมณ์โกหก	๒๒๙
๑๒. เรื่องนางกิสาโคตมี	๒๓๖
๑๓. เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง	๒๓๙

เรื่อง

หน้า

๑๔. เรื่องบุตรเศรษฐีที่ออกคเสน	๒๔๒
๑๕. เรื่องพราหมณ์ ๒ คน	๒๔๕
๑๖. เรื่องพราหมณ์ที่ออกโกสภการทวาชะ	๒๔๘
๑๗. เรื่องพระสารีบุตรเถระ	๒๕๓
๑๘. เรื่องพระเถรีที่ออกบลวรรณา	๒๕๗
๑๙. เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง	๒๖๐
๒๐. เรื่องภิกษุณีชื่อเซมา	๒๖๓
๒๑. เรื่องพระติสสเถระผู้อยู่เงื่อมเขา	๒๖๖
๒๒. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง	๒๗๔
๒๓. เรื่องสามเณร	๒๗๘
๒๔. เรื่องพระมหาปันถกเถระ	๒๘๖
๒๕. เรื่องพระปิลินทวัจฉเถระ	๒๘๙
๒๖. เรื่องภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง	๒๙๒
๒๗. เรื่องพระสารีบุตรเถระ	๒๙๖
๒๘. เรื่องพระมหาโมคคัลลานเถระ	๒๙๙
๒๙. เรื่องพระเวตเถระ	๓๐๒
๓๐. เรื่องพระจันทามเถระ	๓๐๕
๓๑. เรื่องพระสีวลีเถระ	๓๑๔
๓๒. เรื่องพระสุนทรสมุทธเถระ	๓๑๘
๓๓. เรื่องพระชฎิลเถระ	๓๒๗
๓๔. เรื่องพระโชติกเถระ	๓๖๖
๓๕. เรื่องภิกษุเคยเป็นนักฟ้อนรูปที่ ๑	๓๗๑
๓๖. เรื่องภิกษุเคยเป็นนักฟ้อนรูปที่ ๒	๓๗๔
๓๗. เรื่องพระวังคีสเถระ	๓๗๗
๓๘. เรื่องพระธรรมทินนาเถรี	๓๘๓

(๕๘)

เรื่อง

หน้า

๓๙. เรื่องพระองค์ลิมาลเถระ

๓๘๘

๔๐. เรื่องเทวहितพราหมณ์

๓๙๑

รวมเรื่องทั้งหมด

๓๙๔

คำอุทิศผู้เรียบเรียง

๓๙๕

พรรณนาคุณสมบัติผู้เรียบเรียงคัมภีร์

๓๙๖

พระบาลีสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย ธรรมบท

๒๔. ตณฺหาวกุค

๑. กปิลมจฺฉวตฺถุ

๓๓๔. มนุชฺสสฺส ปมตฺตจฺริโน
ตณฺหา วฑฺฒติ มาลฺลฺวา วิย
โส ปริปลวติ หุราหุรี
ผลมิจฺฉิว วนฺสฺมี วานโร

๓๓๕. ยํ เอสา สหเต ชมฺมี
ตณฺหา โลกฺเก วิสฺตฺติกา
โสกา ตสฺส ปวฑฺฒนฺติ
อภิวุจฺฉิว วิรณฺโณ

๓๓๖. โย เจตํ สหเต ชมฺมี
ตณฺหํ โลกฺเก ทฺรจฺจยํ
โสกา ตมฺหา ปปฺตฺนฺติ
อุทฺทวิญฺหฺว ปฺกฺขรา

๒๕. ตัณฺหาพรรค

๑. เรื่องปลากปิละ

๓๓๔. ตัณฺหา ย่อมเจริญแก่คนผู้มีปกติ
ประพฤติประมาท ดุจเถา
ย่านทราย ฉะนั้น เขาย่อมเรื้อน
ไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ ดังวานรตัว
ปรารถนาผลไม้ เรื้อนไปในป่า
ฉะนั้น

๓๓๕. ตัณฺหานั้น อันเป็นธรรมชาติลามก
ซึ่งซ่านไปในโลก ครอบงำบุคคล
ใด ความโศกย่อมเจริญแก่บุคคล
นั้น ดุจหน้าคมบางที่ฝนตกรด
แล้ว เจริญงอกงามขึ้น ฉะนั้น.

๓๓๖. ผู้ใดครอบงำตัณฺหา อันลามกนั้น
ซึ่งคนล่วงได้ยาก ในโลกเสียได้
ความโศก ย่อมตกลไปจากบุคคล
นั้น ดุจหยาดน้ำตกไปจากใบบัว
ฉะนั้น.

๓๓๗. ตั โว วทามิ ภทฺทํ โว
 ยาวนุเตตฺถ สมากตา
 ตณฺหยา มฺลํ ขณฺถ
 อสูรตฺถโว วีรณํ
 มา โว นพํ ว โสโตว
 มาโร ภณฺธิ ปุณฺปนฺนํ.

๓๓๗. เพราะเหตุนั้น เราบอกกะท่าน
 ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายมีประมาณ
 เท่าใด มาประชุมกัน ณ ที่นี้
 ความเจริญ จึงมีแก่ท่านทั้งหลาย
 มีประมาณเท่านั้น ขอพวกท่าน
 จงขุดรากต้นเหาออกเสีย ดูจคน
 ต้องการแฝก ขุดหญ้าคามบาง
 ฉะนั้น มารอย่าระรานท่าน
 บ่อย ๆ ดูจกระแสน้ำระรานไม้้อ
 ฉะนั้น.

พระธัมมปทัฏฐกถา

๒๔. ตณฺหาวคฺควณฺณา

๑. กปิลมจฺจวตฺถุ

มนุสฺสชาติ อิมํ ธมฺมเทสนํ สตฺถา
เชตวเน วิหรนฺโต กปิลมจฺจํ อารพฺภ
กเถสิ.

อดีเต กิร กสฺสปสฺส ภควโต
ปรินิพฺพุตกาเล เทว กุลปฺตฺตา ภาตโร
นิกฺขมิตฺวา สวากานํ สนฺติเก ปพฺพชฺชีสุ.
เตสุ เชฏฺโฐ โสธโน นาม อโหสิ,
กนิฏฺโฐ กปิลो นาม, มาตา ปน
เนลฺลํ สาธนี นาม, กนิฏฺฐภคินี ตาปนา
นาม, ตาปิ ภิกฺขุณีสุ ปพฺพชฺชีสุ. เอวํ
เตสุ ปพฺพชฺชีเตสุ อุโภ ภาตโร
อาจริยฺปชฺฌายานํ วตฺตปฺปฏิวตฺตํ กตฺวา
วิหรนฺตา เอกทิวลํ “ภนฺเต อิมสฺมึ
สาสเน กติ ธฺรานิ”ติ ปุจฺจิตฺวา
“คนฺถธฺรณฺจ วิปสฺสนาธฺรณฺจา”ติ เทว
ธฺรานิ”ติ สุตฺวา, เชฏฺโฐ “วิปสฺสนาธฺร
ปุเรสฺสามิ”ติ ปณฺจ วสฺसानิ อาจริย-

๒๕. พรณฺนาตฺถหาวรรค

๑. เรื่องปลากปิละ

พระศาสดา ประทับ ณ เชตวัน
ทรงปรารภปลากปิละ ตรัสพระธรรม
เทศนานี้ว่า(ต้นหาดูจเถาย่านทรายเจริญ)
แก่มนุษย์ เป็นต้น.

ได้ยินว่า ในอดีต ในคราวพระผู้มี
พระภาค ทรงพระนามว่ากัสสปะ
ปรินิพพานแล้ว กุลบุตร ๒ คนพี่น้องพากัน
ออกบวชในสำนักหมู่สาวก. บรรดาพี่น้อง
ทั้ง ๒ คนนั้น พี่ชายชื่อว่าโสธนะ น้องชาย
ชื่อว่ากปิละ ส่วนมารดาพวกเขาชื่อว่า
สาธนี น้องสาวชื่อตาปนา, ทั้งมารดา
และน้องสาวเหล่านั้น บวชในสำนัก
ภิกษุณีเช่นกัน. เมื่อคนเหล่านั้นบวชแล้ว
อย่างนี้ ๒ พี่น้องทำวัตรปฏิบัติอาจารย์
อุปัชฌาย์อยู่ วันหนึ่ง ถามว่า “ท่าน
ขอรับ ศาสนานี้มีธฺระเท่าไร” ฟังว่า
“มี ๒ คือ คันถธฺระ ๑ วิปสฺสนาธฺระ ๑”
คนที่คิดว่า “จักบำเพ็ญวิปสฺสนาธฺระ”

ปชุฌายานํ สนฺตึเก วสิตฺวา ยาว
 อรหตฺตา กมฺมฏฺจานํ คเหตุวา อรณฺณํ
 ปวิสิตฺวา วายมนฺโต อรหตฺตํ ปาปฺณิ.
 กนิฏฺโຈ “อหํ ตาว ตฺรฺโณ, วุฑฺฒกาเล
 วิปสฺสนาธฺรํ ปุเรสฺสามิ”ติ คนฺถธฺรํ
 ปฏฺจเปตฺวา ตีณิ ปิฏฺกานิ อุกฺคณฺหิ.
 ตสฺส ปฺริยตฺตํ นิสฺสาย มหาปฺริวาโร,
 มหาปฺริวารํ นิสฺสาย ลาโภ อุตฺปาที.

โส พาสฺสจฺจมเพน มตฺโต ลาภ-
 ตณฺหาเย อภิกฺขโต อติปฺนฺชิตฺมานิตาย
 ปเรหิ วุตฺตํ กปฺปิยํปิ “อกปฺปิยนฺ”ติ
 วทตี อกปฺปิยํปิ “กปฺปิยนฺ”ติ, สาวชฺชํปิ
 “อนวชฺชนฺติ, อนวชฺชํปิ “สาวชฺชนฺ”ติ,
 โส เปสฺเลหิ ภิกฺขุหิ “มา อาวุโส
 กปิล เหว อวจา”ติ วตฺวา ธมฺมญฺจ
 วินยญฺจ ทสฺเสตฺวา โหวทียมาโนปิ
 “ตฺเมห กิ ชานาถ, วิตฺตมฺภูจิสฺสทิสสา”ติ
 อาทีนึ วตฺวา ภิกฺขุ ชุํเสนฺโต วมฺเภนฺโต
 วิจฺจตี.

อถสฺส ภาตฺ โสธนฺตฺเถรสฺสาปิ ภิกฺขุ
 เอตมตฺถํ อารุเจสฺสุ. โสปี นํ

จึงอยู่ในสำนักอาจารย์อุปัชฌาย์ ๕ ปี
 เรียนกัมมัฏฐาน จนถึงพระอรหันต์ เข้าป่า
 พยายามจนบรรลุอรหันต์ผล. คนน้องคิดว่า
 “เรายังหนุ่มแน่น, เวลาแก่แล้ว จึงจัก
 บำเพ็ญวิปัสสนาธุระ” คั่นควาคั่นถธุระ
 เรียนพระไตรปิฎก. เพราะอาศัยการ
 ศึกษาเล่าเรียน ท่านจึงมีบริวารมาก,
 เพราะอาศัยบริวารมาก ลาภก็เกิดขึ้น.

ท่านเมื่อด้วยความเมาในความเป็น
 พหุสฺส ถูกความอยากในลาภครอบงำ
 เพราะเข้าใจว่าตนฉลาดที่สุด จึงกล่าวถึง
 แม้สิ่งที่ควรซึ่งคนอื่นกล่าวแล้วว่า “ไม่
 สมควร” สิ่งที่แม้ไม่สมควรว่า “สมควร”
 สิ่งที่แม้มีโทษกลับบอกว่าเป็น “ไม่มีโทษ”
 สิ่งที่แม้ไม่มีโทษว่า “มีโทษ”, ท่านแม้ถูก
 ภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักบอกว่าเป็น “ท่านกปิละ
 ท่านไม่ควรพูดเช่นนั้น” แล้วแสดงธรรม
 และวินัยตักเตือนอยู่ กลับพูดเป็นต้นว่า
 “พวกท่านจะรู้อะไร พวกท่านเป็นเช่น
 กำมือเปล่า” เทียบพูดว่าตักภิกษุทั้งหลาย
 อยู่.

ต่อมา พวกภิกษุแจ้งเรื่องนั้นแก่พระ
 โสธนเถระพี่ชายของท่าน. แม้พระโสธนะ

อุปสงกมิตวา "อาวสุโส กบิล ตุมหาทิสานํ
 หิ สมมาปฏิปัตติ สาสนสฺส อายุ
 นาม, ตสฺมา สมมาปฏิปัตติ ปหาย
 กปฺปิยาทีนํ ปฏิพาหนุโต มา เอวํ
 อวจา"ติ โอวทํ. โส ตสฺสาปิ วจัน
 นาทยํ. เอวํ สนฺเตปิ นํ เถโร
 ทฺวิตฺติกฺขตฺตํ โอวทิตฺวา โอวาทํ
 อคฺคณฺหนตฺตํ "นายํ มม วจัน กโรตี"ติ
 ญตฺวา "เตนหาวสุโส ปญฺญาสิสฺสสิ
 สเกน กมฺเมนา"ติ ญตฺวา ปกฺกามิ.
 ตโต ปฏฺจาย นํ อญฺเณปิ เปสลา
 ภิกฺขุ จทฺทยีสฺส.

โส ทฺวาราโร ญตฺวา ทฺวาราจ-
 ริวุโต วิหรนฺโต เอกทิวสํ อฺโปสถคฺเค
 "ปาฏิโมกฺข์ อฺทฺทิสฺสสฺสามิ"ติ วิชนํ
 อาทาย ฐมฺมาสเน นิสิตฺตฺวา
 "วตฺตตาวสุโส เอตฺถ สนฺนิปตฺตานํ ภิกฺขุณํ
 ปาฏิโมกฺขนํ"ติ ปุจฺจิตฺวา "โก อตฺถ
 อิมสฺส ปฏฺวจเนน ทินฺเนนา"ติ
 ตฺถนฺทฺวิญฺญเต ภิกฺขุ ทิสฺวา "อาวสุโส ฐมฺไม
 วา วินโย วา นตฺถิ, อฺโปสถิโก วา
 นตฺถิ, ปาฏิโมกฺกฺเขน สฺสฺเตน วา อสฺสฺเตน
 วา โก อตฺถิ"ติ ญตฺวา อาสนา วุฏฺจหิ.

นั้นเข้าไปหาท่านแล้ว โอวาทว่า "ท่าน
 กบิลละ ก็การปฏิบัติชอบแห่งชนผู้เช่นกับ
 ท่าน ชื่อว่าเป็นอายุศาสนาได้ เพราะ
 ฉะนั้น ท่านอย่าละการปฏิบัติชอบ กล่าว
 คัดค้านสิ่งที่เหมาะสมเป็นต้นอย่างนี้เลย".
 ท่านไม่เชื่อฟังคำแม่ของพี่ชายนั้น. แม้เมื่อ
 เป็นเช่นนั้น พระเถระก็กล่าวตักเตือนท่าน
 อีก ๒-๓ ครั้ง ทราบว่า "ภิกษุนี้ไม่เชื่อคำ
 ของเรา" จึงพูดกับเธอผู้ไม่รับโอวาทว่า
 "คุณ ถ้าตั้งนั้นคุณจักปรากฏด้วยกรรม
 ของตน" แล้วหลีกไป. ตั้งแต่นั้นมาภิกษุ
 ผู้มีศีลเป็นที่รัก แม่เหล่าอื่นต่างก็ทอดทิ้ง
 ท่าน.

ท่านประพฤติชั่ว แวดล้อมด้วยคน
 ประพฤติชั่ว อยู่มาวันหนึ่ง คิดว่า "เรา
 จักสวดปาฏิโมกข์" จึงถือพัทธวินีไปนั่ง
 บนธรรมาสน์ในโรงอุโบสถ ถ้ามว่า "ผู้มี
 อายุ ปาฏิโมกข์เป็นไปเพื่อภิกษุซึ่งประชุม
 กัน ณ ที่นี้หรือ" เห็นภิกษุพากันนั่งด้วย
 คิดว่า "จะมีประโยชน์อะไร ด้วยคำตอบ
 ที่เราให้แก่ภิกษุนี้" จึงทูลขึ้นว่า "ผู้มีอายุ
 ธรรมหรือวินัยไม่มี, หรือไม่มีวันอุโบสถ
 ประโยชน์อะไรด้วยพระปาฏิโมกข์ อันเรา
 จะฟังก็ได้ ไม่ฟังก็ได้" แล้วลุกขึ้นจาก

เอวํ โส กสฺสปสฺส ภควโต ปรียตฺติสาสนํ
 โอสกฺกาเปสิ. โสธนตฺเถโรปิ ตทเหว
 ปรีนินฺพพายิ. กปิโล อตฺตโน อายุห-
 ปรีโยसानเ อวีจิมหานิรเย นินฺพตฺติ.
 ตาปีสฺส มาตา จ ภคินี จ ตสฺเสว
 ทิฏฺฐานุกฺคตี อापชฺชิตฺวา เปสฺเส ภิกฺขุ
 อุกโกสิตฺวา ปรีภาสิตฺวา ตตฺถเว
 นินฺพตฺตีสฺสุ.

ตสมิ ปน กาลे ปญฺจสตา ปุริสา
 ความฆาตกาทีนิ กตฺวา โจริกาย ชีวฺนตา
 ชนปทมฺนุสฺเสหิ อฺนุพทฺธา ปฺลายมานา
 อรณฺญํ ปวีสิตฺวา ตตฺถ กิณฺจิ ปฏฺิสรณํ
 อปฺสฺสนฺตฺวา อณฺญตรํ อารณฺญกํ ภิกฺขุ
 ทิสฺวา วฺนทิตฺวา “ปฏฺิสรณํ โน ภนฺเต
 โหเถา”ติ วทิสฺสุ. เถโร “ตฺมุหํกํ สีลสทิสฺ
 ปฏฺิสรณํ นาม นตฺถิ, สพฺเพปิ ปญฺจ
 สีลานิ สฺมาทฺยเถา”ติ อาห. เต “สาธฺู”ติ
 สฺมปฏฺิจฺฉิตฺวา สีลานิ สฺมาทฺยีสฺสุ. อถ
 เน เถโร โอวทิ “อิทานิ ตฺมุเห
 สีลวฺนฺโต, ชีวิตเหตุปิ โว เนว สีลํ
 อตฺติกุมิตพฺพํ, น มโนปโทโส
 กาทพฺโพ”ติ. เต “สาธฺู”ติ สฺมปฏฺิจฺฉีสฺสุ.
 อถ เต ชานปทา ตํ จานํ ปตฺวา

อาสเน. ท่านยังศาสนาคือปริยัติของ
 พระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสปะ
 ให้เสื่อมลงอย่างนี้. ฝ่ายพระโสธนเถระ
 ปรีนินพพานในวันนั้นนั้นแล. เวลาสิ้นอายุ
 ภิกษุทั้งหลายบังเกิดในอเวจีมหานรก.
 มารดาและน้องสาวแม่เหล่านั้ของท่าน
 ถึงทิฏฐานุกคตของท่านนั่นเอง เทียบว่า
 บริภาษภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก จึงบังเกิด ณ
 อเวจีมหานรคนั้นเช่นกันนั้น.

อนึ่ง ในกาลนั้น บุรุษ ๕๐๐ คน
 ทำการปล้นชาวบ้านเป็นต้น มีชีวิตอยู่
 ด้วยกิริยาของโจร ถูกพวกมนุษย์ใน
 ชนบทติดตาม หนีเข้าไปยังป่า ไม่เห็น
 อะไร ๆ จะพึ่งได้ในป่านั้น พบภิกษุผู้อยู่ป่า
 รูปหนึ่ง ไหว้แล้ว กล่าวว่่า “ท่านขอรับ
 ขอท่านจงเป็นที่พึ่งพวกกระผมด้วยเถิด”.
 พระเถระบอกว่่า “ชื่อว่าที่พึ่งเช่นกับศีล
 ของพวกท่านไม่มี จงสมาทานศีล ๕ กัน
 ทุก ๆ คนเถิด”. พวกโจรเหล่านั้นรับคำว่่า
 “ดีละ” พวกกันสมาทานศีล. ต่อมา
 พระเถระโอวาทโจรเหล่านั้นว่่า “บัดนี้
 พวกท่านมีศีล, พวกท่านไม่ควรละเมิดศีล
 แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ไม่ควรทำการ
 ประทุษร้ายทางใจ”. พวกโจรเหล่านั้น

กปิไลปิ โข เอกัง พุทฺธนุตรัง นิรเย
 ปจิตฺวา วิปากาวเสเสน ตสฺมิมิ กาลเ
 อจิรวติยา สุวณฺณวณฺโณ ทุคฺคณฺมุโข
 มหามจฺझे หุตฺวา นิพฺพตฺติ. อถกทิวสํ
 เต สหายกา “มจฺझे พนฺธิสฺสามา”ติ
 ซาลาทีนึ คเหตุวา นทียํ ชิปีสุ. อถ
 เนสํ อนฺุตฺชาลํ โส มจฺझे ปาวิสิ. ตํ
 ทิสฺวา สพฺเพ เกวณฺณคามวาสิโน
 อจฺจาสทฺทหมกัํสุ “ปฺุตฺตา โน ปจฺมํ มจฺझे
 พนฺธุนฺตา สุวณฺณมจฺจํ พนฺธิสฺสุ, อิทานิ
 โน ราชา ปนฺตํ ฐนํ ทสฺสตี”ติ. เตปิ โข
 สหายกา มจฺจํ นาวาย ปกฺขิปิตฺวา นาวํ
 อุกฺขิปิตฺวา รณฺโณ สนฺติกํ อคมัํสุ.
 รณฺเณปิ ตํ ทิสฺวา ว “กึ อेतฺนุ”ติ
 วุตฺเต, “มจฺझे เทวา”ติ อานัํสุ. ราชา
 สุวณฺณวณฺณํ มจฺจํ ทิสฺวา “สตุถา
 เอตฺสฺส สุวณฺณการณํ ซานิสฺสตี”ติ มจฺจํ
 คณฺหาเปตฺวา ภควโต สนฺติกํ อคมาสึ.
 มจฺझेเน มุเช วิวณฺณมตฺเตเยว,
 สกลเชตวณฺํ อติวีย ทุคฺคณฺธํ อโหสิ.
 ราชา สตุถาริ ปุจฺฉิ “กสฺมา ภนฺเต
 มจฺझे สุวณฺณวณฺโณ ซาโต, กสฺมา

เป็นคณยอดเยี่ยมกว่าเด็กทุกคนเหล่านั้น
 ทั้งยศ ทั้งเดช.

ส่วนภิกษุภิกษุภิกษุ ใหม้ในนรก สิ้น
 พุทฺธันดรหนึ่ง เพราะยังเหลือวิบากกรรม
 ในกาลนั้น จึงบังเกิดเป็นปลาตัวใหญ่
 มีสีเหมือนทองคำ มีกลิ่นปากเหม็น ใน
 แม่น้ำอจิรวดี. ต่อมาวันหนึ่ง สหาย
 เหล่านั้นชวนกันว่า “พวกเราจักไปจับปลา”
 ต่างพากันถือแหเป็นต้น ทอดลงไป
 แม่น้ำ. ลำดับนั้น ปลานั้นได้ติดแหของ
 พวกเขา. ชนชาวประมงทุกคน เห็นปลา
 นั้นแล้ว ส่งเสียงดังว่า “บุตรพวกเราจับ
 ปลาครั้งแรก ก็จับได้ปลาสีทอง บัดนี้
 พระราชาจักพระราชทานทรัพย์มากมาย
 แก่พวกเรา”. สหายเหล่านั้นจับปลาใส่เรือ
 พากันหามเรือไปพระราชสำนัก. แม้เมื่อ
 พระราชาทอดพระเนตรปลานั้นแล้ว
 ตรัสว่า “นี่อะไร” จึงกราบทูลว่า “ปลา
 พระเจ้าข้า”. พระราชาทอดพระเนตรปลา
 สีทองแล้ว ตรัสว่า “พระศาสดาจักทราบ
 เหตุที่ปลานั้นเป็นปลาสีทอง” จึงรับสั่งให้
 ถือปลาไปสำนักพระผู้มีพระภาค. เมื่อ
 ปลาพออ้าปากเท่านั้น, เชตวันทั้งสิ้นได้มี
 กลิ่นเหม็นเหลือเกิน. พระราชาทูลถาม

จตุส มุขโต ทุคคณโร วายตี"ติ.

"อัย มหาราช กสุสปกควโต
 ปาวจเน กปีโล นาม ภิกขุ อโหสิ
 พุทฺธสุโต มหาปริวารโ, ลามตณฺหยา
 อภิกฺขโต อตฺตโน วจัน อคฺคณฺหนฺตานิ
 อุกโกสโก ปริภาสโก กสุสปกควโต
 สาสัน โอสกฺกาเปสิ โส เตน กมฺเมน
 อวิจิมฺหิ นิพฺพตฺติตฺวา วิปากาวเสเสน
 อิทานิ มจฺจเ ชชาติ, ยํ ปน โส
 ที่สมฺรตฺตํ พุทฺธวจัน วาเจสิ, พุทฺธสุส
 วณฺณํ กเถสิ, ตสุส นิสฺสนฺนฺเทน อิมํ
 สุวณฺณวณฺณํ ปฏฺฐิภิ, ยํ ภิกขุณํ
 อุกโกสโก ปริภาสโก อโหสิ, เตนสุส
 มุขโต ทุคคณโร วายตี, กถาเปมิ นํ
 มหาราชา"ติ. "กถาเปถ ฆนฺเต"ติ. อถ
 นํ สตฺถา ปุจฺฉิ "ตฺวํ กปีโล"ติ. "อาม
 ฆนฺเต อหํ กปีโล"ติ. "กฺโต นุ
 อาคโตสิ"ติ. "อวิจิมฺหานิรยโต ฆนฺเต"ติ.
 "เชฏฺฐกภาติโก เต โสธโน กุหิ คโต"ติ.
 "ปรินิพฺพุโต ฆนฺเต"ติ. "มาตา ปน
 สาธนี กหนฺ"ติ. "นิรเย นิพฺพตฺตา
 ฆนฺเต"ติ. "กนิฏฺฐภคินี เต ตาปนา

พระศาสดาว่า "พระเจ้าข้า เหตุไรปลา
 จึงมีสีทอง และกลืนเหม็นโชยออกจาก
 ปากของมัน".

พระศาสดาตรัสว่า "มหาบพิตร
 ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคทรงพระนาม
 ว่า กัสสปะ ปลานี้เป็นภิกษุชื่อ กปีละ
 ทรงพหูสูต มีบริวารมาก, เธอถูก
 ความทะยานอยากในลาภครอบงำ จึงด่า
 บริภาษภิกษุที่ไม่เชื่อฟังคำของตน ทำ
 ศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่า
 กัสสปะให้เสื่อม, เพราะกรรมนั้นเธอจึง
 บังเกิดในอเวจี, ด้วยวิบากที่ยังเหลืออยู่
 บัดนี้ จึงได้เกิดเป็นปลา, ก็ข้อที่เธอบอก
 พระพุทธพจน์สรรเสริญคุณพระพุทธเจ้า
 ล้นกาลนาน, ด้วยวิบากของกรรมนั้น
 เธอจึงได้สีดุจทองคำนี้, ข้อที่เธอด่า
 บริภาษภิกษุ, ด้วยผลกรรมนั้นกลืนเหม็น
 จึงโชยออกจากปากของเธอ, มหาบพิตร
 อาตมาจะให้ปลานั้นพูด". พระราชา
 กราบทูลว่า "ให้พูดเถิด พระเจ้าข้า".
 ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามปลานั้นว่า
 "เธอเป็นภิกษุชื่อกปีละหรือ". ปลา
 กราบทูลว่า "ใช่ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์
 ชื่อกปีละ". พระศาสดาตรัสถามว่า "เธอ

กหนุ"ติ. "มหานิรเย นิพพตฺตา
 ภนฺเต"ติ. "อิทานิ ตฺวํ กหนํ คมฺมิตฺตํ"ติ.
 โส "อวีจิมหานิรยเมว ภนฺเต"ติ วตฺวา
 วิปฺปฏิสาราภิกฺขโต นาวํ สีเสน ปหริตฺวา
 ตาวเทว กาลํ กตฺวา นิรเย นิพพตฺติ.
 มหาชนเ สํวิคฺโค อโหสิ โลมหญฺจชาโต.

อถ ภควา ตสฺมี ขณ
 สนฺนิปตฺติตาย ปริสาย จิตฺตวารี
 โอลเเกตฺวา ตํชณานุรูปี ธมฺมํ เทเสตุ
 "ธมฺมจริยํ พุรหฺมจริยํ เอตทาหุ
 'วสุตฺตมนุ"ติ สุตฺตนิปาเต กปิลสุตฺตํ
 กเถตฺวา อีมา คาถา อภาสิ

มาจากไหน". ปลากราบทูลว่า "จากอเวจี
 มหานรก พระเจ้าข้า". พระศาสดา
 ตรัสถามว่า "พระโสณะพี่ชายเธอ
 ไปไหน". ปลากราบทูลว่า "ปรินิพพาน
 แล้ว พระเจ้าข้า". พระศาสดาตรัสถาม
 ว่า "นางสาธนีมารดาไปไหน". ปลาก
 กราบทูลว่า "ไปเกิดในนรก พระเจ้าข้า".
 พระศาสดาตรัสถามว่า "นางตาปนา
 น้องสาวเธอไปไหน". ปลากราบทูลว่า
 "ไปเกิดในนรก พระเจ้าข้า". พระศาสดา
 ตรัสถามว่า "บัดนี้ เธอจะไปไหน".
 ปลากราบทูลว่า "ไปอเวจีมหานรก พระ
 เจ้าข้า" ถูกความร่ำร้อนครอบงำ ไข้
 คีระชะฟาดเรือ ตายลงเวลานั้น ไปเกิด
 ในนรก. มหาชนเกิดความสังเวช ขนลุก
 ชูชัน.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรง
 ตรวจดูวารจิตของบริษัท ซึ่งประชุมกัน
 ในขณะนั้น เพื่อแสดงธรรมอันสมควรแก่
 ขณะนั้น จึงตรัสกปิลสูตรในสุตตนิบาตว่า
 "การประพฤติธรรม การประพฤติ
 พรหมจรรย์นั้น นักปราชญ์กล่าวว่า 'เป็น
 แก้วอันสูงสุด' ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

๓๓๔. "มนุษย์สุส ปมตฺตจาริโน
 ตณฺหา วทฺตมฺติ มาลฺวา วิย
 โส ปริปลวติ หุราหุริ
 ผลมิจฺจํ วนฺสุมี วานโร
๓๓๕. ยํ เอสา สหเต ชมฺมี
 ตณฺหา โลกฺเก วิสฺตฺติกา
 โสกา ตสฺส ปวทฺตมฺติ
 อภิวุจฺจํ วีรณฺิ
๓๓๖. โย เจตฺติ สหเต ชมฺมี
 ตณฺหํ โลกฺเก ทฺรจฺจยํ
 โสกา ตมฺหา ปปฺตฺนฺติ
 อฺทฺวินฺทฺว ปฺกฺขรา
๓๓๗. ตํ โว วทามิ ภทฺทํ โว
 ยาวนฺเตตฺถ สฺมาคตา
 ตณฺหาเย มฺลํ ชนฺถ
 อฺสิรฺตฺถโถว วีรณฺิ
 มา โว นพฺิ ว โสโตว
 มาโร ภณฺชิ ปฺนปฺนฺนฺ"ติ.

๓๓๔. "ตัณหา ย่อมเจริญแก่คนผู้มีปกติ
 ประพฤติประมาท ดุจเงา
 ยานทราย ฉะนั้น เขาย่อมเร่ร้อน
 ไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ ดังวานรตัว
 ปรารถนาผลไม้ เร่ร้อนไปในป่า
 ฉะนั้น
๓๓๕. ตัณหานั้น อันเป็นธรรมชาติลามก
 ซึ่งชานไปในโลก ครอบงำบุคคล
 ใด ความโศกย่อมเจริญแก่บุคคล
 นั้น ดุจหญ้าคมบางที่ฝนตกรด
 แล้ว เจริญงอกงามขึ้น ฉะนั้น.
๓๓๖. ผู้ใดครอบงำตัณหา อันลามกนั้น
 ซึ่งคนล่วงได้ยาก ในโลกเสียได้
 ความโศก ย่อมตกไปจากบุคคล
 นั้น ดุจหยาดน้ำตกไปจากใบบัว
 ฉะนั้น.
๓๓๗. เพราะเหตุนี้ เราบอกกะท่าน
 ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายมีประมาณ
 เท่าใด มาประชุมกัน ณ ที่นี้
 ความเจริญ จะมีแก่ท่านทั้งหลาย
 มีประมาณเท่านั้น ขอพวกรท่าน
 จงขุดรากตัณหาออกเสีย ดุจคน
 ต้องการแฝก ขุดหญ้าคมบาง

ฉะนั้น มารออย่าระรานท่าน
บ่อย ๆ ดุจกระแสน้ำระรานไม้้อ
ฉะนั้น”.

ตตถ ปมตฺตจาริโนติ สติโวสุสคฺค-
ลกฺขณฺน ปมาเทน ปมตฺตจาริสฺส
ปฺคฺคฺลสฺส เวน ฌานํ น วิปฺสฺสนา-
มคฺคผลานิ วฑฺฒนฺติ. ยถา ปน รุกฺขํ
สํสิพฺพนฺติ ปรีโยนทฺถนฺติ ตสฺส วินาสาย
มาลฺวา ลตา วฑฺฒติ, เอวมสฺส
จทฺวารานิ นิสฺสาย ปฺนปฺปํ อฺปฺปชฺชนโต
ตณฺหา วฑฺฒตีติ อตฺถ. โส ปรีปลวติ
หุราหุรฺนฺติ โส ตณฺหาคติโก ปฺคฺคฺโล
ภเว ภเว ปรีปลวติ ธาวติ. ยถา ก็
วียาติ. ผลมิจฺฉํ วนฺสุมิ วานโรติ ยถา
รุกฺขผลํ อิจฺฉนฺโต วานโร วนฺสุมิ ธาวติ,
ตสฺส ตสฺส รุกฺขสฺส สาขํ คณฺหาติ,
ตี มุญฺจิตฺวา อณฺณํ คณฺหาติ, ตํปี
มุญฺจิตฺวา อณฺณํ คณฺหาติ “สาขํ
อลภิตฺวา สนฺนิสินฺโน”ติ วตฺตพฺพตฺติ
นาปชฺชติ, เอวเมว ตณฺหาคติโก
ปฺคฺคฺโล หุราหุรฺ ธาวนฺโต “อารมฺมณํ
อลภิตฺวา ตณฺหาเย อปฺปวตฺตํ ปตฺโต”ติ
วตฺตพฺพตฺติ นาปชฺชติ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ผู้มีปกติ
ประพฤติประมาท ความว่า ฌานไม่
เจริญ วิปัสสนามรรคและผล ก็ไม่เจริญ
แก่บุคคลผู้มีปกติประพฤติประมาท
เพราะความประมาท อันมีการปล่อยสติ
เป็นลักษณะ. อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า
ตัณหาย่อมเจริญแก่บุคคลนั้น เพราะ
อาศัยทวาร ๖ เกิดขึ้นบ่อย ๆ เหมือนเถา
ย่านทรายรวบรัดรัดต้นไม้ เจริญเพื่อให้
ต้นไม้ขึ้นพินาศไป ฉะนั้น คำว่า บุคคล
นั้นร้อนเร่ไปสู่ภพน้อยใหญ่ ความว่า
บุคคลนั้น คือ ผู้มีตัณหาเป็นเครื่อง
ดำเนินไป ย่อมเร่ร้อน คือ เทียวไปใน
ทุก ๆ ภพ. ถ้ามว่า เขาเร่ร้อนไปเหมือน
อะไร. แก้วเหมือนวานรตัวปรารถนา
ผลไม้เร่ร้อนไปในป่า ฉะนั้น. อธิบาย
ว่า วานรตัวปรารถนาผลไม้เร่ร้อนไป
ในป่า จับกิ่งไม้สั้น ๆ ปล่อยกิ่งนั้น
ก็จับกิ่งอื่น ปล่อยกิ่งนั้น ก็จับกิ่งอื่น
ไม่ถึงความเป็นสัตว์ที่ใคร ๆ ฟังกล่าวว่า
“ลิงนี้ไม่ได้กิ่งไม้ นั่งจับเจ้าแล้ว” ฉนั้นใด

ตั โว วทามิติ เตน การณน
 อหิ ตุมฺเห วทามิ. ภทฺทํ โวติ
 ภทฺทํ ตุมฺหากํ โหตุ, มา อัย
 กปิโล วีย วินาสํ ปาปุณฺติถาติ
 อตุโธ. มุลฺลนฺติ อิมิสฺสา จทฺวาริกตณฺหาย
 อรหตฺตมคฺคณาณน มุลฺลํ ชนฺถ. กิ
 วียาติ. อฺสูรตฺตโถว วิรณฺนฺติ. ยถา
 อฺสูเรณ อตุถิโก ปุริโส มหนฺตฺเตน
 กุทฺทาเลน วิรณฺนํ ชนฺติ, เอวมสฺสา
 มุลฺลํ ชนฺถาติ อตุโธ. มา โว นพฺ ี
 โสโตว มาโร ภณฺชิ ปุณฺปุณฺนฺติ.
 มา ตุมฺเห นทีโสเต ชาตํ นพฺ
 มหาเวเคน อาคโต นทีโสโต วีย
 กิเลสฺมาโร มรณฺมาโร เทวปฺตฺตมาโร
 จ ปุณฺปุณฺนํ ภณฺชตฺตติ อตุโธ.

เทสนาวसानเ เต ปณฺจสตา
 เภวภูฏปฺตฺตา สํเวคํ อาปชฺชิตฺวา
 ทุกฺขสฺสนฺตกิริยํ ปฏฺจยมาณา สตฺถ

คำว่า เพราะเหตุ นั้น เราจึงบอก
 กะพวกท่าน. ความว่า เพราะเหตุ นั้น
 เราจึงกล่าวกะพวกท่าน. คำว่า ความ
 เจริญจะมีแก่พวกท่าน ความว่า พวก
 ท่านจะมีความเจริญ อย่าถึงความพินาศ
 ดุจปลากบิละนี้เลย. คำว่า รากเหง้า
 ได้แก่ พวกท่านจงขุดรากตัณหาซึ่งเป็นไป
 ในทวาร ๖ ด้วยอหัตมรรคญาณ. ถ้ามว่า
 เหมือนอะไร. แก้ว เหมือนคน
 ต้องการแฝก ขุดหญ้าคุมบาง ฉะนั้น.
 อธิบายว่า พวกท่านจงขุดรากตัณหา นั้น
 เสีย ดุจคนต้องการแฝกใช้จอบใบใหญ่
 ขุดหญ้าคุมบาง ฉะนั้น. คำว่า มารอย่า
 หักรานพวกท่านบ่อย ๆ ดุจกระแสน้ำ
 หักรานไม้้อ ฉะนั้น ความว่า กิเลสมาร
 ก็ดี มรณมารก็ดี เทพบุตรมารก็ดี
 อย่าหักรานพวกท่านบ่อย ๆ ดุจกระแสน้ำ
 ซึ่งไหลมาด้วยกำลังแรง หักรานไม้้อ
 ที่เกิดริมกระแสน้ำ ฉะนั้น.

ในเวลาจบเทศนา บุตรชาวประมง
 ๕๐๐ คนเหล่านั้น ถึงความสังเวช
 ปรรอณาทำที่สุดทุกข์ บวชในสำนักพระ

สนธิเก ปพุพชิตวา นจิสฺเสว ศาสดาแล้วไม่นาน ก็ทำที่สุดทุกข์ได้เป็น
 ทุกฺขสฺสนฺติ กตฺวา สตุถารา สหฺธิ ผู้บริโภคเป็นอันเดียว ด้วยกรรมเครื่อง
 อเนญชิวหารสมาปตฺติธมฺมปริโกเคน บริโภค คือ อเนญชิวหารธรรมและ
 เอกปริโกคา อหฺสนฺติ. สมาปตฺติธรรมร่วมกับพระศาสดาดังนี้แล.

กปิละมจฺจวตฺถุ ปจฺม

เรื่องปลากปิละที่ ๑ จบ.

๒. สุนทรไปติกาวตถุ

๓๓๘. ยถาปี มุเล อนุปทุทเว ทเพห
ฉินฺโนปี รุกฺโข ปุณฺเรว รุหติ
เอวมฺปี ตณฺหานุสเย อนุหเต
นิพฺพตฺตติ ทฺกฺขมิทํ ปุณฺปุณฺ

๓๓๙. ยสฺส ฉตฺตีสติโสตา
มฺนาปสฺสวฺนา ภูสา
มหา วหนฺติ ทฺทฺทิฏฺฐี
สงฺกปฺปา ภาคนิสฺสิตา

๓๔๐. สวฺนฺติ สพฺพธี โสตา
ลตา อฺพฺภิชฺช ติฏฺฐติ
ตณฺจ ทิสฺวา ลตํ ชาตํ
มุลํ ปณฺณาย ฉินฺทถ

๓๔๑. สริตานิ สีนฺหิตานิ จ
โสมนสฺसानิ ภวฺนฺติ ชนฺตฺโน
เต สาทสिता สุเชสิโน
เต เว ชาตฺชรูปฺคา นรา.

๒. เรื่องนางลูกสุกร

๓๓๘. ต้นไม้เมื่อรากไม่มีอันตราย ยัง
มั่นคง แม้ถูกคนตัดกิ่งออกขึ้นมา
อีก ฉันทใด ทุกข์นี้ เมื่อบุคคล
ขจัดต้นหนาสัยไม่ได้ ก็บังเกิด
บ่อย ๆ ฉันทนั้น

๓๓๙. ผู้ใดมีกระแสต้นหา ๓๖ ซึ่งไหลไป
ในอารมณฺ์เป็นที่พอใจ เป็นธรรม-
ชาติกล้า ความดำริอันใหญ่ที่
อาศัยรากจะ ย่อมนำบุคคลผู้มี
ทิวชิวนั้นไป.

๓๔๐. กระแส (ต้นหา) ย่อมไหลไปใน
อารมณฺ์ทั้งปวง ต้นหาดุจเถาว์ลัย
แตกขึ้นแล้ว ตั้งอยู่ พวกท่านเห็น
ต้นหา ดุจเถาว์ลัยนั้นเกิดขึ้นแล้ว
จงใช้ปัญญาตัดรากออกเสีย

๓๔๑. หมูสัตว์ย่อมมีความโสมนัส ซึ่ง
ชานไป อันถึงต้นหาดุจยางเหนียว
หมูสัตว์เหล่านั้น อาศัยความ
สำราญ มักแสวงหาความสุข
นระเหล่านั้นแล ย่อมเข้าถึงชาติ
และชรา.

๓๔๒. ตสินาย ปุรกุขตา ปชา
 ปริสฺปนฺติ สไสว พาทิต
 สญฺโฆชนสํสคฺคสฺตฺตา
 ทุกฺขมุเปฺนฺติ ปุณฺปนฺนํ จิราย.

๓๔๓. ตสินาย ปุรกุขตา ปชา
 ปริสฺปนฺติ สไสว พาทิต
 ตสฺมา ตสินํ วิโนทเย ภิกฺขุ
 อากงฺขํ วิจารณ์ฺตฺตโน.

๓๔๒. หมูสัตว์ถูกค้นหาเครื่องสะดุ้ง ทำ
 ไว้ ณ เบื้องหน้า ย่อมกระเสือก
 กระสน ดุจกระต่ายที่ถูก
 นายพรานดักได้ แล้วตื่นนอนอยู่
 ฉะนั้น หมูสัตว์ซึ่งข่องในสังโยชน์
 และกิเลสเครื่องข่อง ย่อมเข้าถึง
 ทุกข์บ่อย ๆ อยู่ช้านาน.

๓๔๓. หมูสัตว์ที่ถูกค้นหาเครื่องสะดุ้ง ทำ
 ไว้ ณ เบื้องหน้า ย่อมกระเสือก
 กระสนไป ดุจกระต่ายที่ถูก
 นายพรานดักได้ แล้วตื่นนอนอยู่
 ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ ภิกษุ
 หวังธรรมเครื่องสำรอกกิเลส เพื่อ
 ตน พึงบรรเทาค้นหาเครื่องสะดุ้ง
 เสีย.

๒. สุกกรโปติกาวตถุ

ยถาปี มุเลติ อิมิ ธมฺมเทศนํ
 สตุถา เวฬุวเน วิหรนฺโต เอกํ
 คุถสุกกรโปติกํ อารพฺภ กถเอสิ.

เอกสมิ กิร ทิวเส สตุถา
 ราชคหิ ปินฺททาย ปวิสฺนฺโต เอกํ
 สุกกรโปติกํ ทิสฺวา สิตํ ปาตุวากาสิ.
 ตสฺส สิตํ กโรนฺตสฺส มุขวิรวินิคุคฺคํ
 ทสฺสโนภาสมณฺฑลํ ทิสฺวา อานนฺทต-
 เถโร “โก นุ โข ภนฺเต เหตุ, โโก
 ปจฺจโย สิตสฺส ปาตุกมุมายา”ติ
 สิตการณํ ปุจฺฉิ. อถ นํ สตุถา
 “ปสฺเสตฺติ อานนฺท สุกกรโปติกนฺ”ติ. “อาม
 ภนฺเต”ติ. “เอสา กกุสนฺธสฺส ภควโต
 สาสเน เอกาย อาสนสาลาเย สามนฺตา
 กุกกุฏี อโหสิ, सा เอกสฺส โยคาวจรสฺส
 วิปสฺสนากมฺมญฺจानํ สขุฌายนฺตสฺส
 ธมฺมโฆสนํ สุตฺวา ตโต จุตฺวา ราชกุเล
 นิพฺพตฺติตฺตฺวา อุพฺพรี นาม ราชธิดา
 อโหสิ, सा อปรภาเค สรีรวลฺลขณฺญฺจानํ
 ปวิญฺจา ปุพฺพวราสี ทิสฺวา ตตฺถ
 ปุพฺพกสฺลยํ อุปฺปาเทตฺวา ปจฺมชฺฌานํ

๒. เรื่องนางลูกสุกกร

พระศาสดา ประทับอยู่ ณ เวฬุวัน
 ทรงปรารภ นางลูกสุกกรกีนคุถตัวหนึ่ง
 ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า เมื่อแรก (ไม่มี
 อันตราย) ฯลฯ จันใด เป็นต้น.

ทราบว่า วันหนึ่ง พระศาสดาเสด็จ
 บิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ เห็นนาง
 ลูกสุกกรตัวหนึ่ง จึงทรงทำการแยมให้
 ปรากฏ. เมื่อพระองค์ทรงทำการแยม
 พระโอษฐ์อยู่ พระอานนท์เห็นมณฑล
 แห่งทิสฺสนโนภาษ ซึ่งเปล่งออกจากช่อง
 พระโอษฐ์ จึงทูลถามเหตุแห่งการแยมว่า
 “พระเจ้าข้า อะไรหนอเป็นเหตุ อะไร
 เป็นปัจจัยแห่งการทำการแยมให้ปรากฏ”.
 ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะเธอว่า
 “อานนท์ เธอเห็นลูกสุกกรนั้นไหม. พระ
 อานนท์กราบทูลว่า “เห็น พระเจ้าข้า”.
 พระศาสดาตรัสว่า “นางลูกสุกกรนั้นเกิด
 เป็นแม่ไก่รอบโรงฉันแห่งหนึ่ง ในศาสนา
 ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่า กกุสนฺธะ
 แม่ไก่นั้น ฟังเสียงประกาศธรรมของพระ
 โยคาวจรรูปหนึ่ง ซึ่งสาธยายวิปัสสนา
 กรรมฐานอยู่ เคลื่อนจากอัทธภาพนั้นแล้ว

ปฏิลภี, ส่า ตตถ ยาวตายุก็ จตุวา
 ตโต จุตา พุรหุมโลกะ นิพพตติ, ตโต
 จวิตฺวา จ ปน คตฺวิเสณ อาลุลมานา
 อิทานิ สุกรโยนิย์ นิพพตติ. อิทํ
 การณํ ทิสฺวา มยา สิตํ ปาตุกตฺนุ"ติ.

ตี สุตฺวา อานนฺทตฺเถรปฺมุขา ภิกฺขุ
 มหนฺตํ สํเวคํ ปฏิลภีสุ. สตฺถา เตสํ
 สํเวคํ อุปฺปาเทตฺวา ราคตฺตณฺหา
 อาทินฺวํ ปกาเสนฺโต อนุตฺตโรวียํ
 จิตฺโกว อีมา คาถา อภาสิ

๓๓๘. “ยถาปี มุเล อนุปทุทเว ทเพห
 ฉินฺโนปิ รุกฺโข ปุนเรว รุหฺติ
 เอวมฺปิ ตณฺหานุสเย อนุหเต
 นิพพตฺตตี ทุกฺขมิตฺถํ ปุนปฺปุนํ.

๓๓๙. ยสุสฺส ฉตฺตีสติโสตา
 มนาปสุสฺวานา ภูสา

บังเกิดในพระราชตระกูล เป็นราชธิดา
 พระนามว่า อุพพรี, ต่อมานางเข้าไป
 สถานที่ถ่ายอุจจาระ เห็นหมู่หนอน เกิด
 ปุพฺพกสฺสญฺญาในทึ้นนั้น ได้ปฐมฌาน, นาง
 ดำรงอยู่ในอัฐภพนั้นจนสิ้นอายุ เคลื่อน
 จากอัฐภพนั้น บังเกิดในพรหมโลก,
 ก็แล ครั้นเคลื่อนจากอัฐภพนั้นแล้ว
 สืบสนด้วยอำนาจคติ บัดนี้ บังเกิดใน
 กำเนิดสุกร. เราเห็นเหตุนี้แล้ว จึงทำการ
 แยมให้ปรากฏ”.

พวกภิกษุซึ่งมีพระอานนทเถระเป็นประธาน
 ฟังคํานั้นแล้ว ได้ความสังเวชเป็นอันมาก.
 พระศาสดาทรงยังสังเวชให้เกิดแก่ภิกษุ
 เหล่านั้นแล้ว เมื่อประกาศโทษราคัตถนหา
 ทรงยืนในระหว่างถนนแล ได้ตรัสพระ
 คาถาเหล่านี้ว่า

๓๓๘. “ต้นไม้เมื่อรากไม่มีอันตราย ยัง
 มั่นคง แม้ถูกคนตัดกิ่งออกขึ้นมา
 อีก ฉันทใด ทุกข์นี้ เมื่อบุคคล
 ขจัดตถนหานุสยไม่ได้ ก็บังเกิด
 บ่อย ๆ ฉันทนั้น.

๓๓๙. ผู้ใดมีกระแสตถนหา ๓๖ ซึ่งไหลไป
 ในอารมณ์เป็นที่พอใจ เป็นธรรม-

มหา วหนติ ทุททิฏฐี
สงกปโป รากนิสสิตา

ชาติกล้า ความดำริอันใหญ่ที่
อาศัยราคะ ย่อมนำบุคคลผู้มี
ทิจิชนั้นไป.

๓๔๐. สวณฺติ สพฺพธิ โสตา
ลตา อุกฺกิชฺช ติฏฺฐติ
ตณฺจ ทิสฺวา ลตฺติ ชาตฺติ
มุลํ ปณฺณาย ฉินฺทถ

๓๔๐. กระแส (ตัณหา) ย่อมไหลไปใน
อารมณ์ทั้งปวง ตัณหาดุจเกาวัลย์
แตกขึ้นแล้ว ตั้งอยู่ พวกท่านเห็น
ตัณหา ดุจเกาวัลย์เกิดแล้วนั้น
จงใช้ปัญญาตัดรากออกเสีย

๓๔๑. สริตานิ สีเนหิตานิ จ
โสมนสฺसानิ ภวนฺติ ชนฺตฺโน
เต สาทสิตา สุเขสิโน
เต เว ชาตฺติชฺรูปคา นรา.

๓๔๑. หมู่สัตว์ย่อมมีความโสมนัส ซึ่ง
ชานไป อันถึงตัณหาดุจยางเหนียว
หมู่สัตว์เหล่านั้น อาศัยความ
สำราญ มักแสวงหาความสุข
นระเหล่านั้นแล ย่อมเข้าถึงชาติ
และชรา.

๓๔๒. ตสฺสินาย ปุรฺกฺขตา ปชา
ปฺริสฺปฺปนฺติ สสฺสว พาทิตฺโต^๑
สญฺโฆชนสฺสคฺคฺสฺตฺตา
ทฺกฺขมฺเปนฺติ ปุณฺปฺปนฺนํ จิราย.

๓๔๒. หมู่สัตว์ถูกตัณหาเครื่องสะดุ้ง ทำ
ไว้ ณ เบื้องหน้า ย่อมกระเสือก
กระสน ดุจกระต่ายที่ถูก
นายพรานดักได้ แล้วดิ้นรนอยู่
ฉะนั้น หมู่สัตว์ซึ่งข้องในสังโยชน์

^๑ อ. อุกฺกิชฺช.

^๒ อ. พนฺธิโต.

๓๔๓. ตสินาย ปุรกษตา ปชา
 ปริสปปนุติ สไสว พาริตโต
 ตสฺมา ตสินํ วิโนทเย ภิกฺขุ
 อากงฺขํ วิจารณ์ตฺตโน"ติ.

ตตถ มุเลติ ยสฺส รุกฺขสฺส จตุสฺส
 ทิสาสฺส เหมจฺจา จ อชฺชุกเมว คเต
 ปญฺจวิธ มุเล เจทนผลานวิชฺฌณาทีนํ
 เกนจิ อุปฺททเวณ อญฺอุปฺททเว
 ติรฺปฺตตตาย ทเพฺห โส รุกฺโข อุปฺริ
 จินฺโนปี สาขานุสาขานํ วเสน ปุณฺทเว
 รุหฺติ, เอวเมว จทวาริกาย ตณฺหยา
 อญฺสเย อรหฺตตมคฺคณาณฺน อญฺหเต
 อสมฺมุจฺจินฺเน ตสฺมี ตสฺมี ภเว
 ชาติอาทิเกทํ อิทํ ทุกฺขํ ปุณฺปฺปุณฺ
 นิพฺพตฺตติเยวาติ อตฺถโถ.

และกิเลสเครื่องข้อง ย่อมเข้าถึง
 ทุกข์บ่อย ๆ อยู่ช้านาน.

๓๔๓. หมูสัตว์ที่ถูกค้นหาเครื่องสะดุ้ง ทำ
 ไว้ ณ เบื้องหน้า ย่อมกระเสือก
 กระสนไป ดุจกระต่ายที่ถูก
 นายพรานดักได้ แล้วตื่นนอนอยู่
 ฉะนั้น เพราะเหตุนั้น ภิกษุ
 หวังธรรมเครื่องสำรอกกิเลส เพื่อ
 ตน พึงบรรเทาค้นหาเครื่องสะดุ้ง
 เสีย".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เมื่อราก
 ความว่า เมื่อรากทั้ง ๕ ของต้นไม้ใด ซึ่ง
 ทอดตรงไปใน ๔ ทิศ และภายใต้ชื่อว่า
 ไม่มีอันตราย เพราะอันตรายมีการตัด
 การผ่า และการเจาะเป็นต้น ชื่อว่ามันคง
 เพราะถึงความแข็งแรง ต้นไม้นั้น
 แม้ถูกตัดข้างบนก็งอกขึ้นได้อีก ด้วย
 อานาจกึ่งน้อยใหญ่ ฉนั้นใด ทุกข์ต่าง
 โดยชาติเป็นต้นนี้ เมื่อค้นหาสุขซึ่ง
 เป็นไปทางทวาร ๖ บุคคลยังถอนขึ้นไม่ได้
 คือ ยังตัดไม่ขาดด้วยอหัตมรรคญาณ
 ย่อมบังเกิดในภพนั้น ๆ อีก ฉนั้นนั้นแล.

ยสฺสาติ ยสฺส ปุคฺคสฺส อิติ
 อชฺฌตฺติกสฺสุปาทาย อฏฺฐารส ตณฺหา-
 วิจฺจิตานิ พานิรสฺสุปาทาย อฏฺฐารส
 ตณฺหาวิจฺจิตานีติ อิเมสํ ตณฺหาวิจฺจิตานํ
 วเสน ฉตฺตีสติยา โสเตหิ สมฺนุณาคตา
 มนาเปสฺสุ รูปาทีสฺสุ อาสวติ ปริวตฺตตีติ
 มนาปสฺสวณา ตณฺหา ภูสา พลวตี
 โหติ, ตํ ปุคฺคํ วิปฺนุณณตตาย
 ทฺททฺทิจฺฉี ปุณฺปุณฺนี อฺปฺปชฺชุนโต
 มหนฺตภาเวน มหา หุตฺวา ฌานํ वा
 วิปฺสฺสนํ वा อนิสฺสาย รากนิสฺสิตา
 สงฺกปฺปา วหนฺตีติ อตฺถเ.

สฺวนฺติ สฺพฺพธิ โสตาติ อิเม
 ตณฺหาโสตา จกฺขุทฺวาราทินํ วเสน
 สฺพฺเพสฺสุ รูปาทีสฺสุ อารมฺมณฺเสสฺสุ สฺวนฺโต
 สฺพฺพปาปิ รฺูปตณฺหา ๗เปฯ ธมฺมตณฺหาติ
 สฺพฺพภเวสฺสุ वा สฺวนฺโต สฺพฺพธิ สฺวนฺติ
 นาม. ลตาติ ปฺลิวฺเจนฺตฺเถน
 สํสิพฺพนฺตฺเถน จ ลตา วิยาติ ลตา.
 อฺพฺภิชฺช ติจฺฉตีติ ฉหิ ทฺวาเรหิ
 อฺปฺปชฺชิตฺวา รูปาทีสฺสุ อารมฺมณฺเสสฺสุ
 ติจฺฉตี.

บทว่า ผู้ใด ความว่า ตัณหาที่
 ประกอบด้วยกระแส ๓๖ ด้วยอำนาจ
 ตัณหาวิจริตเหล่านี้ คือ ตัณหาวิจริตอิง
 ภายใน ๑๘ ตัณหาวิจริตอิง
 ภายนอก ๑๘ ชื่อว่า ไหลไปใน
 อารมณ์ที่น่าพอใจ เพราะอรรถวิเคราะห์
 ว่า ไหลไป คือเป็นไปในรูปารมณ์เป็นต้น
 ที่น่าชอบใจ เป็นธรรมชาติกล้า คือ
 มีกำลัง มีแก่บุคคลใด, ความดำริ
 อันชื่อว่าใหญ่ เพราะเป็นของใหญ่โดย
 การเกิดขึ้นบ่อย ๆ ไม่อาศัยฉานหรือ
 วิปัสสนา อาศัยราคะนำบุคคลนั้นผู้ชื่อว่า
 มีทิวชิว เพราะมีญาณวิบัติไป.

คำว่า กระแส(ตัณหา) ย่อมไหล
 ไปในอารมณ์ทั้งปวง ความว่า กระแส
 ตัณหาเหล่านี้ ชื่อว่า ไหลไปในอารมณ์
 ทั้งปวง เพราะไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง
 มีรูปเป็นต้น ด้วยอำนาจจักขุทวารเป็นต้น
 หรือเพราะตัณหาทั้งหมด คือ รูปตัณหา
 สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา
 โยจฺฉัพพตัณหา ธัมมตัณหา ไหลไปใน
 ภาพทั้งปวง. คำว่า ตัณหาจุจเภาวัลย์
 ความว่า ตัณหา ชื่อว่า ลตา เพราะ

ตบุง ทิสวาติ ตัม ปน ตณฺหาลตัม
 "เอตฺเถ สํ ตณฺหา อูปฺปชฺชํมานา
 อูปฺปชฺชตี"ติ ชาตญฺจํชานวเสน ทิสฺวา.
 ปญฺญาตติ สตฺถน วเน ชาตํ ลตัม
 วย มคฺคปญฺญา ยมฺเล ฉินฺทิตฺวา
 อตฺถโถ.

สริตานิติ อนุสฺสาณิ ปยาตานิ.
 สนิหิตานิติ จิวราทิสฺส ปวตฺตสนิหเวเสน
 สนิหิตานิ จ. ตณฺหาสนิหมกฺขิตานิติ
 อตฺถโถ. โสมนสฺसानิติ ตณฺหาวลิกสฺส
 ชนฺตฺโน เอวรูปานิ โสมนสฺसानิ ภวนฺติ.
 เต สาสฺสิตาติ เต ตณฺหาวลิกา
 ปุคฺคลา สาสฺนิตฺตาสฺสิตา สฺขนิสฺสิตา ว
 หุตฺวา สฺขนิสฺสิตา สฺขนิสฺสิตา ภวนฺติ.
 เต เวติ เย เอวรูปา นรา, เต ชาติ-
 ชราพฺยาธิมรณานิ อูปคฺจฺจฺนฺติเยวาติ
 ชาติชฺรูปคา นาม โหนฺติ. ปชาติ อิม

อรรถว่า เป็นดุจเถาวัลย์ โดยอรรถว่า
 พัวพันไว้ และรัดไว้. คำว่า (ตณฺหา
 ดุจเถาวัลย์) แตกขึ้นแล้ว ตั้งอยู่
 ความว่า ตณฺหาดุจเถาวัลย์เกิดขึ้นทาง
 ทวาร ๖ แล้ว ตั้งอยู่ในรูปารมณเป็นต้น.

คำว่า เห็นตณฺหาดุจเถาวัลย์นั้น
 ความว่า เห็นตณฺหาดุจเถาวัลย์นั้น ด้วย
 อำนาจสถานที่เกิดว่า "ตณฺหานั้นเมื่อเกิด
 ย่อมเกิดในปิยรูปและสาตรูปนี้". คำว่า
 ด้วยปัญญา ได้แก่ พวกท่านจงใช้
 มรรคปัญญาตัดราก (ตณฺหา) ดุจ
 คนใช้มีดตัดเถาวัลย์ที่เกิดในป่า ฉะนั้น.

คำว่า ชานไป คือ แผ่ชานไป
 ได้แก่ ชิมซาบไป. คำว่า อันถึงตณฺหา
 ดุจยางเหนียว ความว่า ถึงตณฺหาดุจ
 ยางเหนียว ด้วยอำนาจตณฺหาดุจ
 ยางเหนียว ซึ่งเป็นไปในจิวรเป็นต้น.
 อธิบายว่า ถูกยางเหนียว คือ ตณฺหา
 ฉาบทาไว้. คำว่า ความโสมนัส
 ความว่า หมู่สัตว์ที่ตกอยู่ในอำนาจ
 ตณฺหา ย่อมมีความโสมนัส เช่นนี้.
 คำว่า หมู่สัตว์เหล่านั้นอาศัยความ
 สําราม ความว่า บุคคลที่ตกอยู่ใน

สตฺตา ตาสกรณน ตสฺสึณาติ สงฺขํ
คตฺตาย ตณฺหฺยาเย ปุรฺกฺขตา ปริวาริตา
หุตฺวา.

พาธิตฺติ ลุทฺทเกน อรณฺญเ
พฺพุโธ สสฺสึ วิย ปฺริสฺสฺปนฺนติ ภาเยนฺนติ.
สญฺญโณชนสํสฺสฺคฺคฺสฺตฺตาติ ทสฺสฺวิเชน
สํโยชนน เจว สตฺตฺตฺวิเชน
ราคะสํสฺสฺคฺคาทึนา จ สตฺตา พฺพุธา
ตสฺมึ วา ลคฺคา หุตฺวา. จิรฺยาติ จิรํ
ทึชฺมทฺธานํ ปุณฺนปฺปุนํ ชาตึอาทึกํ ทฺกฺขํ
อุปคฺจฺจฺนฺตึตฺติ อตฺถเ. ตสฺมาติ ยสฺมา
ตสฺสึนาย ปุรฺกฺขตา ปฺลึเวจิตา สตฺตา,
ตสฺมา อตฺตโน วิรํคํ ราคาทึวิคฺมนํ
นึพฺพานํ ปตฺถนฺโต อากฺงฺขมาโน ภิกฺขุ
อรฺหตฺตมคฺเคนเว ตํ ตสฺสึนํ วิเนทเย
ปฺนฺทิตฺวา นึหริตฺวา จฺทฺทฺเพยฺยาติ อตฺถเ.

อำนาจตัณหาเหล่านั้น อาศัยความ
สำราญ อาศัยความสุข จึงเสาะหา
ความสุข คือ แสวงหาความสุข. คำว่า
นระเหล่านั้นแล ได้แก่ เหล่านระเช่นนี้
ชื่อว่า เข้าถึงชาติและชรา เพราะอรรถว่า
เข้าถึงความเกิด ความแก่ ความเจ็บ
และความตายแท้. คำว่า หมูสัตว์ ได้แก่
สัตว์เหล่านี้ เป็นผู้ถูกตัณหาที่ถึงการ
นับว่า เครื่องสะดุ้ง เพราะทำความสะดุ้ง
แหวดล้อม คือ ห้อมล้อมแล้ว.

คำว่า ถูกนายพรานดักได้แล้ว
ความว่า หมูสัตว์ห้อมกระเสือกกระสน
คือ กลัว คุกกระต่ายที่นายพรานดักได้
ในป่า ฉะนั้น. คำว่า หมูสัตว์ผู้ข้องใน
สังโยชน์และกิเลสเครื่องข้อง ความว่า
หมูสัตว์ถูกสังโยชน์ ๑๐ อย่าง และกิเลส
เครื่องข้อง คือราคะเป็นต้น ๗ อย่างผูกไว้
หรือติดอยู่ในสังโยชน์และกิเลสเครื่องข้อง
นั้น. คำว่า กาลนาน ความว่า เข้าถึง
ทุกข์มีชาติเป็นต้นรำไปสิ้นกาลนาน คือ
กาลยืดยาว. คำว่า เพราะฉะนั้น
ความว่า เหตุที่หมูสัตว์ถูกตัณหาเครื่อง
สะดุ้งล้อมไว้ คือ รังรัดไว้ ฉะนั้น ภิกษุ
ปรารถนา คือ หวังธรรมสิ้นกำหนด คือ

เทศนาวสานเน พหู โสตาปัตติ-
ผลาทีนิ ปาปุณีสูติ.

สาปิ โข สุกรโปกกา ตโต
จวิตวา สุวณฺณภูมิมิ ราชกุเล นิพฺพตฺติ,
ตโต จุตฺตา ตเถว พาราณสีมิ นิพฺพตฺติ,
ตโต จวิตวา สุปฺปารกปฏฺฐเน
อสุสฺวาณิขเคเห นิพฺพตฺติ, ตโต จุตฺตา
คาวีรปฏฺฐเน นาวิกสุสฺส เคเห นิพฺพตฺติ,
ตโต จุตฺตา อนุราชปุเร อิศฺสรเคเห
นิพฺพตฺติ, ตโต จุตฺตา ตสุเสว
ทกฺขินทิสาย โสภกนฺตคาม^๑ สุมนฺสฺส
นาม กุฏุมฺพิกสุสฺส เคเห อีตา นามเน
สุมนฺนาเอว นาม หุตฺวา นิพฺพตฺติ.

พระนิพพานที่ปราศจากราคะเป็นต้นเพื่อตน
พึงบรรเทา คือ ชับไล่ นำตันทาเครื่อง
สะตั้งนั้นออกทิ้งเสีย ด้วยอหัตมรรค
นั้นเอง ดังนี้.

ในเวลาจบเทศนา ชนเป็นจำนวน
มาก บรรลุโสดาปัตติผลเป็นต้น.

นางลูกสุกรแม้นั้น จุตฺติจากอัทธภาพ
นั้นแล้ว บังเกิดในราชตระกูล ณ
สุวรรณภูมิ, จุตฺติจากอัทธภาพนั้นแล้ว
บังเกิดในเมืองพาราณสี เหมือนอย่างนั้น,
จุตฺติจากอัทธภาพนั้นแล้ว บังเกิดในเรือน
พ่อค้าม้า ที่ทำชื่อสุปฺปารกะ, จุตฺติจาก
อัทธภาพนั้นแล้ว บังเกิดในเรือนนายเรือ
ที่ทำชื่อคาวีระ, จุตฺติจากอัทธภาพนั้นแล้ว
บังเกิดในเรือนอิสฺรชน ณ อนุราชบุรี, จุตฺติ
จากอัทธภาพนั้นแล้ว บังเกิดเป็นธิดา
ชื่อว่า สุมฺนา ในเรือนกุฏุมฺพีชื่อสุมฺนะ ณ
หมู่บ้านโสภกนฺตตะ ด้านทิศทักษิณ ของ
เมืองนั้นนั่นเอง.

^๑ ฉ. โสภกนฺตคาม.

อดสสา ปิตา ตสฺมี คาเม จชฺชิตเต
 ที่ขวาปิรฎฺจํ คนฺตฺวา มหาสมณคาเม^๑
 นาม วสิ. ตตฺถ นํ ทุฏฺฐคามณีรณฺโณ
 อมจฺใจ ลกฺขณชกฺกอติมฺพโร นาม
 เกนจิทฺเว กรณียเณ คโต ทิสฺวา มหนฺตํ
 มงฺคลํ กตฺวา อาทาย มหาปุณฺณคามํ
 คโต. อด นํ โภฏิปพฺพตฺมหาวิหารวสิ
 มหาอดฺตุลตฺเถโร^๒ นาม ตตฺถ ปิณฺฑทาย
 จรณฺโต ตสฺสา เคหทฺวาเร จิตฺ ทิสฺวา
 ภิกฺขุหิ สทฺธิ กเถสิ “อาวุโส สุกรปฺตีกา
 นาม ลกฺขณชกฺกอติมฺพรมหามตฺตสฺส
 ภริยาภาวํ ปตฺตา, อโห อจฺฉริยนฺ”ติ.
 สสา ตํ กถํ สุตฺวา อตีตภเว
 อุกฺขมาญฺตฺวา ชาติสฺสรณฺญาณํ ปฏฺิลภิ.
 ตํชณฺเียว อูปฺปนฺนสํเวคา สามิกํ
 ยาจิตฺวา มหนฺเตน อิสฺสรียเณ
 ปญฺจพลิกตฺเถรีนํ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา
 ติสฺสมหาวิหาร มหาสติปฺญฺจานสฺตฺตกถํ
 สุตฺวา โสตาปตฺติผล ปตฺติฏฺจหิ. ปจฺฉา
 ทมิฬมทฺทเน กเต ฅาตึนํ วสนฺนุจฺฉานํ
 โสกกนฺตคามเมว คนฺตฺวา ตตฺถ วสนฺตี

ต่อมา บิดานางเมื่อคนพากันทิ้งบ้านเรือน
 นั้น ก็ไปแคว้นที่ขวาปี อยู่ในบ้านชื่อ
 มหาสมณะ. อำมาตย์ของพระเจ้าทุฏฐ-
 คามณีชื่อลกฺขณชกฺกอติมพระ ไปบ้านนั้น
 ด้วยฐานะบางอย่าง พบนางแล้วทำมงคล
 อย่างใหญ่โต พากลับไปบ้านมหาปุณฺณะ.
 ครั้งนั้น พระมหาอดฺตุลเถระซึ่งอยู่ที่
 มหาวิหารใกล้โภฏิบรรพต ไปบิณฑบาต
 ณ บ้านนั้น ยืนที่ประตูเรือนนาง พบ
 นางแล้วพูดกับพวกภิกษุว่า “ท่านผู้มีอายุ
 นางลูกสุกรถึงความป็นภริยามหาอำมาตย์
 ชื่อลกฺขณชกฺกอติมพระแล้ว โอ ช่างน่า
 อัศจรรย์”. นางฟังคำนั้นแล้ว เพิกภพใน
 อดีตกลับได้ญาณเครื่องระลึกชาติ ขณะ
 นั้นเอง นางเกิดความสังเวช ขอสามเณร
 ณ สำนักพระเถรีผู้ทรงกำลัง ๕ ด้วย
 อิศริยยศอันใหญ่ ฟังกถาสติปฺญฺจานสฺตฺร
 ณ ติสฺสมหาวิหาร ดำรงในโสดาปัตติผล.
 ภายหลัง เมื่อพระเจ้าทุฏฐคามณีปราบ
 พวกทมิฬได้ นางไปบ้านโสกกันตะที่อยู่
 ของพวกญาติอยู่ ณ ที่นั้น ฟังอาสี-

^๑ ฉ. มหามุนีคาเม.

^๒ ฉ. มหาอนฺรุทตฺเถโร.

กัลลคมหาวิหาร อาสิวิสุปมสุตต์ สุตฺวา
อรหตต์ ปาปฺณิ.

สา ปรีนินพพานทิวเส ภิกขุณีหิ
ปุจฺฉิตา ภิกขุณีสมฺมสุส สพฺพํ อิมํ ปวตฺติ
นินฺนตรํ กเถตฺวา สนนฺนิปตฺติสฺส
ภิกขุสมฺมสุส มชฺเช มณฺฑลารามวาสิณา
ธมฺมปทภาณกมฺมหาตีสฺสตุเถเรน สทฺธิ
สํสนฺนเตตฺวา "อหํ ปุพฺเพ มนุสฺสโยนิตฺโต
จฺตา กุกฺกุฏี หุตฺวา ตตฺถ เสนสฺส
สฺนตฺติกา สีสจฺเจทํ ปตฺวา ราชคฺเห
นินฺนพตฺตา ปรีพฺพาชิกาสุ ปพฺพชิตฺวา
ปจฺมชฺฌมานภุมิยํ นินฺนพตฺติตฺวา ตโต
จฺตา เสฏฺฐิจฺจุเล นินฺนพตฺตา นจิริสฺเสว
จวิตฺวา สุกรโยนี คนฺตฺวา ตโต จฺตา
สุวณฺณภุมิ ตโต พาราณสี ตโต
สุปฺปารกปฏฺฐนํ ตโต คาวีระปฏฺฐนํ ตโต
อนุราชปุรี ตโต โสภกนฺตคามนฺติ เอวํ
สมวิสเม เตรสฺส อตฺตภาเว ปตฺวา
อิทานิ อุกฺกุฏเจ ชาตา, สพฺเพปิ
อปฺปมาเทน สมฺปาเทธา"ติ วตฺวา
จตฺสฺสโร ปรีสา สํเวเชตฺวา ปรีนินฺนพพายีติ.

วิสุปมสุตฺร ในกัลลคมหาวิหาร บรรลุ
อรหัตผล.

ในวันปรีนินพพาน นางถูกเหล่านาง
ภิกษุณีซักถาม จึงเล่าประวัตินี้ทั้งหมด
โดยละเอียดแก่หมู่ภิกษุณี นั่งสนทนา
กับพระมหาตีสสะ ซึ่งกล่าวธรรมบท
ผู้จำพรรษา ณ มณฺฑลาราม ท่ามกลาง
หมู่ภิกษุผู้ประชุมกัน กล่าวว่า "กาลก่อน
ดิฉันจุติจากกำเนิดมนุษย์ เกิดเป็นแม่ไก่
ถึงการตัดศีรษะจากสำนักของเหยี่ยว
ในที่นี่ เกิดในกรุงราชคฤห์ บวช ณ
สำนักปรีพพาชิกา บังเกิดในปฐมฌานภูมิ
จุติจากอัตภาพนั้นแล้ว บังเกิดในตระกูล
เศรษฐี ไม่นานก็จุติ (อีก) ไปสู่กำเนิด
สุกร จุติจากอัตภาพนั้นแล้ว ไปสู่
สุวณฺณภูมิ จุติจากอัตภาพนั้นแล้วไปสู่
เมืองพาราณสี จุติจากอัตภาพนั้นแล้ว
ไปสู่ท่าสุปฺปารกาะ จุติจากอัตภาพนั้นแล้ว
ไปสู่ท่าคาวีระ จุติจากอัตภาพนั้นแล้ว
ไปสู่อนุราชบุรี จุติจากอัตภาพนั้นแล้ว
ไปสู่โสภกนฺตคาม ดิฉันถึงอัตภาพสูง ๆ
ต่ำ ๆ ๑๓ อัตภาพอย่างนี้ ด้วยประการ
ฉะนี้ บัดนี้ เกิดในภพอันอุกฤษฏ์แล้ว

ขอท่านทั้งหมด จงยังธรรมเป็นกุศลให้
ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาทเถิด”
ยังบริษัท ๔ ให้สังเวชแล้วปรินิพพาน
ดังนี้แล.

สุกรไปติกาวตถุ ทุติย.

เรื่องนางลูกสุกรที่ ๒ จบ.

๓. วิพจนตกวตฺต

๓๔๔. โย นิพพณฺฺโจ วนาธิมุตฺโต
วนมุตฺโต วนเมว ธาวติ
ตํ ปุคฺคฺลเมว ปสฺสธ
มุตฺโต พนฺธนเมว ธาวตฺตี.

๓. เรื่องวิพกัณฑ์กษิ

๓๔๔. บุคคลใด ไม่มีอาลัยดุจหมูไม้ตั้งอยู่ในป่า น้อมไปสู่ป่า พ้นจากป่าแล้วยังเล่นเข้าไปป่าอีก พวกท่านจงดูบุคคลนั้นนั่นแล เขาพ้นแล้ว ยังเล่นเข้าไปหาเครื่องผูก เหมือนเดิม.

๓. วิพฺภนฺตกตฺต

โย นิพฺพณฺนุจฺเจติ อิมํ
ธมฺมทฺเสนํ สตฺถา เวพฺพวเน วิหรนฺโต
เอกํ วิพฺภนฺตํ อารพฺภ กเถสิ.

เอโก กิร มหาทสฺสปตฺเตรสฺส
สฺถวิหริโก หุตฺวา จตฺตาริ ฌานานิ
อุปฺปาเทตฺวาปี อตฺตโน มาตฺลสฺส
สฺวณฺณการสฺส เคเห วิสภาคฺฐปารมฺมณํ
ทิสฺวา ตตฺถ ปฏฺิพทฺธจิตฺโต วิพฺภมิ.
อถ นํ มนุสฺสา อลลสฺภาเวน กมฺมํ
กาตุํ อนิจฺจนฺตํ เคหา นีหริสฺสุ. โส
ปาปมิตฺตสํสคฺเคน โจรกมฺเมน ชีวิตํ
กปฺเปนฺโต วิจริ. อถ นํ เอกทิวสํ
คเหตุวา ปจฺฉาพาหุํ คัพฺพหฺพนฺธนํ
พนฺธิตฺวา จตฺกฺเก จตฺกฺเก กสาหิ
ตาเลนฺดา อาฆาตํ นยีสฺสุ. เถโร
ปิณฺฑทาย จริตุํ ปวิสฺนฺโต ตํ
ทกฺขิณฺทฺวาเรน นีหริยมาณํ ทิสฺวา
พนฺธนํ สิทฺถิํ กาเรตฺวา “ปฺพเพ ตยา
ปริจิตํ กมฺมญฺจานํ ปฺน อวชฺเชหิ”ติ
อาห. โส เตน โอวาเทน สตฺปฺปาทำ
ลภิตฺวา ปฺน จตฺตตฺถชฺฌานํ นิพฺพตฺเตสิ.

๓. เรื่องวิพภันตกภิกษุ

พระศาสดา ประทับ ณ เวพฺพวัน
ทรงปรารภวิพภันตกภิกษุรูปหนึ่ง ตรัส
พระธรรมเทศนาว่า บุคคลใดไม่มี
อาลัย ดุจหมูไม่อันตั้งอยู่ในป่า เป็นต้น.

ทราบว่า ภิกษุรูปหนึ่ง เป็น
สฺถวิหริกพระมหาทสฺสปเถระ แม้ทำ
ฌาน ๔ ให้เกิดขึ้นแล้ว เห็นรูปารมณอัน
เป็นข้าศึก ในเรือนช่างทองของตน
มีจิตปฏิพัทธ์อารมณ์นั้น จึงสึก. ต่อมา
พวกมนุษย์ขับไล่เขา ซึ่งไม่ปรารถนาจะ
ทำงานออกจากเรือน เพราะเป็นคน
เกียจคร้าน. เขาเที่ยวเลี้ยงชีวิตด้วย
โจรกรรม เพราะคบกับเพื่อนชั่ว วันหนึ่ง
พวกราชบุรุษจับเขามัดแขนไพล่หลังอย่าง
มั่นคง ใช้หวายเสี้ยนทุก ๆ ทาง ๔ แพร่ง
นำไปสู่ที่ประหาร. พระเถระเข้าไป
บิณฑบาต เห็นเขาถูกนำไปทางประตู
ทิศทักษิณ ยังราชบุรุษให้ทำเครื่องผูก
ให้หย่อน แล้วกล่าวว่า “เธอจงใคร่ครวญ
กรรมฐานที่เคยสั่งสมไว้ในกาลก่อนอีกครั้ง
เถิด”. เพราะโอวาทนั้น เขากลับได้สติ
ยังฌานที่ ๔ ให้เกิดอีก. ลำดับนั้น

อด นั อามาตย์ เนตฺวา "ฆาเตสฺสามา"ติ
 สฺลุเล อุตฺตาเปสฺสุ. โส น ภายติ น
 สนฺตสฺติ.

อดสฺส ตสฺมี ตสฺมี ทิสภาเค
 จิตฺมนุสฺสา อสฺสิตฺติโตมราทีนึ อาวฺธานึ
 อุกฺขิปิตฺวาปิ ตํ อสนฺตสนฺตเมว ทิสฺวา
 "ปฺสฺสธ โภนฺโต อิมํ ปุริสํ, อเนกสฺตานํปิ
 อาวฺธตฺถานํ ปุริสํ มชฺเชเนว
 ฉมฺภติ น เวธติ, อโห อจฺจฺริยนฺ"ติ
 อจฺจฺริยพฺภุตฺตาตา มหานาทำ นทิตฺวา
 รมฺภโย ตํ ปวตฺตี อาโรเจสฺสุ. ราชา ตํ
 การณํ สุตฺวา "วิสฺสชฺเชธ นนฺ"ติ สตฺถ
 สนฺตํกํปิ คนฺตฺวา ตมตฺถํ อาโรเจสฺสิ.
 สตฺถา โอบาสฺสิ ผริตฺวา ตสฺส รมฺมํ
 เทเสนฺโต อิมํ คาถมาห

๓๔๔. "โย นิพฺพนฺนุจโ จนาธิมฺุตฺโต
 วนมฺุตฺโต วนเมว ธาวติ,
 ตํ ปุคฺคฺลเมว ปฺสฺสธ,
 มฺุตฺโต พนฺธนเมว ธาวตี"ติ.
 ตสฺสตฺถโ "โย ปุคฺคฺโล คิหิภาเว

พวกราชบุรุษนำเขาไปที่ประหาร ให้เขา
 นอนหงายบนหลาว ด้วยตั้งใจว่า "จักฆ่า
 มันเสีย". เขาไม่กลัว ไม่หวาดสะดุ้ง.

ลำดับนั้น พวกมนุษย์ที่ยืน ณ ทิศภาค
 นั้นๆ ต่างเงื้ออาวุธ มีดาบ หอก และ
 โคมเป็นต้นแก่เขา เห็นเขาไม่หวาดกลัว
 เลย ต่างพูดกันว่า "ท่านผู้เจริญ จงดู
 บุรุษนี้ เขาไม่หวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน
 ท่ามกลางบุรุษอาวุธครบมือแม้หลายร้อย
 คน โอ ช่างน่าอัศจรรย์" เกิดอัศจรรย์ใจ
 ส่งเสียงลั่น ไปกราบทูลเรื่องราวนั้นแด่
 พระราชา. พระราชาสดับเหตุนั้นแล้ว
 รับสั่งว่า "พวกท่านปล่อยเขาเถิด" เสด็จ
 ไปสำนักพระศาสดา แล้วกราบทูลเรื่อง
 นั้น. พระศาสดาทรงแผ่รัศมีไปแสดงธรรม
 แก่เขา ตรัสพระคาถานี้ว่า

๓๔๔. "บุคคลใดไม่มีอาลัยดุจหมูไม้ อัน
 ตั้งอยู่ในป่า น้อมไปสู่ป่า พ้นจาก
 ป่าแล้ว ยังเล่นเข้าไปป่าอีก
 พวกท่านจงดูบุคคลนั้นนั่นแล เขา
 พ้นแล้ว ยังเล่นไปหาเครื่องผูก
 เหมือนเดิม".

ตสฺสตุเถ “โย ปุคฺคโล คิหิภาเว
 อาลยสงฺฆาตํ วนฺภูจํ ฉทุฑฺเตตฺวา
 ปพฺพชิตตาย นิพฺพณฺฺนุโจ วิหารสงฺฆาเต
 ตโปวเน อธิมฺตุโต ฆราวาสพฺนุณ-
 สงฺฆาตา ตณฺฺหาวนา มฺตุโต หุตฺวา
 ปฺน ตํ ฆราวาสพฺนุณํ ตณฺฺหาวนเมว
 ธาวตี, เหวเมว ตํ ปุคฺคํ ปสฺสถ,
 เอโส ฆราวาสพฺนุณโต มฺตุโต ปฺน
 ฆราวาสพฺนุณเมว ธาวตี”ติ.

อิมํ ธมฺมเทศนํ สุตฺวา โส
 ราชปริสฺซานมนฺฺตเร สุลคฺเค นิสินฺฺโน ว
 อุกฺทยพฺุพฺยํ ปฏฺจเปตฺวา ติลกฺุขณํ
 อาริเปตฺวา สงฺฆาเร สมฺมสนฺฺโต
 โสตาปตฺติผลํ ปตฺวา สฺมาปตฺติสุขํ
 อนุภวฺฺนฺโต เวหาสํ อฺุปฺปตฺติตฺวา
 อากาเสเนว สตฺถุ สนฺฺติกํ อาคนฺฺตฺวา
 สตฺถารํ วนฺฺทิตฺวา ปพฺพชิตฺวา สราชิกาย
 ปริสฺาย มชฺุฌเมเยว อรหตฺตํ ปาปฺุณฺตี.

วิพฺภนฺฺตกาวตฺถุ ตติยํ.

พระคาถานั้น มีใจความดังนี้
 “บุคคลใด ชื่อว่าไม่มีอาลัย ดุจหมูไม้อัน
 ตั้งอยู่ในป่า เพราะทั้งกิเลสอันตั้งอยู่ในป่า
 คืออาลัยในเพศคฤหัสถ์แล้วบวช น้อมไป
 ในตโปวัน กล่าวคือ วิหารธรรมพันป่า
 คือตณฺหา ซึ่งจัดเป็นเครื่องผูกคือการอยู่
 ครองเรือน ยังเล่นไปสู่อุป่าคือตณฺหา ซึ่ง
 จัดเป็นเครื่องผูกคือการอยู่ครองเรือนนั้นอีก
 พวกท่านจงดูบุคคลนั้น เขาพ้นจาก
 เครื่องผูกคือการครองเรือนแล้ว ยังเล่น
 เข้าไปหาเครื่องผูกคือการอยู่ครองเรือน
 เหมือนเดิมอีก”.

บุรุษนั้น นั่งฟังธรรมเทศนานี้บน
 ปลายหลาวระหว่างราชบุรุษ เริ่มตั้งความ
 เกิดขึ้นและเสื่อมไป ยก(จิต)สู่ไตรลักษณ์
 พิจารณาสังขาร บรรลุโสดาปัตติผล
 เสวยสุขอันเกิดแต่สมาบัติ เหาะไปสำนัก
 พระศาสดา ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว
 บวช บรรลุอรหัตผลท่ามกลางบริษัท
 พร้อมพระราชา ดังนี้แล.

เรื่องวิพภันตกภิกษุที่ ๓ จบ.

๔. พนุชนาการวตุถุ

๓๔๕. น ตั ทฬัหิ พนุชนมาหุ ธีรา
ยทายลั ทารุชปพพชชณุจ
สวารตุตตรตุตา มณิกุณทุทะเล ปุตุเตสุ
ทาเรสุ จ ยา อเปกุชา
๓๔๖. เอตี ทฬัหิ พนุชนมาหุ ธีรา
โอหารินิ สิลิตทูปมณุจ
เอตีปี เณตุวาน ปริพพชนติ
อนเปกุชโน กามสุขิ ปหาย.

๕. เรื่องเรือนจำ

- ๓๔๕-๓๔๖. นักปราชญ์ไม่กล่าวถึงเครื่อง
จองจำที่เกิดแต่เหล็ก เกิดแต่ไม้
และเกิดแต่หญ้าปล้อง ว่าเป็นของ
มั่นคง (แต่) นักปราชญ์กล่าวถึง
ความกำหนดของชน ผู้กำหนด
ยินดีในแก้วมณี ตุ่มหู และความ
เยื่อใยในบุตรและภรรยาทั้งหลาย
ซึ่งมีปกติเหนียวลง หย่อน เปลื้อง
ได้ยาก ว่าเป็นเครื่องจองจำมั่นคง
นักปราชญ์ตัดเครื่องผูก แม้นั้นได้
ไม่ไยดี ละกามสุขแล้วบวช.

๔. พนุธนาการวตถุ

น ตั ทพฺพหนฺติ อิมํ ธมฺมเทศนํ
สตุถา เขตวเน วิหรนฺโต พนุธนาคารํ
อารพฺภ กถเสสิ.

เอกสฺมี กิร กाले พนุ
สนฺธิจฺเจทกปฺนุถสมาตกมฺนุสฺสชาติเก ใจเร
อาเนตฺวา โกสลรณฺโเบ ทสฺเสสฺสุ. เต
ราชา อนฺทพฺนุธนรชฺชพฺนุธนสงฺขลิก-
พฺนุธเนหิ พนุธาเปสิ. ตีสมตฺตตปิ ไช
ชานปทา ภิกฺขุ สตุถารํ ทฏฺฐกามา
อาคนฺตฺวา ทิสฺวา วนฺทิตฺวา ปฺนทิวเส
สวตฺตฺยิ ปิณฺฑทาย จรฺนฺตา พนุธนาคารํ
คนฺตฺวา เต ใจเร ทิสฺวา ปิณฺฑทปาทปฺ-
ปฺฏิกฺกนฺตฺวา สายณฺหสมเย ตถาคตํ
อุปสงฺกมิตฺวา “ภนฺเต อชฺช อเมหฺหิ
ปิณฺฑทาย จรฺนฺเตหิ พนุธนาคาเร พนุ
ใจรา อนฺทพฺนุธนาทีหิ พทฺธา มหาทฺกขํ
อนฺภวณฺตฺวา ทิฏฺฐา, เต ตานิ พนุธนานิ
ฉิทฺทิตฺวา ปลายิตฺตํ น สกฺโกนฺตฺติ, อตฺถิ
นฺ ไช ภนฺเต เตหิ พนุธเนหิ ติรตฺร

๕. เรื่องเรือนจำ

พระศาสดา ประทับ ณ พระเชตวัน
ทรงปรารภเรือนจำ ตรัสพระธรรมเทศนา
นี้ว่า (นักปราชญ์) ไม่กล่าวถึงเครื่อง
จองจำนั้นว่า เป็นของมันคง ดังนี้
เป็นต้น.

ทราบว่า ครั้งหนึ่ง พวกราชบุรุษ
จับโจรขอบังคับแยะปล้นตามทางเปลี่ยวและ
ฆ่าคนจำนวนมาก แสดงแต่พระเจ้าโกศล.
พระราชารับสั่งให้ใช้เครื่องจองจำ คือ ชื่อ
เชือก ตรวน จองจำพวกโจรเหล่านั้น.
ภิกษุบ้านนอกมีประมาณ ๓๐ รูป
ต้องการเข้าเฝ้าพระศาสดา พวกนั้นมาเฝ้า
ถวายบังคม รุ่งขึ้น เทียวไปบิณฑบาต
ณ กรุงสาวัตถี ไปทางเรือนจำ พบ
พวกโจรเหล่านั้น กลับจากบิณฑบาตแล้ว
เวลาเย็น เข้าเฝ้าพระตถาคต ทูลถามว่า
“พระเจ้าข้า วันนี้พวกข้าพระองค์เทียวไป
บิณฑบาต พบพวกโจรหลายคนถูก
จองจำ ด้วยเครื่องจองจำ คือ ชื่อเป็นต้น
ในเรือนจำเสวยทุกข์เป็นอันมาก พวกเขา
ไม่สามารถตัดเครื่องจองจำเหล่านั้นหนี

อณูณ์ พนุณณ์ นามา”ติ ปุจฺฉิสฺสุ.

สตุถา “ภิกฺขเว ก็ พนุณฺนาณิ
นาเมตานิ, ยํ ปเนตํ ฐนธญฺญปฺตุต-
ทาราทีสุ ตณฺหาสงฺฆาตํ กิลฺลพฺนุณฺณํ,
เอตํ เอเตหิ สตคฺกุณฺเนน สหสฺสคฺกุณฺเนน
สตสหสฺสคฺกุณฺเนน ธิรตฺรํ, เอวํ มหฺนตฺปิ
ปเนตํ ทุจฺฉินฺนํ พนุณฺณํ ปฺราณก-
ปณฺธิตา ฉินฺนํ ติตฺวา หิมวณฺตํ ปวิสิตฺวา
ปพฺพชฺฉิสฺสุ”ติ วตฺวา อตีตํ อหริ

อดีต พาราณสีย์ พรหมทตฺเต
ราชฺหิ การณฺเต โพิสฺตฺโต เอกสฺมี
ทุคฺคตคหปติกุเล นิพฺพตฺติ. ตสฺส
วยปฺตตสฺส ปิตา กาลมกาสิ. โส
ภตี กตฺวา มาตริํ ไปเสสิ. อถสฺส
มาตา อนิจฺจมานสฺเสว เอกํ กุลธิตริํ
เคเห กตฺวา อปรภาเค กาลมกาสิ.
ภริยายปิสฺส กุจฺฉิยํ คพฺโภ ปติภูจฺหิ.
โส คพฺภสฺส ปติภูจิตภาวํ อชานนฺโตว
“ภทฺเท ตวํ ภตี กตฺวา ชีว, อนฺ
ปพฺพชฺฉิสฺสามี”ติ อห. “สามิ นนุ

ไปได้ พระเจ้าข้า ยังมีเครื่องจองจำอื่นที่
แข็งแรงกว่าเครื่องจองจำเหล่านั้นหรือ”.

พระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เครื่อง
จองจำเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นเครื่องจองจำ
อะไรกัน เครื่องจองจำคือกิเลส กล่าวคือ
ความอยากได้ในทรัพย์ ข้าวเปลือก บุตร
เมีย แข็งแรงกว่าเครื่องจองจำเหล่านั้น
ร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า, แต่โบราณ
บัณฑิตตัดเครื่องจองจำที่ใหญ่ตัดได้ยาก
นั้นได้ ด้วยประการอย่างนี้ เข้าป่า
หิมพานต์ บวชแล้ว” ทรงนำอดีตนิทาน
มา (ว่า)

ในอดีต เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครอง
ราชสมบัติ ณ เมืองพาราณสี พระ
โพิสฺตฺว์เกิดในตระกูลคหบดีเข็ญใจตระกูล
หนึ่ง. เมื่อเขาเจริญวัยบิดาก็ถึงแก่กรรม.
เขารับจ้างเลี้ยงมารดา. ต่อมา มารดา
ทำนางกุลธิดาคนหนึ่งไว้ในเรือน เพื่อเขา
ซึ่งไม่ต้องการเลย ภายหลังก็ถึงแก่กรรม.
ฝ่ายภรรยาเขาก็ตั้งท้อง. เขาไม่ทราบ
ภรรยาตั้งท้อง จึงพูดว่า “นางผู้เจริญ
เธอรับจ้างเลี้ยงชีวิตเกิด เราจักบวช”.
ภรรยา กล่าวว่า “นาย ดิฉันตั้งท้องมิใช่

คพโก เม ปติภูจิตโต, มยิ วิชิตาย
ทารกั ทิสฺวา ปพฺพชิสฺสสี"ติ อาห.

โส "สาธุ"ติ สมฺปฺญิจฺจิตฺวา ตสฺสา
วิชิตกาเล "ภทฺเท ตฺวํ โสตฺถินา
วิชิตา, อิทานาหิ ปพฺพชิสฺสามิ"ติ
อาปุจฺฉิ. อถ นํ สฺวา "ปุตฺตกสฺส เต
ตาว ฅนฺปานโต อปคฺมนกาลํ
อาคเมหิ"ติ วตฺวา ปุณฺ คพโก คณฺหิ.
โส จินฺตสฺสิ "อิมํ สมฺปฺญิจฺฉาเปตฺวา
คณฺตุํ น สกฺกา, อิมิสฺสา อนาจิภฺชิตฺวา
ปลาญิตฺวา ปพฺพชิสฺสามิ"ติ. โส ตสฺสา
อนาจิภฺชิตฺวา รตฺติภาเค อญฺจาย
ปลาญิ. อถ นํ นศฺรคฺตฺติกา อคฺคเหสฺสุ.
โส "อหํ สามิ มาตุโปสโก นาม
วิสฺสชฺชเชถ มนุ"ติ อตฺตานํ วิสฺสชฺชชาเปตฺวา
เอกสฺมี จาเน วสฺสิตฺวา หิมวณฺตุํ
ปวิสฺสิตฺวา อสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา
อภิญญา จ สฺมาปตฺติโย จ
นิพฺพตฺเตตฺวา ฅมานกัฟาย กัฟฺนฺโต
วิหาสิ. โส ตตฺถ วสนฺโตเยว "เอวรูปฺปิ
นาม เม ทฺวจินฺทิตฺยํ ปุตฺตทารพฺนฺธํ
กิลฺลพฺนฺธํ จินฺนํ"ติ อุตฺทานํ
อุทาเนสฺสิติ.

หรือ เมื่อดิฉันคลอดแล้ว ท่านเห็นทารก
แล้วค่อยบวชเถิด".

เขารับว่า "ดีละ" เวลาที่นางคลอดแล้ว
จึงบอกลาอีกว่า "นางผู้เจริญ เธอคลอด
อย่างปลอดภัย บัดนี้ ฉันจักบวชละ".
ครั้งนั้น นางบอกเขาว่า "ท่านจงคอย
จนกว่าลูกน้อยอดนมมะจะ" ตั้งครรรอีก.
เขาคิดว่า "เราไม่อาจให้หญิงนี้ยินยอม
ไปได้ เราไม่บอกนางหนีไปบวชดีกว่า".
เขาไม่บอกนางลุกขึ้นหนีไปกลางคืน.
ครั้งนั้นพวกยามได้จับเขาไว้. เขาบอกว่า
"นาย ผมชื่อว่า เป็นคนเลี้ยงมารดา
ปล่อยผมเถิด" ให้เขาปล่อยตัวเองแล้ว
อยู่ที่แห่งหนึ่ง เข้าป่าหิมพานต์ บวชเป็น
ฤาษี ยังอภิญญาและสมาบัติให้เกิด
เล่นเฆี่ยนอยู่. เขาอยู่ในที่นั้นแล เปล่ง
อุทานว่า "เราตัดเครื่องจองจำคือบุตร
และเมีย เครื่องจองจำคือกิเลสที่ตัด
ได้ยาก ชื่อแม่เห็นปานนี้ได้แล้ว".

สตุถา อิมิ อตีติ อหริตวา
เตน อุทานิตี อุทานิ ปกาเสนโต
อิมา คาถา อภาสิ

๓๔๕. "น ตี ทพฺหิ พนฺธนมาหุ ธีรา
ยทายสํ ทารุชปฺพชญจ
สารตฺตรตฺตา มณิกฺกนฺทเล ปฺตุเตสุ
ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา,

๓๔๖. เอตี ทพฺหิ พนฺธนมาหุ ธีรา
โอรินํ สิถิลทฺปฺปมฺญจํ
เอตีปิ เจตฺวาน ปริพฺพชฺนติ
อนเปกฺขิโน กามสฺขํ ปหายา"ติ.

ตตฺถ ธีราติ พุทฺธาทโย ปณฺชิต-
ปริสา อยสํชฺลิกสงฺฆาตี อยสา นิพฺพตฺตี
อยสํ อนฺทฺพนฺธนสงฺฆาตี ทารุชญจ
ปฺพชฺติเณหิ วา อญฺเณหิ วา
วากาทีหิ รชฺสุ กตฺวา กตี รชฺสุพนฺธนํ
ตี อสิอาทีหิ จินฺนุทีตุํ สกฺกนฺเณยฺยาเวน
"ถิรฺนุ"ติ น วทฺนุตีติ อตฺถเ. สารตฺต-
รตฺตาติ สารตฺตา หุตฺวา รตฺตา.
พหฺลราครตฺตาติ อตฺถเ. มณิกฺกนฺทเลสุติ

พระศาสดาครั้งทรงนำอดีตนิทานนี้
มาแล้ว เมื่อประกาศอุทานที่เขาเปล่ง
ได้ภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

๓๔๕-๓๔๖. "นักปราชญ์ไม่กล่าวถึงเครื่อง
จองจำที่เกิดแต่เหล็ก เกิดแต่ไม้
และเกิดแต่หญ้าปล้อง ว่าเป็นของ
มั่นคง (แต่) นักปราชญ์ก็กล่าวถึง
ความกำหนัดของชน ผู้กำหนัด
ยินดีในแก้วมณี ตุ่มหู และความ
เยื่อใยในบุตรและภรรยาทั้งหลาย
ซึ่งมีปกติเหนียวลง หย่อน เปลื้อง
ได้ยาก ว่าเป็นเครื่องจองจำมั่นคง
นักปราชญ์ตัดเครื่องผูก แม้นั้นได้
ไม่ไยดี ละกามสุขแล้วบวช".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
นักปราชญ์ ความว่า บุรุษบัณฑิตมี
พระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่กล่าวถึงเครื่อง
จองจำที่เกิดแต่เหล็ก คือ ตรวน ชื่อว่า
เกิดแต่เหล็ก ที่เกิดแต่ไม้ คือ ชื่อ คา
และเครื่องผูกคือเชือกที่เขาเอาหญ้าปล้อง
หรือวัตถุอย่างอื่นมีปอเป็นต้นมาพันทำเป็น
เชือกว่า "เป็นของมั่นคง" เหตุสามารถ
ใช้ดาบเป็นต้นตัดได้. คำว่า ผู้กำหนัด

มณีสฺส จ กุณฺฑลเสสฺส จ มณิจิตฺเตสฺส
 วา กุณฺฑลเสสฺส. **เอตํ ทฬฺหฺนฺตฺติ** เย
 มณิกุณฺฑลเสสฺส สารตฺตฺรตฺตฺตา, เตสํ เยว
 โย ราโค, ยา จ ปุตฺตทาเรสฺส อเปกฺขา
 ตณฺหา, **เอตํ** กิเลสํ มยํ พนฺธนํ
 ปณฺทิตฺตปริสา "ทฬฺหฺนฺ"ติ วทฺนฺติ.
โอหารินฺนฺตฺติ อากขุตฺติตฺวา จตุสฺส
 อปาเยสฺส ปาตฺนโต อวฺหฺรติ เหฏฺฐา
 หฺรตฺตีติ โอหารินํ. **สิถิลนฺตฺติ** พนฺธนญฺจฺจาเน
 จวิจฺจมมฺมฺสฺยานิ น จินฺนฺตฺติ โลหิตํ น
 นีหฺรติ พนฺธนภาวํปี อชานาเปตฺวา
 ถลปถชลปถาทีสุ. กมฺมานิ กาคฺตุ เตตฺตีติ
 สิถิลํ. **ทุปฺปมฺภูจฺนฺตฺติ** โลภวเสน หิ
 เอกวารํปี อุปฺปนฺนํ กิเลสพนฺธนํ
 พนฺธนญฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
 ไหเตตฺตีติ **ทุปฺปมฺภูจํ**. **เอตํปี** **เชตฺวานาติ**
 เอวํ **เอตํ** ทฬฺหฺนฺตฺติ กิเลสพนฺธนํ
 ฅาณขคฺเคน จินฺนฺตฺตฺวา อนเปกฺขิโน
 หุตฺวา กามสฺสํ ปหาย ปริพฺพชฺชนฺตฺติ
 ปกฺกมฺนฺตฺติ ปพฺพชฺชนฺตฺตีติ อตฺถโก.

ยินฺตฺติ ความว่า เป็นผู้กำหนดแน่แล้ว.
 อธิบายว่า กำหนด เพราะระมัดระวัง.
 คำว่า **แก้วมณีและตุ้มหู** ความว่า ใน
 แก้วมณีและตุ้มหู อีกอย่างหนึ่ง ตุ้มหู
 วิจิตรด้วยแก้วมณี. คำว่า **นั่นว่าเป็น**
ของมันคง ความว่า บุรุษบัณฑิตกล่าว
 ถึงความกำหนดของชนผู้กำหนดยินดีใน
 แก้วมณีและตุ้มหูและความเยื่อใยคือ
 ทะยานอยากในบุตรและเมีย อันเป็น
 เครื่องผูกซึ่งสำเร็จจากกิเลสว่า "มันคง".
 คำว่า **มีปกติเหนียวลง** ความว่า
 มีปกติเหนียวลง เพราะนำลงคือนำไป
 ภายใต้ เพราะจุดรั้งให้ตกลงไปใน
 อบาย ๔. คำว่า **หย่อน** ความว่า ชื่อว่า
 หย่อน เพราะไม่บาดผิวหนังและเนื้อ
 ไม่ให้โลหิตไหลในที่ผูก คือ ไม่ให้รู้สึกว่าเป็น
 เครื่องผูก ให้ทำการงานทางบก
 ทางน้ำเป็นต้น. คำว่า **เปลื้องได้ยาก**
 ความว่า ชื่อว่าเปลื้องได้ยาก เพราะ
 กิเลสเครื่องผูกมัด เกิดคราวเดียว ด้วย
 อำนาจความโลภเปลื้องได้ยาก **ดูจ**
เต่าเปลื้องได้ยากจากที่ผูก. คำว่า
ตัดเครื่องผูกนั้น ความว่า นักปราชญ์
 ทั้งหลาย ใช้ขรรค์คือญาณตัดเครื่องผูก

คือกิเลสที่มันคงนั้นแล้ว ไม่เหยื่อโย ละ
กามสุข เว้นรอบ คือหลีกไป อธิบายว่า
บวช.

เทศนาวสาเน พหู โสตาปัตติ-
ผลาทีนิ ปาปุณีสฺสูติ.

ในเวลาจบเทศนา คนจำนวนมาก
บรรลุโสดาปัตติผลเป็นต้น.

พจนานาคารวตฺถุ จตฺตถฺ.

เรื่องเรือนจำที่ ๔ จบ.

๕. เขมวาทฤ

๓๔๗. เย ภาครตตานุปตฺนติ โสตี
สยํ กตํ มกุกฏโก ว ชาลํ
เอตํปี เณตฺวาน วชฺนติ ธีรา
อนเปกฺชินิ สพฺพทฺกฺขํ ปหาย.

๕. เรื่องพระนางเขมา

๓๔๗. เหล่าสัตว์ผู้กำหนดด้วยราคะ ย่อม
ตกไปสู่กระแสตัณหา ดุจแมงมุม
ตกสู่ใยที่ตนทำเอง ฉะนั้น
นักปราชญ์ตัดกระแสตัณหา แม้
นั้นเสียได้ หมดหวัง ย่อมละเว้น
ทุกข์ทั้งปวงไป.

๕. เขมาวตถุ

เย ภาครตตาดิ อิมิ ธมฺมเทสนํ
 สตุถา เวฬุวเน วิหรนฺโต เขมนุนาม
 ญญโถ พิมฺพิสารสฺส อคฺคฺมเหสี อารพฺภ
 กเถสิ.

สา กิร ปทุมุตตรสฺส ปาทุมฺเล
 ปตฺติตปตฺถนา อติวีย อภิรฺฐา ปาสาทิกา
 อโหสิ. "สตุถา กิร ฐปฺสฺส โทสํ
 กเถตี"ติ สตุถวา ปน สตุถุ สนฺติกํ
 คนฺตุํ น อิจฺฉติ. ราชา ตสฺสา
 ฐปมทมตฺตภาวํ ฅตฺวา เวฬุวนวณฺณปฺ-
 ปฏิสํยุตฺตานิ คีตานิ กาเวตฺวา นฺญาทีนํ
 ทาเปสิ. เตสํ ตานิ คายนฺตานิ สทฺทํ
 สตุถวา ตสฺสา เวฬุวนํ อธิฏฺฐปฺพุพฺพิ วีย
 อสฺสฺตปฺพุพฺพิ วีย จ อโหสิ. สา "กตรํ
 อญฺยานํ สนฺธาย คายถา"ติ ปุจฺฉิตฺวา
 "เทวี ตุมฺหากํ เวฬุวนญฺยานเมวา"ติ
 วุตฺเต, อญฺยานํ คนฺตูกามา อโหสิ.

๕. เรื่องพระนางเขมา

พระศาสดา ประทับ ณ เวฬุวัน
 ทรงปรารภอัศจรรย์เห็นพระเจ้าพิมพิสาร
 พระนามว่า เขมา ตรัสพระธรรมเทศนา
 นี้ว่า สัตว์เหล่าใดกำหนดเพราะราคะ
 เป็นต้น.

ทราบว่า พระนางเขมานั้นตั้งความ
 ปรารถนาไว้ใกล้บาทมุลพระพุทธรูปเจ้า
 ปทุมุตตระ จึงมีรูปร่างงดงามน่าเลื่อมใส
 เหลือเกิน. แต่พระนางสดับว่า "ทราบว่า
 พระศาสดาตรัสถึงโทษแห่งรูป" จึงไม่
 ปรารถนาไปสำนักพระศาสดา. พระราชา
 ทราบว่าพระนางมัวเมาในรูป จึงให้
 แต่งเพลงขับเกี่ยวไปทางการพรรณนาพระ
 เวฬุวัน รับสั่งให้พระราชทานแก่นักฟ้อน
 เป็นต้น. เมื่อนักฟ้อนเหล่านั้นร้องเพลง
 เหล่านั้น พระนางเขมาสดับเสียงแล้ว
 เป็นจุดไม่เคยเห็นและไม่เคยได้สดับถึง
 พระเวฬุวัน. พระนางถามว่า "พวกท่าน
 ขับหมายถึงอุทยานไหน" เมื่อนักฟ้อน
 กราบทูลว่า "หมายถึง เวฬุวันอุทยาน
 ของพระองค์ พระเทวี" ปรารถนาจะ
 เสด็จไปสู่อุทยาน.

สตถา ตสฺสา อากมนํ ฅตฺวา
 ปริสมชฺเฒะ นิสฺสิตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺโต
 ว ตาลปณฺณํ อาทาย อตฺตโน ปสฺเส
 จตฺวา วิชฺมานํ อภิรूपิ อิตฺถิ นิมฺมิณี.
 เขมาปิ เทวี ปวิสมานา ว ตํ อิตฺถิ
 ทิสฺวา “สมฺมาสมฺพุทฺโธ รูปสฺส โทสฺส
 กถสฺสิติ วทนฺติ อยญฺจสฺส สนฺติเก
 อิตฺถิ วิชฺมานา จิตฺตา, อหํ อิมิสฺสา
 กลภาคํปิ น อุเปมิ, น มยา อิทิสฺส
 อิตฺถิรूपิ ทิฏฺฐปฺพุพฺพํ, สตฺถารํ อญฺเตน
 อพฺภากิจฺจขนฺติ มญฺเฒ”ติ จินฺตเตตฺวา
 ตถาคตสฺส กถาสทฺทํปิ อนิสฺสามेतฺวา
 ตเมว อิตฺถิ โยโลกยมานา อญฺจาสิ.

สตถา ตสฺสา ตสฺมिํ รูปे
 อุปฺปนฺนพฺพุมาณตํ ฅตฺวา ตํ รูปิ
 ปจฺมวยาทิวเสน ทสฺเสนฺโต เหฏฺฐา
 วุตฺตนเยเนว ปริโยसानเ อญฺจิมตฺตาวสานํ
 กตฺวา ทสฺเสสิ. เขมา ตํ ทิสฺวา
 “เอวรूपิปี นาม ตํ รูปิ มุหุตฺเตเนว
 ขยวຍํ ปตฺตํ, นตฺถิ วต อิมสฺมिํ รูปे
 สาโร”ติ จินฺตเสสิ. สตถา ตสฺสา
 จิตฺตวารี โยโลเกตฺวา “เขเม ตวํ
 ‘อิมสฺมिํ รูปे สาโร อตฺถิ’ติ จินฺตเสสิ,

พระศาสดา ทรงทราบถึงการเสด็จมาของ
 พระนาง ประทับนั่งแสดงธรรมท่ามกลาง
 บริษัท ทรงเนรมิตหญิงรูปงามยืนถือพัด
 ก้านตาลพัดอยู่ข้างพระองค์. แม้พระเทวี
 พระนามว่าเขมา พอเข้าไปเห็นหญิงนั้น
 คิดว่า “ชนพากันกล่าวว่า ‘พระสัมมา-
 สัมพุทธเจ้าตรัสถึงโทษแห่งรูป’ แต่หญิงนี้
 ยืนพัดใกล้สำนักพระองค์ เราไม่เข้าถึง
 ส่วนแห่งเสี้ยวของหญิงนี้ เราไม่เคยเห็น
 หญิงรูปร่างเช่นนี้เลย พวกชนเห็นจะพา
 กันกล่าวต่อพระศาสดาด้วยคำไม่เป็นจริง”
 ไม่ใส่ใจแม้กระแสพระดำรัสพระตถาคต
 ได้ยื่นแลดูหญิงนั้นเท่านั้น.

พระศาสดาทรงทราบว่า พระนาง
 เกิดมานะจัดในรูปนั้น เมื่อจะแสดงรูปนั้น
 ด้วยอำนาจปฐมวัยเป็นต้น สุดท้าย จึง
 แสดงให้เหลือเพียงกระดูก โดยนัยที่กล่าว
 ไว้หนหลัง. พระนางเขมาเห็นรูปนั้นแล้ว
 คิดว่า “รูปเห็นปานนี้นั้น ถึงความ
 สิ้นสลายไปเพียงครู่เดียว รูปนี้หาแก่นสาร
 ไม่ได้”. พระศาสดาตรวจดูวารจิตนาง
 ตรัสว่า “เขมา เธอคิดว่า ‘ในรูปนี้
 มีแก่นสารหรือ’ บัดนี้ เธอจงดูเถอะว่า

ปัสส ทานิสส นิสสารภานุ"ติ วตฺวา รูปนั้นไร้แก่นสาร" ตรัสพระคาถานี้ว่า
อิมํ คาถมาห

"อาตุริ อสุจี ปุตี
ปัสส เขเม สมุสฺสยํ
อุคฺฆรณฺตํ ปคฺฆรณฺตํ
พาลานํ อภิปตฺถิตนุ"ติ.

สา คาถาปริโยसानะ โสตาปตฺติผล
ปติฏฺจหิ. อถ นํ สตุถา "เขเม อิม
สตุตา วาครตุตา โทสทฺฐจา โมหมุพฺพา
อตุตโน ตณฺหาโสติ สมตฺติกฺกมิตฺตํ น
สกุโกนฺตติ ตตฺถเว ลคฺคณฺตตีติ วตฺวา
ธมฺมํ เทเสนฺโต อิมํ คาถมาห

๓๔๗. "เย วาครตุตานุปตฺตุนฺติ โสติ
สยํ กตํ มกฺกฏโก ว. ชาลํ
เอตฺปิ เจตฺวาน วชฺชนฺติ ธีรา
อนเปกฺขิโน สพฺพทฺทุกฺขํ ปหาया"ติ.

ตตฺถ มกฺกฏโก ชาลนฺติ ยถา
นาม มกฺกฏโก สุตฺตชาลํ กตฺวา

"เขมา เธอจงดูร่างกายที่อาตุริไม่
สะอาด เปื่อยเน่า อันกระดูก
๓๐๐ ท่อน ยกขึ้นพร้อมกัน
ไหลออกไหลเข้า ซึ่งชนพาลต่าง
ปรารถนาทั้งนั้น".

เวลาจบพระคาถา พระนางดำรง
ในโสดาปัตติผล. ต่อมา พระศาสดา
ตรัสกับพระนางว่า "เขมา สัตว์เหล่านี้
เย็มด้วยราคะ โกรธด้วยโทสะ หลงด้วย
โมหะ ไม่อาจจะล่วงกระแสตัณหาของตน
ได้ คงติดอยู่ในกระแสตัณหาทั้งนั้น" เมื่อ
ทรงแสดงธรรม จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

๓๔๗. "เหล่าสัตว์ผู้กำหนดด้วยราคะ ย่อม
ตกไปสู่กระแสตัณหา ดุจแมงมุม
ตกสู่ใยที่ตนทำเอง ฉะนั้น
นักปราชญ์ตัดกระแสตัณหา แม้
นั้นเสียได้ หมดหวัง ละเว้นทุกข์
ทั้งปวงไป".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ดุจ
แมงมุมตกสู่ใย ความว่า แมงมุม

มชฺฌญฺจาเน นาทิมณฺฑเล นิปนฺโน
 ปริญฺเต ปติตฺตํ ปฏฺงคฺมิ วา มกฺขิกํ วา
 เวเคน คนฺตฺวา วิชฺฌิตฺวา ตสฺส รสํ
 ปิวิตฺวา ปุณฺ คนฺตฺวา ตสฺมีเยว จาเน
 นิปชฺชติ, เอวเมว เย สตฺตฺวา ภาครตฺตฺวา
 โทสทฺฐจฺจา โมหมฺพฺหา สยํ กตฺติ
 ตณฺหาโสติ อนุปตฺนติ, เต ตํ
 สมตฺติกมิตฺตํ น สกฺโกนฺติ. เอวํ
 ทฺรติกฺกมํ. เอตํปี เจตฺวาน วชฺนติ
 ธีราติ ปณฺชิตฺตา เอตํ พนฺธนํ จินฺหิตฺวา
 อนเปกฺขิโน นิราลยา หุตฺวา อรหตฺต-
 มคฺเคน สพฺพิ ทฺกฺขํ ปหาย วชฺนติ
 คจฺฉนฺตี"ติ อตฺถ.

เทสนาวสาเน เขมา อรหตฺเต
 ปติฏฺฐหิ. มหาชนฺสุสาปี สาทฺธิกา
 เทสนา อโหสิ. สตฺถา ราชานํ อาห
 "มหाराช เขมา ย ปพฺพชิตฺตํ วา
 ปรีนิพฺพายิตฺตํ วา วฏฺฐตี"ติ. "ภนฺเต
 ปพฺพชาเชถ นํ, อลํ ปรีนิพฺพานนา"ติ.
 สฺวา ปพฺพชิตฺวา อคฺคสาวิกา อโหสีติ.

เขมาวตฺถุ ปญฺจมํ.

สร้างข้ายคือโย นอนที่มณฑลสะดือ
 ตรงกลาง รีบแล่นไปฆ่าตักแตน หรือ
 แมลงวันที่ร่วงอยู่ข้างริม ตีมรสของมัน
 แล้วกลับไปนอนที่นั่นอีก ฉับใด, หมูส์ตว์
 เยี่ยมด้วยราคาะ โกรธด้วยโทษะ หลงเพราะ
 โมหะ มักตกไปสู่กระแสต้นหาที่ตนทำไว้
 เอง ไม่อาจจะข้ามกระแสต้นหานั้นได้
 ฉับนั้นนั้นแล. กระแสต้นหาสว่างได้ยาก
 อย่างนี้. คำว่า นักปราชญ์ตัดกระแส
 ต้นหาแม้นั้นเสียได้ ละเว้นทุกข์
 ทั้งปวงไป ความว่า หมู่บัณฑิตตัด
 เครื่องผูกนั้นแล้ว หมดเยื่อโย คือหมด
 อาลัย ละเว้นทุกข์ทั้งปวงไปด้วย
 อรหัตมรรค.

ในเวลาจบเทศนา พระนางเขมา
 ตั้งอยู่ในอรหัตผล. เทศนาได้เกิดประโยชน์
 แม้แก่มหาชน. พระศาสดาตรัสกับพระ
 ราชาวา "มหาบพิตร นางเขมาควรบวช
 หรือปรีนิพพานดี". พระราชากราบทูลว่า
 "ให้นางบวชเถิด พระเจ้าข้า อย่าพึง
 ปรีนิพพานเลย". พระนางเขมานั้น
 บวชแล้ว ได้เป็นอัครสาวิกา ดังนี้แล.

เรื่องพระนางเขมาที่ ๕ จบ.

๖. อุกกเสณเสฏฐิปุทฺตวตฺต

๓๔๘. มุญฺจ ปุเร มุญฺจ ปจฺจโต
มชฺฌเม มุญฺจ ภาวสุส ปารคฺค
สพฺพตฺถ วิมุตฺตมานโส
น ปุณ ชาติชรี อฺเปหิสิ.

๖. เรื่องบุตรเศรษฐีชื่ออุกกเสณ

๓๔๘. ท่านจงปล่อย (อาลัย) ในกาลก่อน
จงละ (อาลัย) ข้างหลัง จงละ
(อาลัย) ในท่ามกลาง เป็นผู้ถึง
ฝั่งแห่งภพ มีใจหลุดพ้นใน
สังขตธรรมทั้งปวง จักไม่เข้าถึง
ชาติและชราอีก.

๖. อุกคเสณเสฏฐิปุตตวตถุ

มฺญจ ปุเรติ อิมํ ธมฺมเทสนํ
 สตุถา เวฬุวเน วิหรนฺโต อุกคเสณํ
 อารพฺภ กเถสิ.

ปณฺจสตา กิร นาฎกา สํวจฺจเว
 วา ฉมาเส สมฺปตฺเต ราชคหํ คนฺตฺวา
 รณฺโถ สตุตฺตาหํ สมชฺชํ กตฺวา พหุ
 หิรณฺยสุวณฺณนาทีนํ ลภนฺติ, อนฺตรนฺตเร
 อุกฺเขปทายานํ ปริยนฺโต นตฺถิ,
 มหาชนิ มณฺจาทิสฺสุ จตฺวา สมชฺชํ
 โอลิเกสิ. อเถกา ลงฺขนิกริธา วสํ
 อภิชฺชห ตสฺส อฺปฺริ ปริวตฺเตตฺวา
 ตสฺส ปริยนฺเต อากาเส จงฺกมมานา
 นจฺจติ เจว คายติ จ. ตสฺมิ สมเย
 อุกคเสโน นาม เสฏฐิปุตฺโต สหายเกน
 สหฺธิ มณฺจาทิมณฺजे จิตฺ ตํ
 โอลิเกตฺวา ตสฺสา หตฺถปาทวิกฺเขปาทิสฺสุ
 อฺปฺปนฺนสิเนโห เคหํ คนฺตฺวา “ตํ
 ลภนฺโต ชีวิสฺสามิ, อลภนฺตสฺส เม
 อิธว มรณฺนฺ”ติ อหารุปฺจฺเจทํ กตฺวา
 มณฺจเก นิปชฺชมาโน มาตาปิตุหิ “ตาด
 กิณฺเต รุชฺชตี”ติ ปุจฺฉิตฺปิ “ตํ เม

๖. เรื่องบุตรเศรษฐีชื่ออุคคเสณ

พระศาสดา ประทับ ณ เวฬุวัน
 ทรงปรารภนายอุคคเสณ ตรัสพระธรรม-
 เทศนาว่า ท่านจงปล่อยอาลัย
 ในก่อนเสีย เป็นต้น.

ได้ยินว่า นักฟ้อน ๕๐๐ คน เมื่อถึง
 ๑ ปี หรือ ๖ เดือน ก็พากันไปกรุงราชคฤห์
 แสดงมหรสพถวายแด่พระราชชาติลอด
 ๗ วัน ได้เงินและทองเป็นต้นมากมาย,
 การตกรางวัลในระหว่าง ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด,
 มหาชนยืนแลดูมหรสพบนเตียงเป็นต้น.
 ครั้งนั้น ลูกสาวนักหกดะเมนคนหนึ่ง
 ขึ้นสู่ไม้ไผ่ไปแล้ว หมุนตัวบนไม้ไผ่นั้น
 เดินฟ้อนและขับร้องในอากาศบนที่สูง
 ไม้ไผ่นั้น. สมัยนั้น ลูกชายเศรษฐีชื่อ
 อุคคเสณยืนบนเตียงที่ซ้อนกันกับสหาย
 แลดูมหรสพนั้นเกิดเสนาหาในการเคลื่อนไหว
 มือและเท้าเป็นต้นของนาง กลับบ้านแล้ว
 บอกว่า “เราเมื่อได้นางก็จักมีชีวิตอยู่
 เมื่อเราไม่ได้ ก็ขอตาย ณ ตรงนี้” นอน
 อดอาหารบนเตียง แม้มารดาบิดาถามว่า
 “พ่อ อะไรเสียดแทงเจ้า” ก็บอกว่า “เมื่อ
 ผมได้ลูกสาวนักฟ้อนนั้น ก็จะมีชีวิตอยู่

นฏฐิตริ ลภนตสฺส ชีวิตฺ อตฺถิ,
 อลภนตสฺส เม อิธเว มรณนฺ"ติ วตฺวา
 "ตาท มา เอวํ กริ, อญฺญํ เต
 อมฺหากํ กุลสฺส จ โภคานญจ อญฺรูปิ
 กุมาริกํ อานะสฺสามา"ติ วุตฺเตปิ ตเถว
 วตฺวา นิปชฺชิ.

อถสฺส ปิตา พหุํ ยาจิตฺวาปิ ตํ
 สญฺญาเปตฺตุํ อสกุโกนฺโต นฏกสฺส
 สหายกํ ปกุโกสาเปตฺวา กหาปณสฺสสฺส
 ทตฺวา "อิเม กหาปणे คเหตุวา
 อตฺตโน ธิตริ มยฺหิ ปุตฺตสฺส เทตฺว"ติ
 ปหิณฺนิ. โส "นาหิ กหาปणे คเหตุวา
 เทมิ, สเจ ปน โส อิมิ อลภิตฺวา
 ชีวิตฺุํ น สกุโกติ, เตนหิ อเมหฺหิ
 สทฺธิเยว วิจฺรตฺ, ทสฺสามิสฺส ธิตฺรนฺ"ติ.
 มาตาปิตโร ปุตฺตสฺส ตมตฺถํ อโรเจสฺสุ.
 โส "อหิ เตหิ สทฺธิ วิจฺริสฺสามิ"ติ
 วตฺวา ยาจนฺตานํปิ เตสํ กถิ
 อนาทยิตฺวา นิภฺขมิตฺวา นฏกสฺส สนฺตํ
 อคมาสิ. โส ตสฺส ธิตริ ทตฺวา เตน
 สทฺธิเยว คามนิคมราชธานีสุ สิปฺปิ
 ทสฺเสนฺโต วิจฺริ.

เมื่อผมไม่ได้ ก็ขอตายตรงนี้" เมื่อมารดา
 บิดาแม่พูดว่า "อย่าทำอย่างนี้เลย พ่อ
 พวกเราจักนำกุมาริกาอื่นที่เหมาะสมทั้ง
 ตระกูลและโภคะของเรามาให้แก่เจ้า"
 ก็นอนพูดเช่นนั้นนั่นเอง.

ครั้งนั้น บิดาของเราแม่อ่อนวอนหลายครั้ง
 ไม่อาจจะให้เขายินยอม จึงให้เรียกเพื่อน
 ของนักพ่อนมา มอบเงินให้ ๑,๐๐๐
 กหาปณะ ส่งไปว่า "ขอนักพ่อนรับเอา
 กหาปณะเหล่านี้แล้ว มอบลูกสาวของตน
 เพื่อบุตรเราเถิด". นักพ่อนตอบว่า "ผม
 รับเอากหาปณะให้ไม่ได้ ก็ถ้าเขาไม่ได้
 ลูกสาวนี้ ไม่อาจมีชีวิตรอยู่ได้ ถ้าอย่างนั้น
 จงเที่ยวไปกับพวกเราสิ ผมจักให้ธิดา
 แก่เขา". มารดาบิดาบอกเนื้อความนั้นแก่
 บุตรชาย. เขากล่าวว่า "จักเที่ยวไปกับ
 นักพ่อนเหล่านั้น" ไม่ใส่ใจถ้อยคำมารดา
 บิดาเหล่านั้นแม่อ่อนวอน ไปสำนัก
 นักพ่อน. นักพ่อนนั้นให้ลูกสาวแก่เขา
 เที่ยวแสดงศิลปะในบ้านนิคม และ
 ราชธานีเป็นต้น พร้อมกับเขาเรื่อยไป.

สาปิ เตน สหุธิ สัมวาสมนุวายน
 น จิรสุเสว ปุตตัม ลภิตฺวา ตัม
 กิฬายมานา "สกุญฺโศปกสุเสว ปุตต
 ภาณุกทหกรกสุส ปุตต กิณฺจ อชานกสุส
 ปุตตา"ติ วทติ. โสปี เนสฺ สกุญฺปริวตฺตัม
 กตฺวา จิตฺตฺวาเน โคนานํ ตินฺ
 อหริติ. สิปปทสฺสนฺนุจฺจาเน ลหุธิ ภาณุก
 อุกฺขิปีตฺวา หริติ, ตเทว กิร สนฺธาย
 สว อิตฺถิ ปุตตัม กิฬายมานา ตเถว
 วทติ. โสปี อตฺตานํ อารพฺภ ตสฺสา
 คายนภาวํ ฅตฺวา ตัม ปุจฺฉิ "ตฺวํ มํ
 สนฺธาย กเถสฺ"ติ. "อาม ตัม สนฺธายา"ติ.
 "เอวํ สนฺเต อหิ ปลายิสฺสามิ"ติ.
 สว "กิ ปน มยฺหิ ตยา ปลายิตฺเตน
 วา อาคเตน วา"ติ ปุนปฺปุนํ ตเมว
 คีตํ คายติ. สว กิร อตฺตโน
 รูปสมฺปตฺติญฺเจว ฅนลาภญฺจ นิสฺสาย
 ตัม กิสมิญฺจ น มญฺญติ. โส "กินฺนุ
 ไซ นิสฺสาย อิมิสฺสา อยฺ มาโน"ติ
 จินฺตฺนุโต "สิปปิ นิสฺสายา"ติ ฅตฺวา
 "โหดุ, สิปปิ ฅณฺหิสฺสามิ"ติ สสฺสุริ
 อฺปสงฺกมิตฺวา ตสฺส ฅานนสิปปิ
 อุกฺคณฺหิตฺวา ฅามนิกฺมาทิสฺสุ สิปปิ
 ทสฺเสนฺโต อณฺุพฺพเพน ราชคฺห์ ฅนฺตฺวา

ฝ่ายนางอาศัยอยู่ร่วมกับนายอุคคเสน
 นั้น ไม่นานนักก็ได้บุตร เมื่อหยอกเย้า
 บุตรนั้นจึงกล่าวว่า "บุตรของคนรักษา
 เกวียน บุตรของคนหาบของ บุตรของคน
 ไม่รู้อะไร". แม้เขานำหน้ำมาให้โคใน
 คนเหล่านั้นกลับเกวียนหยุดพัก. เขา
 ยกของที่ได้ในที่แสดงศิลปะนำไป, ทราบว่า
 หญิงนั้นกล่าวเย้าบุตรเช่นนั้น หมายถึง
 บุตรเศรษฐีนั้นแหละ. แม่นายอุคคเสน
 นั้นทราบว่านางขับหมายถึงตัว ก็ถามเธอ
 ว่า "เธอพูดหมายถึงเราหรือ". นางตอบว่า
 "ใช่ หมายถึงท่าน". เขากล่าวว่า
 "เมื่อเป็นเช่นนั้น ฉันจักหนีไป". นาง
 บอกว่า "ท่านจะหนีไปหรือมา จะมี
 ประโยชน์อะไรสำหรับดิฉัน" ยังขับ
 เพลงขับนั้นรำไป. ทราบว่านางอาศัย
 รูปสมบัติของตนและการได้ทรัพย์ จึงไม่
 เกรงใจบุตรเศรษฐีนั้นในเรื่องอะไร ๆ. เขา
 คิดว่า "ความถือตัวนี้มีอยู่แก่หญิงนี้
 เพราะอาศัยอะไรหนอ" ทราบว่า "อาศัย
 ศิลปะ" จึงคิดว่า "ช่างเถิด เราจักเรียน
 ศิลปะ" เข้าไปหาพ่อตาเรียนศิลปะอันเป็น
 ความรู้ของพ่อตานั้น แสดงศิลปะตามบ้าน
 และนิคม กลับมากรุงราชคฤห์โดยลำดับ

“อิโต สตุตเม ทิวเส อุคคเสนโน
 เสฏฐิปุตโต นครวาสินิ สิปปิ
 ทสฺเสสฺสตี”ติ อาโรจาเปสิ.

นครวาสินิ มนุจาติมนุจาทโย
 พนฺธาเปตฺวา สตุตเม ทิวเส สนฺนิปตีสฺสุ.
 โสปิ เสฏฐิหตฺถํ วสฺสํ อภิรฺยุห ตสฺส
 มตฺถเก อญฺจาสิ. ตํทิวสํ สตุตฺตา
 ปจฺจุสกาเล โลกํ โวโลเกนฺโต ตํ
 อตฺตโน ฌานชาลสฺส อนฺโต
 ปวิญฺจํ ทิสฺวา “กิณฺนุ โข ภวิสฺสตี”ติ
 อาวชฺเชนฺโต “เสว เสฏฐิปุตโต ‘สิปปิ
 ทสฺเสสฺสตี’ติ วสฺมตฺถเก จสฺสตี, ตสฺส
 ทสฺสนตฺถํ มหาชนโน สนฺนิปตีสฺสตี, ตตฺร
 อหํ จตฺตฺตํ คาคํ ทสฺเสสฺสตี, ตํ
 สุตฺวา จตฺตราสตีติยา ปาณสฺสสฺสํ
 ธมฺมาภิสฺสมโย ภวิสฺสตี, อุคคเสนปิ
 อรหตฺเต ปติญฺจหิสฺสตี”ติ อญฺเณสิ. โส
 ปฺนทิวเส กาลํ สลฺลภฺเขตฺวา ภิกฺขุสฺม-
 ปริวฺโต ราชคหํ ปิณฺฑทาย ปาวิสฺสิ.
 อุคคเสนปิ สตุตฺตริ อนฺโตนครํ
 อปฺปวิญฺเจเยว อุนฺนาทนตฺถาย มหาชนสฺส
 อญฺคฺลิสฺสณฺณํ ทตฺวา วสฺมตฺถเก ปติญฺจาย
 อากาเสเยว สตุตฺต วาเร ปริวตฺติตฺตฺวา
 โอริยฺห วสฺมตฺถเก อญฺจาสิ. ตสฺมิมิ

ให้บอกว่า “ในวันที่ ๗ แต่วันนี้ไป นาย
 อุคคเสนลูกชายเศรษฐีจักแสดงศิลปปะแก่
 ชาวพระนคร”.

ชาวพระนคร ให้มัดเตียงซ้อนกัน
 เป็นต้น มารวมกันในวันที่ ๗. ฝ่าย
 นายอุคคเสนนั้นขึ้นสู่ไม้แป้น (สูง) ๖๐ ศอก
 ยืนบนปลายไม้แป้นนั้น วันนั้น เวลา
 ใกล้รุ่ง พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลก
 เห็นเขาเข้าภายในข่ายคือพระญาณของ
 พระองค์ ทรงใคร่ครวญว่า “จักมีเหตุ
 อะไรหนอ” ได้ทราบว่ “พຽນนี้บุตรเศรษฐี
 จักยืนปลายไม้แป้นด้วยหมายใจว่า ‘จัก
 แสดงศิลปปะ’ มหาชนจะประชุมกันเพื่อ
 ดูเขา (แสดง) เราจักแสดงคาถา ๔ บท
 ณ ที่นั้น, สัตว์ ๘๔,๐๐๐ พังกรรม
 แล้วจักตรัสรู้ธรรม, แม้อุคคเสนก็จักดำรง
 อยู่ในอภิต. รุ่งขึ้น พระศาสดานั้น
 กำหนดเวลาแล้ว ภิกษุสงฆ์แวดล้อมเข้าไป
 ไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์. ฝ่ายนาย
 อุคคเสน เมื่อพระศาสดายังไม่เสด็จเข้าไป
 ภายในพระนคร เพื่อจะบันลือ จึงให้
 สัญญาณนิ้วมือแก่มหาชน ยืนบนปลาย
 ไม้แป้นหมุนตัว ๗ รอบกลางอากาศ ลงมา
 ยืนบนปลายไม้แป้น. ขณะนั้น พระศาสดา

ขณฺเ สตุถา นคฺริ ปวิสนฺโต ยถา ตํ
 ปริสา น โอลิเกติ, เอวํ กตฺวา
 อตฺตานเมว โอลิกาเปสิ. อุกฺคเสโน
 ปริสํ โอลิเกตฺวา “น มํ ปริสา
 โอลิเกตี”ติ โทมนสุสฺสปตฺโต “อิทํ มยา
 สํวจฺจนน กตฺตพฺพลิปฺปี ทสฺสิตํ, สตุถริ
 จ นคฺริ ปวิสนฺเต ปริสา มํ
 อนโอลิเกตฺวา สตุถารเมว โอลิเกสิ,
 โมฆํ วต เม สิปปทสฺสนํ ชาตนุ”ติ
 จินฺตสิ.

สตุถา ตสฺส จิตฺตํ ฅตฺวา
 มหาโมคฺคัลลานํ อามนฺเตตฺวา “คจฺจน
 โมคฺคัลลาน เสฏฺฐิปปตฺตํ วเทหิ ‘สิปปปี
 กิริ ทสฺเสตฺตฺ”ติ อาน. เถโร คนฺตฺวา
 วสฺสสฺส เหมจฺจา จิตฺตว เสฏฺฐิปปตฺตํ
 อามนฺเตตฺวา อิมํ คาถมาห

“อิงฆ ปสฺส นฺนุปฺตต
 อุกฺคเสน มหพฺพล
 กโรหิ ราคํ ปริสาย
 หาสยสฺส มหาชนนุ”ติ.

โส เถรสฺส กถํ สุตฺวา ตฺนุจฺมานโส
 หุตฺวา “สตุถา มม สิปปปี

เสด็จเข้าไปพระนคร ทรงทำโดยที่บริษัท
 จะไม่มองดูเขา ให้มองดูแต่พระองค์
 เท่านั้น. นายอุคคเสนมองดูบริษัทแล้ว
 เสียใจว่า “บริษัทไม่มองเรา” คิดว่า
 “เราแสดงศิลปะที่เพิ่งแสดงนี้ประจำปีแล้ว
 แต่เมื่อพระศาสดาเสด็จเข้าไปยังพระนคร
 บริษัทไม่มองเรา มองดูแต่พระศาสดา
 เท่านั้น การแสดงศิลปะของเรา ไร้
 ประโยชน์หนอ”.

พระศาสดาทรงทราบความคิดเขา
 เรียกพระมหาโมคคัลลานะมา ตรัสว่า
 “โมคคัลลานะ เธอจงไปบอกบุตรเศรษฐี
 ว่า ‘ได้ยินว่า จงแสดงศิลปะเถิด’.
 พระเถระไปยื่นได้ไม้แป้น เรียกบุตร
 เศรษฐีมากล่าวคาถานี้ว่า

“เชิญเถิดอุคคเสน บุตรนักฟ้อนผู้มี
 กำลังมาก เชิญท่านดูเถิด ท่าน
 จงทำความยินดีแก่บริษัท ท่านจง
 ท้ามหาชนให้รำเรงเถิด”.

เขาฟังถ้อยคำพระเถระแล้ว ดีใจ
 คิดว่า “พระศาสดาต้องการทอดพระเนตร

ปัสสิตุกาโม"ติ วัสมตฺตเก จิตโก ว
อิมิ คาทมาห

คิลปะของเรา" ยืนปลายไม้แป้น กล่าว
คาถานี้ว่า

"อิงฆ ปัสส มหาปญฺญ
โมคคฺคฺลฺลาน มหิทฺธิก
กโรมิ ราคํ ปริสาย
มหาสยามี มหาชนนุ"ติ.

"นิมนต์เกิดโมคคัลลานะ ผู้มีปัญญา
มาก มีฤทธิ์มาก นิมนต์ท่านดูเถิด
ผมจะทำความยินดีแก่บริษัท ผม
จะทำมหาชนให้รำเริง".

เอวญฺจ ปน วตฺวา วัสมตฺตกโต
เวหาลํ อพฺภุคฺคฺนฺตฺวา อากาเส
จฺจทฺทสฺสขตฺตํ ปริวตฺติตฺวา โอรุห
วัสมตฺตเก อญฺจาสิ. อถ น สตฺถา
"อุคคเสน ปณฺฑิตฺเตน นาม อตีตํ นาคต-
ปจฺจุปฺปนฺเนสุ ขนฺนฺเตสุ อาลยํ นิกนฺตี
ปหาย ชาตฺยาทีหิ มุจฺจิตฺตํ วญฺญตี"ติ
วตฺวา อิมิ คาทมาห

ก็แล เขา ครั้นกล่าวเช่นนั้น เหาะ
จากปลายไม้แป้นหมุนตัวกลางอากาศ
๑๔ รอบ ลงมายืนบนปลายไม้แป้น.
ครั้งนั้น พระศาสดาตรัสกับเขาว่า
"อุคคเสน ธรรมดาว่าบัณฑิตควรละอาลัย
ความเยื่อใยในขันธที่ล่วงไปแล้ว มาไม่ถึง
และเกิดในปัจจุบันแล้ว พ้นจากชาติ
เป็นต้น" ตรัสคาถานี้ว่า

๓๔๘. "มฺเญจ ปุเร มฺเญจ ปจฺจโต
มชฺฌเญ มฺเญจ ภวสฺส ปารคฺค
สพฺพตฺถ วิมุตฺตมานโส
น ปฺน ชาตฺยชรี อฺเปหิสี"ติ.

๓๔๘. "ท่านจงปล่อย (อาลัย) ในกาลก่อน
จงละ (อาลัย) ข้างหลัง จงละ
(อาลัย) ในท่ามกลาง เป็นผู้ถึง
ฝั่งแห่งภพ มีใจหลุดพ้นใน
สังขตธรรมทั้งปวง จักไม่เข้าถึง
ชาติและชราอีก".

ตตฺถ มฺเญจ ปุเรตี อตีเตสุ ขนฺนฺเตสุ
อาลยํ นิกนฺตี อชฺฌเณสนํ ปตฺถนํ

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า จงปล่อย
(อาลัย) ในกาลก่อน ความว่า ท่านจง

ปริยัญจانی คาหิ ปรามาสัง ตณฺหิ
 มุญฺจ. **ปัจจุโตติ** อนาคตสฺสุ ขนฺธสฺสุ
 อาลยาทีนึ มุญฺจ. **มชฺฌเมติ**
 ปจฺจุปปนฺเนสฺสุปี ตานึ มุญฺจ. **ภวสฺส**
 ปารคฺคฺติ เอวํ สนฺนเต ติวริสฺสสาปี **ภวสฺส**
 อภิญญาปริญญาปหานภาวนาสจฺฉิกิริยา-
 วเสน ปารคฺคฺ ปารคฺโต^๑ หุตฺวา
 ขนฺธธาตฺตฺถายตนาทีเกเท สพฺพสงฺขเต
 วิมุตฺติมานโส วิหรนฺโต ปฺน
 ชาติชฺรามรณานึ น อฺปคฺจฺฉลิตฺติ อตฺถโก.

เปลื้องอาลัย คือ ความยินดี หมกมุ่น
 ปรารถนา ขลุกลั่น ความถือ ลูบคลำ
 ความอยาก ในขั้นที่เป็นอดีต. คำว่า
 ข้างหลัง ได้แก่ จงเปลื้องอาลัยเป็นต้น
 ในขั้นที่เป็นอนาคตเสีย. คำว่า ท่ามกลาง
 คือ จงเปลื้องอาลัยเหล่านั้น ในขั้นที่เป็น
 ปัจจุบัน. คำว่า **ผู้ถึงฝั่งแห่งภาพ** ความว่า
 เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้ ท่านจักเป็นผู้ถึงฝั่ง
 คือ ไปสู่ฝั่งแห่งภาพทั้ง ๓ ด้วยอำนาจการ
 กำหนดรู้ ละเจริญ และทำให้แจ้งด้วย
 ความรู้ยิ่ง มีใจพ้นสังขตธรรมทั้งปวง
 ต่างโดยขั้นธ ธาตุ และอายตนะเป็นต้นอยู่
 จักไม่เข้าถึงชาติ ชรา และมรณะอีก.

เทสนาวसानเน จตุราสีติยา
 ปาณสหสฺสสานํ ธมฺมาภิสฺสมโย อโหสิ.
 เสฏฺฐิปฺตฺโตปี วังสมตฺถเก จิตฺโก ว สห
 ปฏิสฺสมภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺวา วังสโต
 โอรุຍฺห สตฺถุ สนฺตึกํ อาคนฺตฺวา
 ปณฺจปฺปติฏฺฐิเจเตน วนฺทิตฺวา สตฺถารํ
 ปพฺพชฺชํ ยาจิ. อถ นํ สตฺถา
 ทกฺขิณฺหตฺถํ ปสฺสาวเรตฺวา "เอหิ ภิกฺขุ"ติ
 อาห. โส ตาวเทว อญฺฺจปฺริกฺขารธโร

เวลาจบเทศนา สัตว์ ๘๔,๐๐๐
 ได้ตรัสรู้ธรรม. ฝ่ายบุตรเศรษฐีขึ้นบน
 ปลายไม้ไผ่ บรรลุอรหัตพร้อม
 ปฏิสัมภิตา ลงจากไม้ไผ่ มาสำนัก
 พระศาสดา ถวายบังคมด้วยเบญจางค-
 ประดิษฐ์ ทูลขอบรรพชา กับพระศาสดา.
 ลำดับนั้น พระศาสดาทรงเหยียด
 พระหัตถ์เบื้องขวาออก ตรัสกับเธอว่า
 "จงเป็นภิกษุ มาเถิด". ทันใดนั้นนั่นเอง

^๑ ฉ. ปารคฺโต.

สกุจฉิวสุสิกเถโร วีย อโหสิ. อถ นํ
 ภิกขุ “อาวุโส อุคคเสน สกุจฉิตตฺตสฺส
 วํสฺสส มตฺถกโต โอตฺรนฺตสฺส ภยฺนฺนาม
 นาโหสิ”ติ ปุจฺฉิตฺวา “นตฺถิ เม อาวุโส
 ภยฺนุ”ติ วุตฺเต สตฺถุ อโรเจสุ “ภนฺเต
 อุคคเสน ‘น ภายามิ’ติ วทฺติ, อฏฺฐํ
 วตฺวา อญฺญํ พุยากรโธ”ติ.

สตฺถา “น ภิกขเว มม ปุตฺเตน
 อุคคเสนเนน สทิสสา ฉินฺนสํโยชนา ภิกขุ
 ภายนฺติ น สนฺตสนฺติ”ติ วตฺวา
 พฺร่าหฺมณวคฺเค อิมํ คาถมาห

“สพฺพสํโยชนํ เจตฺวา
 โย เว น ปริตฺตสฺสติ,
 สงฺคาติคํ วิสํยุตฺตํ
 ตมหนํ พุรฺรมิ พฺร่าหฺมณนุ”ติ.

เทสนาวสาเน พหุณํ ธมฺมาภิสฺมโย
 อโหสิ. ปุเนกทิวสํ ธมฺมสภายํ กถํ
 สมฺภูจาเปสุ “กิณฺนุ โข อาวุโส เอวํ
 อรหตฺตูปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส ภิกขุโน
 นฺนุจฺฉิตรี นิสฺสาย นนฺนุหิ สทฺธิ
 วิจฺรณการณํ อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสย-

ท่านได้เป็นผู้ทรงบริหารแปด ประหนึ่ง
 พระเถระพรรษา ๖๐. ครั้งนั้น พวกภิกษุ
 ถามท่านว่า “คุณอุคคเสน เมื่อคุณลง
 จากปลายไม้แป้นสูง ๖๐ ศอก ชื่อว่า
 ความกลัวไม่ได้มีบ้างหรือ”. เมื่อท่าน
 บอกว่า “ผมไม่กลัวเลย ท่าน” ก็กราบทูล
 พระศาสดาว่า “พระเจ้าข้า คุณอุคคเสน
 พูดยุว่า ‘ไม่กลัว’ ท่านกล่าวเท็จพยากรณ์
 อรหัตผล”.

พระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย
 หมู่ภิกษุที่ตัดสังโยชนได้เช่นกันกับอุคคเสน
 บุตรของเรา ไม่กลัว ไม่สะดุ้ง” ตรัส
 พระคาถานี้ ในพราหมณวรรคว่า

“เราเรียกท่านที่ตัดสังโยชนทั้งปวงได้
 ไม่สะดุ้ง ข้ามเครื่องข้องได้
 ปราศจากสังโยชน ว่าเป็น
 พราหมณ์”.

ในเวลาจบเทศนา คนจำนวนมาก
 ได้ตรัสรู้ธรรม. รุ่งขึ้น พวกภิกษุสนทนา
 กันในโรงธรรมว่า “ท่านผู้มีอายุ อะไรหนอ
 เป็นเหตุให้ภิกษุที่มีอุปนิสัยแห่งอรหัต
 อย่างนี้ ต้องอาศัยลูกสาวนั้กฟ้อน
 เทียวไปกับนั้กฟ้อน (และ) เป็นเหตุแห่ง

การณนุ"ติ. สตุถา อาคนุตฺวา "กาย
 นุตฺถ ภิกฺขเว เอตฺรหิ กถาย
 สนฺนิสินฺนา"ติ ปุจฺฉิตฺวา "อิมาย
 นามา"ติ วุตฺเต "ภิกฺขเว อุกฺขมฺเปตฺติ
 อิมินา เอวํ กตฺนุ"ติ วุตฺวา. ตมตฺถํ
 ปกาเสตฺถุ อตฺตํ อหริ

อตีเต กิร กสฺสปทสพลสฺส
 สุวณฺณเจติเย กรียมาเน พาราณสีวาสิโน
 กุลปุตฺตา ปหุตฺติ ชาทนียํ โภชนียํ
 ยานเกสุ อาริเปตฺวา "หตฺถกมฺมํ
 กริสฺสามา"ติ เจติยญฺจานํ คจฺฉนฺตฺวา
 อนุตฺรามคฺเค เอกํ เถรํ ปิณฺฑทาย
 ปวิสฺนตฺติ ปสฺสิสฺสุ. อเถกา กุลธิตฺตา เถรํ
 โอโลเกตฺวา สามิกํ อาท "สามิ อยฺโย
 โน ปิณฺฑทาย ปวิสฺติ, ยานเก จ โน
 ปหุตฺติ ชาทนียํ โภชนียํ, ปตฺตมสฺส
 อาทฺร, ภิกฺขุ ทสฺสามา"ติ. โส ปตฺตํ
 อาทฺริ. ตํ ชาทนียโภชนียสฺส ปุเรตฺวา
 เถรสฺส หตฺถे ปติญฺจาเปตฺวา อุกฺโขปิ
 ปตฺถนํ กริสฺสุ "ภนฺเต ตฺเมหิ
 ทิฏฺฐธมฺมสฺเสว ภาคิโน ภเวยฺยามา"ติ.

อุปนิสัยแห่งอหัตผล". พระศาสดาเสด็จ
 มาตรัสถามว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้
 พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร" เมื่อ
 ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า "เรื่องซึ่งอนี้
 พระเจ้าข้า" จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย
 อุกคเสนนี้ทำกรรมทั้งสองอย่างนั้นไว้แล้ว"
 เพื่อประกาศเรื่องนั้น จึงนำอดีตนิทานมา
 (ว่า)

ดังได้สดับมา เมื่อชนพากันก่อเจดีย์
 ทองสำหรับพระกัสสปทศพล กุลบุตร
 ชาวเมืองพาราณสี บรรจุของเคี้ยว ของ
 บริโภคมากมายบนยาน ไปสถานที่
 ก่อเจดีย์ด้วยตั้งใจว่า "จักทำหัตถกรรม"
 ระหว่างทางพบพระเถระเข้าไปบิณฑบาต
 รูปหนึ่ง. ครั้งนั้น กุลธิดาคนหนึ่ง แลดู
 พระเถระแล้วกล่าวกับสามีว่า "นาย
 พระคุณเจ้า ของพวกเราเข้าไปบิณฑบาต
 บนยานของพวกเรา มีของเคี้ยว ของ
 บริโภคมากมาย ท่านจงนำบาตร
 พระคุณเจ้ามาพวกเราจะถวายภิกษา".
 เขานำบาตรมาแล้ว ภรรยาบรรจุของเคี้ยว
 ของบริโภคจนเต็มบาตรนั้น ให้สามี
 ประเคนบนมือพระเถระ แม้ทั้ง ๒ ทำความ

โสปี เถโร ชีณาสโว, ตสุมา โอลิเกนุโต
 เตสํ ปตฺถนาย สมิชฺฌนภาวํ ฅตฺวา
 สิตํ อกาสิ. ตํ ทิสฺวา सा อิตฺถิ
 สามิกํ อาห "อมฺหากํ อโยโย สิตํ
 กโรติ, เอโส นฺนุทารโก ภวิสฺสตี"ติ,
 สามิโกปิสุสา "เอวํ ภวิสฺสตี ภทฺเทติ
 วตฺวา ปกุกามิ. อิทํ เตสํ ปุพฺพกมฺมํ.
 เต ตตฺถ ยาวตายุํ จตฺวา เทวโลเก
 นิพฺพตฺติตฺวา อิทานิ ตโต จวิตฺวา,
 सा อิตฺถิ นฺนุเคเห นิพฺพตฺติ, ปุริโส
 เสฏฺฐิเคเห. โส "เอวํ ภทฺเท ภวิสฺสตี"ติ
 ตสฺสา ปฏิวจนฺสุส ทินฺนตาย นฺนุहि
 สทฺธิ วิจริ. ชีณาสวเถรสฺส ทินฺนํ
 ปิณฺฑปาตํ นิสุสาย อรหตฺตํ ปาปฺนิ.
 สาปี นฺนุธิตา "ยา เม สามิกสุส
 คติ, มยฺหํปี साเอว คติ"ติ ภิกฺขุณี
 สฺนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อรหตฺเต ปติฏฺฐहिติ.

ปรารธนาว่า "ท่านขอรับ พวกฉันพึงมี
 ส่วนแห่งธรรมที่ท่านเห็นแล้ว".
 พระเถระเมื่อนั้น เป็นพระชีณาสพ เพราะ
 ฉะนั้น ท่านมองดู ทราบว่าคนทั้งสองนั้น
 สำเร็จความปรารธนา จึงทำการแย้ม.
 หญิงนั้น เห็นอาการนั้น จึงบอกสามีว่า
 "พระคุณเจ้าพวกเรา ทำการแย้ม ท่าน
 จักเป็นเด็กของนักฟ้อน. ฝ่ายสามีนาง
 กล่าวว่่า "จักเป็นอย่างนั้นกรรมัง นาง"
 แล้วหลีกไป. นี้เป็นบุรพกรรมของชน
 เหล่านั้น. ชนเหล่านั้นอยู่จนชั่วอายุใน
 อตภพนั้น จึงไปบังเกิด ณ เทวโลก
 บัดนี้ จุตีแล้วจากเทวโลกนั้น, หญิงนั้น
 เกิดในเรือนนักฟ้อน ชายเกิดในเรือน
 เศรษฐี. เพราะให้คำตอบนางว่า "จัก
 เป็นอย่างนั้นกรรมัง นาง" เขาจึงเที่ยวไป
 กับนักฟ้อน. เขาอาศัยบิณฑบาตที่ถวาย
 แด่พระชีณาสพ จึงได้บรรลุอรหัตผล.
 ลูกสาวนักฟ้อนเมื่อนั้น คิดว่่า "คติของ
 สามีของเรา ก็เป็นคติแม่ของเรา" บวช
 ในสำนักภิกษุณีแล้ว ตั้งอยู่ในอรหัตผล
 ดังนี้แล.

อุคคเสนเสฏฐิปุตฺตวตฺถุ ฅญฺจ.

เรื่องบุตรเศรษฐีชื่ออุคคเสนที่ ๖ จบ.

๗. อูฬธนุกคหปณทิตวตถุ

๓๔๙. วิตกุกมถิตสุส ชนตุโน
ติพพวาคสุส สุภานุปสุสิโน
ภियโย ตณฺหา ปวชฺฐมติ
เอส โข ทพฺหิ กโรติ พนฺธนี.
๓๕๐. วิตกุกุปสเม จ โย รโต
อสุภํ ภาวยตี สทา สโต
เอส โข พุยนฺตีกาหติ
เอสจฺฉินฺทติ มารพนฺธนี.

๗. เรื่องอูฬธนุกคหปณทิต

๓๔๙. ตัณหาเจริญโดยยิ่ง แก่ชนที่ถูก
วิตกย้ายี รากะจัด เห็นอารมณ์
ว่างาม เขาย่อมทำเครื่องผูก
ให้มัน
๓๕๐. ส่วนภิกษุ ยินดีในธรรมระงับวิตก
เจริญอสุภฌาน มีสติทุกเมื่อ จัก
ทำตัณหาให้สูญสิ้นได้ ตัดเครื่อง
ผูกแห่งมารได้.

๗. อุพพณคคหบัณฑิต

วิตกกมถิตสุสาติ อิมํ ธมฺมเทศนํ
 สตุถา เขตวเน วิหรนฺโต อุพพณคคห-
 ปณฺทิตํ อารพฺภ กถเอสิ.

เอโก กิร ทหฺรภิกฺขุ สลากคฺคเค
 อตฺตโน สลากํ คเหตุวา ปตฺตสลากยาคุ
 อาทาย อาสนสาลํ คนฺตุวา ปิวติ,
 ตตฺถ อุทกํ อลภิตฺวา อุทกตฺถาย เอกํ
 ชฺรํ อคฺมาสิ. ตตฺถ ตํ เอกา กุมาริกา
 ทิสฺวา ว อุปฺปนฺนสิเนหา "ภนฺเต ปุณฺปิ
 ปานีเยน อตฺถเอ สติ อีธเว
 อาคฺจฺเจยฺยาถา"ติ. อาห. โส ตโต
 ปฏฺจาย ยทา ปานีโย น ลภติ, ตทา
 ตตฺถเอว คจฺจติ. สาปิสฺส ปตฺตํ คเหตุวา
 ปานีโย เทติ. เอวํ คจฺจนฺเต กาเล
 ยาคุํ ทตุวา ปุเนกทิวสํ ตตฺถเอว
 นิสฺสีทาเปตุวา ภตฺตํ อทาสิ, สนฺติเกปิสฺส
 นิสฺสีทิตฺวา "ภนฺเต อิมฺสุมิ คเहे น
 กิณฺจึ นตฺถิ นาม, เกวลํ มโย
 วิจารณกมฺนุสฺสเมว น ลภามา"ติ กถํ
 สมฺภูจฺจาเปสิ. โส กติปาเหเนว ตสุสา
 กถํ สุตฺวา อุกุกณฺจึ.

๗. เรื่องอุพพณคคหบัณฑิต

พระศาสดา ประทับ ณ พระเชตวัน
 ทรงปรารภอุพพณคคหบัณฑิต ตรัส
 พระธรรมเทศนานี้ว่า ผู้ถูกวิตกย้าย
 เป็นต้น.

ได้ยินว่า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งจับ
 สลากของตนที่โรงสลาก ถือเอาสลาก
 ยาคูที่ตกถึง ไปโรงฉันแล้วดื่ม, ไม่ได้น้ำ
 ณ ที่นั้น ไปเรือนหลังหนึ่งเพื่อน้ำดื่ม.
 เด็กสาวคนหนึ่งในเรือนนั้น พบท่านแล้ว
 เกิดความรักใคร่ บอกว่า "ท่านเจ้าข้า
 เมื่อต้องการน้ำดื่ม ท่านมาที่นี่ แม่อก
 นะจ๊ะ". ภิกษุหนุ่มนั้น ตั้งแต่นั้น ใน
 กาลใด ไม่ได้น้ำดื่ม ก็ไปบ้านนั้น ใน
 กาลนั้น. ฝ่ายนางรับบาตรท่านแล้ว
 ถวายน้ำดื่ม. เมื่อเวลาผ่านไปเช่นนี้ รุ่งขึ้น
 นางถวายข้าวยาคุแล้ว นิมนต์ท่านให้นั่ง
 ที่นั้นแลถวายข้าวสวย, นั่งใกล้ท่าน
 พุดคุยว่า "ท่านเจ้าข้า ในเรือนนี้อะไร ๆ
 ชื่อว่าไม่มี ย่อมไม่มี พวกฉันไม่ได้คน
 จัดการอย่างเดียวเท่านั้น". ท่านฟังถ้อยคำ
 นาง ๒-๓ วัน ก็กระสัน.

อถ นํ เอกทิวสํ อาคนตุกา ภิกขุ
ทิสฺวา "กสฺมา ตวํ อาวุโส กิโส
อุปฺปนฺนุชฺชุปฺปนฺนุชฺชุกชาโตสึ"ติ ปุจฺฉิตฺวา
"อุกฺกณฺณฺจิตฺตสฺมิ อาวุโส"ติ วุตฺเต
อาจริยฺชฺชฌายานํ สนฺติกํ นยิสฺสุ.

เตปิ ตํ สตฺถุ สนฺติกํ เนตฺวา
ตมตฺถํ อารโหเสสฺสุ. สตฺถา "สจฺจํ กิร
ตวํ ภิกขุ อุกฺกณฺณฺจิตฺตสึ"ติ ปุจฺฉิตฺวา
"สจฺจนฺ"ติ วุตฺเต "กสฺมา ตวํ ภิกขุ
มาทิสฺสสฺส อารทฺธวิริยสฺส พุทฺธสฺส
สาสเน ปพฺพชิตฺวา 'โสตาปนฺโน'ติ
วา 'สกทาคามี'ติ วา อตฺตานํ
อวทาเปตฺวา 'อุกฺกณฺณฺจิตฺต'ติ วทาเปสฺสิ,
ภาริยนฺเต กมฺมํ กตฺนฺ"ติ วตฺวา
"กัการณา อุกฺกณฺณฺจิตฺตสึ"ติ ปุจฺฉิตฺวา
"ภนฺเต เอกา มํ อิตฺถิ เอวมาหา"ติ
วุตฺเต "ภิกขุ อนจฺฉริยํ เอตํ ตสฺสา
กิริยํ, สปิ हि ปุพฺเพ สกลชฺมพฺพิเป
อคฺคฺปนฺนุชิตํ ปหาย ตํ มฺหุตฺตํ ทิฏฺฐเก
เอกสฺมิ สิเนหํ อุปฺปาเทตฺวา. ตํ
ชีวิตกฺขยํ ปาเปสึ"ติ วตฺวา. ตสฺส
วตฺถุสฺส ปกาสนตฺถํ ภิกขุหิ ยาจิตฺ

ต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุอัครันตฺกะพบท่าน
ถามว่า "อาวุโส เหตุไร คุณจึงผอมเหลือ
งนัก" เมื่อท่านบอกว่า "ผมกระสันนะคุณ"
จึงพาท่านไปสำนักอาจารย์และอุปัชฌาย์.

ฝ่ายอาจารย์และอุปัชฌาย์เหล่านั้น
พาท่านไปยังสำนักพระศาสดา กราบทูล
เรื่องนั้น. พระศาสดาตรัสถามว่า "ภิกษุ
ทราบว่ เธอกระสันจริงหรือ" เมื่อท่าน
กราบทูลว่า "จริง พระเจ้าข้า" ก็ตรัสว่า
"ภิกษุ เหตุไร เธอบวชในศาสนาพระ
พุทธเจ้า ซึ่งปรารถนาความเพียรเช่นเรา
ไม่ให้คนเรียกตนว่า 'พระโสตาบัน' หรือ
'พระสกทาคามี' กลับให้เขาเรียกว่า 'เป็น
ผู้กระสัน' เธอทำกรรมหนักเหลือเกิน"
ตรัสถามว่า "เหตุไร เธอจึงกระสัน" เมื่อ
ท่านกราบทูลว่า "หญิงคนหนึ่ง กล่าวกับ
ข้าพระองค์เช่นนี้ พระเจ้าข้า" จึงตรัสว่า
"กิริยาของหญิงนั้น ไม่น่าอัศจรรย์เลยนะ
ภิกษุ เพราะในกาลก่อนนางละบัตินิต
ผู้เลิศทัวชมพฺพิวียป ยังความรักให้เกิดขึ้น
ในใจของคนหนึ่ง ที่ตนเห็นครู่เดียว ยัง
บัตินิตนั้นให้ถึงความสิ้นชีวิต" ผู้อันเหล่า
ภิกษุทูลขอเพื่อให้เห็นเรื่องนั้น

อสนุถุติ มํ จิรสนุถุเตน
 มินาติ โภที อรุวั ฐเวณ
 มยาปี โภที นิมิเนยฺย อญฺญํ
 อิตโต อหํ ทูรตฺรํ คมิสฺสํ

กายํ เอฬคณิคุมฺเพ
 กโรติ มหาหสิยํ
 นยิธ นจจํ วา คีตํ วา
 ตาฬํ วา สฺสฺมาหิตํ
 อนมฺหิกาเล สฺสฺโสณิ
 กิ น ชคฺขสิ โสภเน?

สีคาล พาล ทุมฺเมธ
 อปฺปปณฺโณสิ ชมฺพุก
 ฉินฺโน มจฺจณฺจ เปสิณฺจ
 กปฺโณ วิย ฌายสิ

สุทฺถสฺสํ วชฺชมณฺเณสฺสํ
 อตฺตโน ปน ทฺทฺทสฺสํ
 ฉินฺนา ปติณฺจ ชารณฺจ
 มํปี ตวณฺเณว ฌายสิ

(หัวหน้าโจรกล่าวว่า) นางงามยอม
 แลกฉันซึ่งไม่ใช่ผ้า ไม่ใช่เคยเซยชิด
 กับผ้าผู้เซยชิดมานาน แม่นางงาม
 พึงแลกชายอื่นแม้กับฉัน ฉันจะ
 ไปจากที่นี่ให้ไกลที่สุด

(สุนัขจิ้งจอกกล่าวว่า) หญิงนี้เป็น
 ใคร ทำการหัวเราะใหญ่ ที่กอ
 ตระไคร้ น้ำ การฟ้อน การขับร้อง
 หรือการประโคม อันบุคคลมิได้
 จัดไว้ในที่นี้ แม่นางงามผู้มีตะโพก
 ผึ่งผาย เหตุไรหนอ เธอจึง
 หัวเราะ ในสมัยมิใช่กาลเป็นที่
 หัวเราะ

(หญิงนั้นกล่าวว่า) สุนัขจิ้งจอก
 ขาดิฉันพุกะ ไข่เขลาเบาปัญญา
 เจ้ามีปัญญาน้อย เสื่อมจากปลา
 และขึ้นเนื้อ ชบเขา ดุจสัตว์
 กำพรว้า

(สุนัขจิ้งจอกกล่าวว่า) โทษคนอื่น
 เห็นได้ง่าย แต่โทษของตนเห็น
 ได้ยาก, เธอนั้นแหละ เสื่อมทั้งผ้า
 ทั้งฐู ชบเขายิ่งกว่าเราเสียอีก

ภียโย ตณฺหา ปวทุตฺตติ
เอส โข ทฬฺหิ กโรติ พนฺธํ

ว่างาม เขาย่อมทำเครื่องผูก
ให้มัน

๓๕๐. วิตกฺกุปฺสเม จ โย รโต
อสุภํ ภาวยตี สทา สโต
เอส โข พุยนฺตีกาหติ
เอสจฺฉินฺนฺตติ มารพนฺธนนฺ"ติ.

๓๕๐. ส่วนภิกษุ ยินดีในธรรมระงับวิตก
เจริญอุสุภฌาน มีสติทุกเมื่อ จัก
ทำตัณหาให้สูญสิ้นได้ ตัดเครื่อง
ผูกแห่งมารได้".

ตตฺถ วิตกฺกมถิตฺตฺสชาติ กาม-
วิตกฺกาทีหิ ตีหิ วิตกฺเกหิ นิมฺมถิตฺตฺส.
ตีพฺพราคะสฺสชาติ พหฺลราคะสฺส.
สุภานฺนุสฺสโนติ อิกฺุจฺจารมฺมณฺเสสุ สุภ-
นิมิตฺตคาหาทิวเสน วิสฺสุภฺจฺจมานสฺตาย
"สุภานฺ"ติ อฺนุสฺสฺนฺตฺสฺส. ตณฺหาติ
เอวรฺูปสฺส ฌานาทีสุ เอกํปี น วทุตฺตติ,
อถโข ฉทฺวาริกตณฺหา ภียโย วทุตฺตติ.
เอส โขติ เอส โข ปุคฺคโล
ตณฺหาพนฺธํ ติริ นาม กโรติ.
วิตกฺกุปฺสเมติ มิจฺฉาวิตกฺกานํ
วฺุปฺสมสงฺขาเตสุ ทสฺสุ อสุภาสฺสุ
ปจฺมชฺชฺชฺชฺชฺช. สทา สโตติ โย เอตฺถ
อภิริโต หุตฺวา นิจฺจํ อฺปฺปฏิตฺสตีตฺตาย
สโต ตํ อสุภฌานํ ภาเวติ.
พุยนฺตีกาหตีติ เอส ภิกฺษุ ตีสุ ภเวสุ
อฺปฺปชฺชฺชนกํ ตณฺหํ วิคตํ กริสฺสตี.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ฤกวิตก
ย่ำยี ความว่า ฤกวิตก ๓ อย่าง มี
กามวิตกเป็นต้นย่ำยี. คำว่า มีราคะจัด
ได้แก่ มีราคะแน่นหนา. คำว่า เห็น
อารมณ์ว่างาม คือ เห็นอารมณ์ว่า
"งาม" เพราะปล่อยใจไปในอารมณ์ที่น่า
ปรารถนา ด้วยอำนาจการถือโดยสุภนิมิต
เป็นต้น. คำว่า ตัณหา ความว่า บรรดา
ฌานเป็นต้น ฌานแม้อย่างหนึ่ง ไม่
เจริญแก่คนเห็นปานนี้ ที่แท้ ตัณหาเป็น
ไปทางทวาร ๖ กลับเจริญยิ่งขึ้น. คำว่า
เขาแล คือ บุคคลนั้นแลย่อมทำเครื่องผูก
คือตัณหาให้มัน. คำว่า ในธรรมระงับ
วิตก ความว่า คือในอุสุภกรรมฐาน ๑๐
ประการ กล่าวคือธรรมเป็นเครื่องระงับ
มิจฉาวิตกทั้งหลาย ได้แก่ ปฐมฌาน.
คำว่า มีสติทุกเมื่อ ได้แก่ ภิกษุใด

มารพนุชนนุติ เอส เตภูมิกวภูฏสงฆาตํ
มารพนุชนปี ฉินฺทิสฺสตีติ อตฺถโถ.

ยินดีในปฐมฉานนั้น ชื่อว่า มีสติ เพราะ
ตั้งสติไว้ประจำ เจริญอสุภฉานนั้นอยู่.
คำว่า ทำตัณหาให้สูญสิ้น ความว่า
ภิกษุนั้น จักทำตัณหาอันเกิดในภพสาม
ให้ปราศจากไป. คำว่า เครื่องผูก
แห่งมาร ได้แก่ เขาจักตัดแม้เครื่องผูก
แห่งมาร คือ วัฏฏะเป็นไปในภุมิ ๓ ได้.

เทสนาวसानเน โส ภิกฺขุ
โสตาปัตติผล ปตฺติภูจฺหิ. สมฺปตฺตทานปี
สาตฺถิกา เทสฺนา อโหสีติ.

ในเวลาจบเทศนา ภิกษุนั้นตั้งอยู่ใน
โสดาปัตติผล. เทศนาได้เกิดประโยชน์
แม้แก่ชนผู้ถึงพร้อม ดังนี้แล.

จุฬารัตนคหบดีตวตฺถุ สตฺตมํ.

เรื่องจุฬารัตนคหบดีที่ ๗ จบ.

๘. มารวตถุ

๓๕๑. นิฏจํ คโต อสนุตาสี
 วิตตโณห อนงฺคโณ
 อจฺฉินฺหิ ภาวสฺสฺลลานิ
 อนฺติเมยฺ สฺมฺสฺสโย
๓๕๒. วิตตโณห อนาทาโน
 นिरฺตฺติปทโกวิทโ
 อกฺขรณํ สฺนฺนิปาตํ
 ชญฺญา ปุพฺพาปฺรานิ จ
 ส เว อนฺติมสฺสริโร
 มหาปญฺโญ มหาปฺริโสติ
 วฺจฺจติ.

๘. เรื่องมาร

๓๕๑. บุคคล (ใด) ผู้ถึงความสำเร็จ ไม่
 สะดุ้ง ปราศจากตัณหา ไม่มีกิเลส
 เครื่องช่วยยวน ตัดลูกศรอันยังสัตว์
 ไปสู่ภพ กายนี้ (ของบุคคลนั้น)
 อันกระดุก ๓๐๐ ท่อน ยกขึ้น
 แล้วมีในที่สุด
๓๕๒. บุคคล (ใด) ปราศจากตัณหา ไม่
 ถือมั่น ฉลาดในบทนิรุตติ รู้ที่รวม
 อักษร และอักษรเบื้องต้น เบื้อง-
 ปลาย บุคคลนั้นแลมีสระมีใน
 ที่สุด เราเรียกว่า มีปัญญามาก
 เป็นมหาบุรุษ.

๘. มารวตถุ

นิรุจน์ คโตติ อิมั ธมฺมเทสนั
 สตุถา เขตวเน วิหรนุโต มารี อารพุก
 กเถสิ.

เอกทิวลั หิ วิกาเล สมฺพหุลา
 เถรา เขตวณวิหารี ปวิสิตฺวา
 ราหุลตฺเถรสฺส วสณฺุจันนั คนฺุตฺวา ตั
 อญฺุจาเปสฺสุ. โส อญฺุตฺถ วสณฺุจันนั
 อปฺสฺสนฺุโต คนฺุตฺวา ตถาคตฺสฺส
 คนฺุธกฺุฎฺฐิยา ปมฺุเช นิปฺชฺุชิ. ตทา โส
 อายสฺมา อรหตฺตปฺปตฺโต อวสฺสิโก ว
 อโหสิ. มารโ วสวตฺตี ภวเน จิตฺเตยว
 ตั อายสฺมนฺุตฺตี คนฺุธกฺุฎฺฐิยา ปมฺุเช
 นิปฺนฺุโน ทิสฺวา จินฺุเตสิ "สมณฺุสฺส
 โคตมฺุสฺส รุชฺชนกา อญฺุคฺุสิ พหิ นิปฺนฺุนา,
 สยั อนฺุโตคนฺุธกฺุฎฺฐิยั นิปฺนฺุโน, อญฺุคฺุสิยา
 ปิพฺปิยมานาย สยั ปิพฺปิโต ภวิสฺสตี"ติ.

โส มหฺนฺุตฺตี หตฺติราชวณฺุณฺุ
 อภินิมฺมิณิตฺวา อาคมฺุม โสณฺุทาย
 เถรสฺส มตฺถกั ปริกฺุชิปิตฺวา มหฺนฺุเตน
 สทฺุเทน โกณฺุจรวั รวิ. สตุถา คนฺุธกฺุฎฺฐิยั
 นิปฺนฺุโน ตสฺส มารภาวั ญตฺวา "มาร

๘. เรื่องมาร

พระศาสดา ประทับ ณ พระเชตวัน
 ทรงปรารภถึงมาร ตรัสพระธรรมเทศนา
 นี้ว่า บุคคล (ใด) ถึงความสำเร็จ
 เป็นต้น.

ความพิสดารว่า ยามวิกาลวันหนึ่ง
 พระเถระหลายรูป เข้าไปวัดพระเชตวัน
 ไปยังที่อยู่พระราหุลเถระ ปลุกท่านให้
 ลุกขึ้น. ท่านไม่เห็นที่อยู่อื่น จึงไปนอน
 หน้ามุข พระคันธกฺุฎฺฐิพระตถาคต. เวลา
 นั้น ท่านบรรลุพระอรหัตต์ ยังไม่มีพรรษา.
 มารวสวัตตีสิงอยู่ในภพ เห็นท่านนอน
 หน้ามุขพระคันธกฺุฎฺฐิคิดว่า "พระหน่ออ่อน
 ผู้แทงใจสมณโคตมนอนข้างนอก พระองค์
 บรรทมภายในพระคันธกฺุฎฺฐิ เมื่อเราบีบ
 พระหน่ออ่อน พระองค์จักเป็นเหมือน
 ถูกเราบีบเช่นกัน".

มารนั้น แปลงร่างเป็นพญาช้างสาร
 ตัวใหญ่ มาใช้วงรัดกระหม่อมพระเถระ
 ร้องเสียงดัง ดุจเสียงนกกระเรียน พระ
 ศาสดาบรรทมในคันธกฺุฎฺฐิ ทราบว่า เขา
 เป็นมาร จึงตรัสว่า "มาร ผู้เช่นกับท่าน

ตาทิสานํ สตสหสฺเสนาปี มม ปุตุตฺตสฺส
ภยํ อฺปฺปาเทตฺตํ น สกฺกา, ปุตุโต หิ
เม อสนฺตาสี วิตตโณห มหาวิริโย
มหาปญฺญโอบ"ติ วตฺวา อีมา คาถา
อภาสิ

๓๕๑. "นิฏฺจํ คโต อสนฺตาสี
วิตตโณห อนงฺคโณ
อจฺฉินฺทิตฺติ ภาวสฺสฺลลานิ
อนฺตฺติมอยํ สมฺมุสฺสโย

๓๕๒. วิตตโณห อนาทาโน
นิรุตฺติปทโกวิทโ
อกฺขรานิ สนนฺนิปาตํ
ชญฺญา ปุพฺพปาปฺรานิ จ
ส เว อนฺตฺติมสฺสารีโร
มหาปญฺญโอบ มหาปุริโสติ
วฺจฺจตี"ติ.

ตตฺถ นิฏฺจํ คโตติ อิมสฺมึ
สฺสาสนเน ปพฺพชิตานํ อรหตฺตํ นิฏฺจํ
นาม, ตํ คโต ปตฺโตติ อตฺถโ.
อสนฺตาสีติ อพฺภนฺตเร ภาคสนฺตาสาทีนํ
อภาเวเน อสนฺตสโก. อจฺฉินฺทิตฺติ

ตั้ง ๑๐๐,๐๐๐ ก็ไม่อาจทำบุตรเรา
ให้กลัวได้ เพราะบุตรเราไม่สะดุ้ง
คลายความทะยานอยาก มีความ
เพียรใหญ่ มีปัญญามาก" ได้ภาษิต
พระคาถาเหล่านี้ว่า

๓๕๑. "บุคคล (ใด) ผู้ถึงความสำเร็จ ไม่
สะดุ้ง ปราศจากตัตถา ไม่มีกิเลส
เครื่องยั่วยวน ตัดลูกศรอันยังสัตว์
ให้ไปสู่ภพ กายนี้ (ของบุคคลนั้น)
อันกระดุก ๓๐๐ ท่อน ยกขึ้น
แล้ว มีในที่สุด

๓๕๒. บุคคล (ใด) ปราศจากตัตถา ไม่
ถือมั่น ฉลาดในบทนิรุตติ รู้ที่รวม
อักษร และอักษรเบื้องต้น เบื้อง-
ปลาย บุคคลนั้นแลมีสิริระมีใน
ที่สุด เราเรียกว่า มีปัญญามาก
เป็นมหาบุรุษ".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ผู้ถึง
ความสำเร็จ หมายความว่า อรหัตผล
แห่งบรรพชิตทั้งหลายในศาสนานี้ ชื่อว่า
สำเร็จ ถึง คือ บรรลุความสำเร็จนั้น.
คำว่า ไม่สะดุ้ง คือ ชื่อว่าไม่สะดุ้ง

ภวสลุทานีติ สพฺพทานิปี ภวคามิสลุทานิ
 อจฺเจชฺชิตฺติ. สมฺมุสฺสโยติ อโย ตสฺส อนฺตฺติโม
 เทโ. อนาทาโนติ ขนฺธาทิสฺสุ นิคฺคหโณ.
 นิรุตฺติปทโกวิทฺติ . นิรุตฺติยญฺจ
 เสสฺสปเทสฺสจาทิ จตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 เณโกติ อตฺตฺต.

อกฺขรานํ สนฺนิปาตํ ชญญา
 ปุพฺพปฺราณี จาทิ อกฺขรานํ สนฺนิปาต-
 สงฺขาทํ อกฺขรปฺนิทฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 ปุพฺพกฺขเรน อปรกฺขรํ ชานาติ
 อปรกฺขเรน ปุพฺพกฺขรญฺจ ชานาติ.
 ปุพฺพกฺขเรน อปรกฺขรํ ชานาติ นาม
 อาทิมฺหิ ปญฺญาเยมาเน มชฺฌิม-
 ปฺริโยสานเนสฺส อปญฺญาเยมาเนสฺสปี “อิเมสฺส
 อกฺขรานํ อิทํ มชฺฌมํ อิทํ ปฺริโยसानนฺ”ติ
 ชานาติ. อปรกฺขเรน ปุพฺพกฺขรํ ชานาติ
 นาม. อนฺเต ปญฺญาเยมาเน
 อาทิมชฺฌเนสฺส อปญฺญาเยมาเนสฺสปี “อิเมสฺส
 อกฺขรานํ อิทํ มชฺฌมํ, อโย อาทิตฺ”ติ
 ชานาติ, มชฺฌมฺ ปญฺญาเยมาเน อาทิต-

เพราะไม่มีเครื่องสะดุ้ง คือ รากะเป็นต้น
 ภายใน. คำว่า ตัดลูกศรอันยังสัตว์ให้
 ไปสู่ภพ หมายความว่า ตัดลูกศรอัน
 ยังสัตว์ให้ไปสู่ภพทั้งหมดได้. คำว่า
 ร่างกาย ได้แก่ ร่างกายของชนนั้น ชื่อว่า
 มีในที่สุด. คำว่า ไม่ยึดถือ คือไม่ยึดถือ
 ันธ์เป็นต้น. คำว่า ฉลาดในบทนิรุตติ
 หมายความว่า ฉลาดในปฏิสัมภิทา ๔
 คือ ในนิรุตติบทและบทที่เหลือ.

คำว่า ทราบที่รวมอักษรและอักษร
 เบื้องต้นเบื้องปลาย หมายความว่า ทราบ
 หมวดหมู่อักษร คือ ที่รวมอักษร และ
 ทราบอักษรปลายด้วยอักษรต้น และ
 ทราบอักษรต้นด้วยอักษรปลาย. ชื่อว่า
 รู้อักษรปลายด้วยอักษรต้น คือ เมื่อ
 อักษรต้นปรากฏ ถึงอักษรตัวกลางหรือ
 ตัวสุดท้าย จะไม่ปรากฏ ก็รู้ได้ว่า “นี้
 ตัวกลาง นี้ตัวสุดท้าย ของอักษรเหล่านี้”.
 ชื่อว่า รู้อักษรต้นด้วยอักษรปลาย คือ
 เมื่ออักษรตัวสุดท้ายปรากฏ ถึงอักษร
 ตัวต้น หรือตัวกลางจะไม่ปรากฏ ก็รู้ได้
 ว่า “นี้ตัวกลาง นี้ตัวต้นแห่งอักษรเหล่านี้”,
 เมื่ออักษรตัวกลางปรากฏถึงอักษรตัวต้น

ปริโยสานเนสุ อปญญาณนุเตสุปี "อิเมสํ
อกุขรานํ อัย อาทิ, อัย อนุโตติ
ชานาติเอว. มหาปญโญติ เอส โภภี
จิตสิโร มหนุตานํ อตถธมม-
นिरุตติปฏิภานานํ สีลกขนุธาทีนญจ
ปริคคาหิกาย ปญญาณ สมนุณาตตตต
มหาปญโญ "วิมุตตจิตตํ ขวาหํ
สาริปุตต 'มหาปริโส'ติ วทามิ"ติ
วจนโต วิมุตตจิตตตตตต จ "มหาปริโส"ติ
วจุจตีติ อตถโธ.

เทสนาวसानะ พหุ โสตาปตติ-
ผลาทีนิ ปาปุณีส. มาโรปี ปาปีมา
"ชานาติ มํ สมโน โคตโม"ติ ตตถเว
อนตรธายีติ.

มารวตถุ อฏจม.

หรือตัวสุดท้าย จะไม่ปรากฏก็รู้ได้ว่า
"นี่ตัวต้น นี่ตัวสุดท้ายแห่งอักษรเหล่านี้".
คำว่า มีปัญญามาก หมายความว่า
ท่านผู้มีสรีระตั้งในที่สุด พระผู้มีพระภาค
ตรัสเรียกว่า "ผู้มีปัญญามาก" เพราะ
ประกอบด้วยปัญญาที่กำหนดถืออรรถ
ธรรม นිරุตติ ปฏิภาณ และกองศีลใหญ่
เป็นต้น และว่า "เป็นมหาบุรุษ" เพราะ
มีจิตหลุดพ้น โดยพระพุทธรพจน์ว่า
"สาริปุตระ เราเรียกคนมีจิตหลุดพ้นว่า
'เป็นมหาบุรุษ'".

ในเวลาจบเทศนา ทเวดาและพรหม
จำนวนมาก บรรลุโสดาปัตติผลเป็นต้น.
ฝ่ายมารชั่วคิดว่า "สมณโคตมรู้จักเรา"
หายไปแล้ว ณ ที่นั่น ดังนี้แล.

เรื่องมารที่ ๘ จบ.

๙. อุปการีวาทตุ

๓๕๓. สพุพาทิฏ สพุพวิฑูหมสมิ
สพุเพสุ ฐมเมสุ อญฺปลิตฺโต
สพุพณฺชโห ตณฺหกฺขเย วิมฺตฺโต
สยํ อภิณฺดาเย กมฺพทฺธิเสยฺยํ.

๙. เรื่องอุปการีวาท

๓๕๓. เราครอบงำธรรมได้ทั้งหมด รู้
ธรรมทุกอย่าง ไม่ติดในธรรม
ทั้งปวง ละธรรมได้ทุกอย่าง พ้น
ในเพราะธรรมสิ้นต้นหา รู้เอง
พึงอ้างใคร (ว่าเป็นอุปัชฌาย์
อาจารย์).

๙. อุปกาชีวกวตถุ

สพฺพทาภิภูติ อิมํ ธมฺมเทสนํ สตุถา
อนุตฺรามคฺเค อุปกั อาชีวกั อารพฺภ
กเถสิ.

เอกสมฺมึ หิ สมเย สตุถา
ปตฺตสพฺพพณฺณุตตฺตณฺณาโน โภธิมณฺเฑ
สตุตฺตสตุตฺตาหิ วิดีนาเมตฺวา อตฺตโน
ปตฺตจิวฺรมาทาย ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนตฺถํ
พาราณสี สนฺธาย อญฺจารสโยชนมคฺคํ
ปฏฺธิปฺนฺโน อนุตฺรามคฺเค อุปกั อาชีวกั
อทฺทส. โสปี สตุถารํ ทิสฺวา
“วิปฺปสนฺนฺนาณิ โข เต อาวฺโส
อินฺทฺริยานิ, ปริสุทฺโธ จิวฺวณฺโณ
ปรีโยทาโต, กัสิ ตฺวํ อาวฺโส อฺทิสฺส
ปพฺพชิตฺโต, โก วา เต สตุถา, กสฺส
วา ตฺวํ ธมฺมํ โรเจสิ”ติ ปุจฺฉิ. อถสฺส
สตุถา “มยฺหิ อุปชฺฌมาโย วา อจฺริโย
วา นตฺถิ”ติ วตฺวา อิมํ คาถมาห

๓๕๓. “สพฺพทาภิภู สพฺพวิทฺทูหมสมฺมิ
สพฺพเพสฺสุ ธมฺเมสฺสุ อณฺุปลิตฺตโต
สพฺพพณฺุชฺโห ตณฺุหกฺขเย วิมุตฺตโต
สยํ อภิณฺุถาย กมฺุทฺทิสฺเสยฺยนฺุ”ติ.

๙. เรื่องอุปกาชีวก

พระศาสดา ทรงปรารภอาชีวกชื่อ
อุปกะ ระหว่างทางตรัสพระธรรมเทศนา
ว่า ผู้ครอบงำธรรมทั้งหมด เป็นต้น.

ความพิสดารว่า สมัยหนึ่ง พระ
ศาสดาทรงบรรลุสัมพัญญุตญาณแล้ว
ยังอยู่ที่ควงต้นโพธิ์ ๗ สัปดาห์ ทรง
บาตรและจีวรของพระองค์ เดินมุ่งไป
เมืองพาราณสี ระยะทาง ๑๘ โยชน์ เพื่อ
ประกาศธรรมจักร ระหว่างทางพบ
อุปกาชีวก. แม้เขาเห็นพระศาสดาแล้ว
ทูลถามว่า “ผู้มีอายุ อินทริย์ท่านผ่องใส
นักแล ผิวพรรณก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง ผู้มีอายุ
ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดา
ของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร”.
พระศาสดาตรัสกับเขาว่า “เราไม่มี
อุปชฌาย์หรืออาจารย์” ตรัสพระคาถานี้
ว่า

๓๕๓. “เราครอบงำธรรมได้ทั้งหมด รู้
ธรรมทุกอย่าง ไม่ติดในธรรม
ทั้งปวง ละธรรมได้ทุกอย่าง พ้น
ในเพราะธรรมสิ้นต้นหา รู้เอง

พึงอ้างใคร (ว่าเป็นอุปัชฌาย์
อาจารย์)".

ตตถ สพุพภาภุติ สพุเพสั
เตภุมิกธมมานัน อภิภวนโต สพุพภาภุ.
สพุพวิหุติ วิทิตสพุพจตุภุมิกธมโม.
สพุเพสั ธมฺเมสฺสูติ สพุเพสั เตภุมิก-
ธมฺเมสฺสู ตณฺหาทิภุจึหิ อณุปลิตฺโต.
สพุพณฺชโหติ สพุเพ เตภุมิกธมฺเม
ชหิตฺวา จิตฺ. ตณฺหกุขเย วิมุตโตติ
ตณฺหกุขยนฺเต อฺปฺปาทิตฺเต ตณฺหกุขย-
สงฺขาเต อรรหตฺเต อเสกฺขาย วิมุตติยา
วิมุตฺโต. สยํ อภิณฺญาติ
อภิณฺญเญยยาทิภะเท ธมฺเม สยเมว
ชานิตฺวา. กมฺพุทฺธิเสยฺยนฺติ "อัยฺ เม
อฺปฺชฺฌาโย วา อัจฺฉริโย วาติ กั
นาม อฺพุทฺธิเสยฺยนฺ"ติ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ครอบงำ**
ธรรมทั้งปวง ความว่า ชื่อว่า **ครอบงำ**
ธรรมทั้งปวง เพราะ**ครอบงำ**ธรรมที่เป็นไป
ในภุมิ ๓ ทั้งหมด. คำว่า **รู้ธรรม**
ทุกอย่าง คือ **รู้ธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๔**
ทั้งหมด. คำว่า **ธรรมทั้งปวง** ได้แก่
ผู้ที่ค้นหาและพิสูจน์หาไม่ได้ในธรรมเป็น
ไปในภุมิ ๓ ทั้งปวง. คำว่า **ละธรรม**
ทั้งปวง คือ **ละธรรมเป็นไปในภุมิ ๓**
ทั้งปวงตั้งอยู่. คำว่า **พ้นในเพราะ**
ธรรมสิ้นค้นหา ความว่า **พ้นใน**
เพราะอรรถผล คือ **ความสิ้นค้นหาที่ตน**
ให้เกิดในที่สุดความสิ้นค้นหา ด้วย**วิมุตติ**
อันเป็นของพระอเสขะ. คำว่า **รู้ยิ่งเอง**
คือ **รู้ธรรมทั้งหลาย** ต่างโดย**ธรรมมีทุกข์**
ที่**พึงกำหนดรู้ยิ่งเป็นต้นได้ด้วยตนเอง**
ทีเดียว. คำว่า **พึงอ้างใคร** ความว่า
พึงอ้างใครว่า "ผู้นี้เป็น**อุปัชฌาย์** หรือ
อาจารย์เรา".

เทศนาวสานเน อุปโก อาชีวกโก ในเวลาจบเทศนา อุปกาชีวกไม่
 ตถาคตสุส วจัน เนวาภินนุติ ยินดี ไม่คัดค้าน พระดำรัสพระตถาคต
 นปฺปฏิกโกสิ, สีสํ ปน จาเลตฺวา ชิวหิ เลย. แต่เขาสั่นศีรษะ แลบลิ้น ยึดทาง
 นิลุลาเพตฺวา เอกปทิกํ มคฺคํ คเหตุวา ที่เดินไปได้คนเดียว ไปสถานที่อยู่
 อญฺญตรํ ลุทฺทกนิवासญฺจานํ อคมาสีติ. นายพรานแห่งหนึ่ง.

อุปกาชีวกวตฺถุ นวมน.

เรื่องอุปกาชีวกที่ ๙ จบ.

๑๐. สกุกเทวราชวตฺถุ

๓๕๔. สพุพทานํ ฌมฺมทานํ ชินาติ
สพุพรสํ ฌมฺมรโส ชินาติ
สพุพรตี ฌมฺมรติ ชินาติ
ตฺถุหฺกฺขโย สพุพทุกฺขํ ชินาติ.

๑๐. เรื่องท้าวสักกเทวราช

๓๕๔. การให้ธรรมะ ชนะการให้ทั้งปวง
รสพระธรรม ชนะรสทั้งปวง
ความยินดีในธรรม ชนะความ
ยินดีทั้งปวง ความสันต์ค้นหา
ชนะทุกข์ทั้งปวง.

๑๐. สกุกเทวราชวตถุ

สพฺพทานนฺติ อิมํ ธมฺมเทสนํ
 สตุถา เขตวเน วิหรนฺโต สกุกํ
 เทวราชานํ อารพฺภ กเถสิ.

เอกสุมี หิ สมเย ตาวตีสเทวโลก
 เทวตา สนฺนิปตฺติวา จตุตาโร ปญฺเห
 สมฺภูจาเปสิ "กตริ ทานํ นุ โข
 ทาเนสุ, กตโร รโส รเสสุ, กตรา วติ
 วตีสฺสุ เชฏฺฐกา, ตณฺหุขโย ว กสุมา
 เชฏฺฐโกติ วุจฺจติ"ติ. เต ปญฺเห
 เอกเทวตาปิ วินิจฺฉิตฺุ นาสกฺขิ. เอโก
 ปน เทโว เอกํ เทวํ ปุจฺฉติ โสปิ
 อปรนฺติ เอวํ อณฺณมณฺณํ ปุจฺฉนฺตา
 ทสฺสุ จกฺกวาฬสฺสเสสุ ทฺวาทส
 สํวจฺจรานิ วิจฺริสุ. เอตฺตเกนาปิ กาเลน
 ปญฺหานํ อตฺถํ อทิสฺวา ทสฺสทสฺส-
 จกฺกวาฬเทวตา สนฺนิปตฺติวา จตฺนุนํ
 มหาราชานํ สนฺติกํ คนฺตุวา "กึ ตาตา
 มหาเทวตาสนฺนิปาโต"ติ วุตฺเต "จตุตาโร
 ปญฺเห สมฺภูจาเปตฺวา วินิจฺฉิตฺุ
 อสกฺโกนฺดา ตุมฺหากํ สนฺติกํ
 อาคตฺมฺหา"ติ. "กึ ปญฺหา นาม

๑๐. เรื่องท้าวสกุกเทวราช

พระศาสดา ประทับ ณ พระเชตวัน
 ทรงปรารภท้าวสกุกเทวราช ตรัสพระ
 ธรรมเทศานี้ว่า การให้ธรรมะ ชนะ
 การให้ทั้งปวง เป็นต้น.

ความพิสดารว่า สมัยหนึ่ง เทวดา
 ชั้นดาวดึงส์เทวโลก ประชุมกัน ตั้งปัญหา
 ขึ้น ๔ ข้อ ว่า "บรรดาทานทั้งหลาย
 บัณฑิตกล่าวทานชนิดไหนหนอว่าเยี่ยม ๑
 บรรดารสทั้งหลาย บัณฑิตกล่าวรสชนิด
 ไหนหนอว่ายอด ๑ บรรดาความยินดี
 ทั้งหลาย บัณฑิตกล่าวความยินดีชนิด
 ไหนว่าเลิศ ๑ เพราะเหตุไร บัณฑิตจึง
 กล่าวความสันต์ถนอว่าประเสริฐสุด ๑".
 แม้เทวดาสักองค์ไม่อาจแก้ปัญหานั้น
 ได้. เทวดาองค์หนึ่งถามเทวดาอีกองค์หนึ่ง
 เทวดาองค์นั้นก็ถามองค์อื่นต่ออีก เทวดา
 ทั้งหลายต่างถามต่อ ๆ กันไปอย่างนี้
 เทียบไปใน ๑๐,๐๐๐ จักรวาลถึง ๑๒ ปี
 ด้วยอาการอย่างนี้. เทวดาใน ๑๐,๐๐๐
 จักรวาล ไม่พบเนื้อความของปัญหา
 โดยกาลแม้เท่านั้น รวมตัวกันไปสำนัก
 ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เมื่อท่านกล่าวว่า

ตาตา"ติ. "ทานรสรตีสุ กตรทานรสรตีสุ
 นุ โข เสฎฐจา, ตณฺหุขโย ว กสฺมา
 เสฎฐจติ อิมะ ปญฺเห วิญฺจติ
 อสกุโกนฺตา อาคตมฺหา"ติ ตมตฺถ
 อารุเจสฺสุ.

"ตาตา มยฺปิ อิมสฺ อตฺถ น ชานาม,
 อมฺหากิ ปน ราชาน ชนสฺหสฺเสน
 จินฺตเต อตฺถ จินฺตเตวา ชเนเนว
 ชานาติ, โส อเมหิ ปญฺญา ย จ
 ปญฺเณน จ วิสิญฺจ, เอต, ตสฺส
 สนฺติ กิ คจฺจามา"ติ ตเมว เทวคณฺ
 อาทาย สกฺกสฺส เทวณฺโณ สนฺติ กิ
 คนฺตฺวา เตนาปิ "กิ ตาตา มหนฺโต
 เทวสนฺนิปาโต"ติ วุตฺเต ตมตฺถ
 อารุเจสฺสุ. สกุโก "ตาตา อิมสฺ
 ปญฺหานิ อญฺโณ อตฺถ ชานิตฺ น
 สกุโกติ, พุทฺธวิสฺยา เอเต"ติ วุตฺวา
 "สตฺถา ปเนตฺรหิ กนฺ วิสตี"ติ

"เทพดาประชุมกันครั้งใหญ่ทำไม พ่อ"
 ก็พากันกราบทูลว่า "พวกข้าพระองค์
 คิดปัญหาขึ้น ๔ ข้อ ไม่อาจจะแก้ได้
 จึงมาสำนักพระองค์". ท้าวมหาราช
 ถามว่า "ชื่อว่า ปัญหาเป็นอย่างไร พ่อ".
 เทพดากราบทูลเนื้อความนั้นว่า "พวก
 ข้าพระองค์ไม่สามารถวินิจฉัยปัญหา
 เหล่านี้ คือ บรรดาทาน รส และความ
 ยินดี ทาน รส และความยินดีอย่างไหน
 นอนแล ประเสริฐที่สุด เหตุไร ความ
 สิ้นต้นหาจึงประเสริฐที่สุด จึงพากันมา".

ท้าวมหาราชตรัสว่า "พ่อ แม้พวกเรา
 ก็ไม่ทราบถึงใจความของปัญหาเหล่านี้
 แต่พระราชอาพวกราช คิดถึงเรื่องที่คนตั้ง
 ๑,๐๐๐ คิด ทราบได้โดยชั่วขณะเท่านั้น
 พระองค์ประเสริฐกว่าพวกเราทั้งปัญญา
 ทั้งบุญ มาเถิดพวกเราจะไปสำนัก
 พระองค์" พาหมู่เทพดานั้นแลไปสำนัก
 ท้าวสักกเทวราช เมื่อพระองค์ตรัสว่า
 "เทพดา ประชุมกันครั้งใหญ่ทำไมพ่อ"
 ก็กราบทูลเรื่องนั้น. ท้าวสักกะตรัสว่า
 "พ่อ คนอื่นไม่สามารถรู้เนื้อความปัญหา
 เหล่านี้ได้ ปัญหาเหล่านั้นเป็นพุทธวิสัย"
 จึงตรัสถามว่า "ก็บัดนี้ พระศาสดา

ปุจฉิตวา “เซตวเน”ติ สุตวา “เอถ, ตสฺส สนฺติกั คมิสฺสามา”ติ เทวคณน สหฺริ รตฺติภาเค สกฺลเซตวณฺ โอิภาเสตฺวา สตฺถาริ อุปฺสงฺกมิตฺวา วนฺหิตฺวา เอกมฺนฺตํ จิตฺ, “กั มหาราช มหตา เทวคณน สหฺริ อาคโตสึ”ติ วุตฺเต “ภนฺเต เทวคณน อีเม นาม ปญฺหา สมฺภูจาปีตา, อญฺเอย อีเมสํ อตฺถิ ชานิตฺุ สมตฺถิ นตฺถิ, อีเมสํ โน อตฺถิ ปกาเสถา”ติ อาห:

สตฺถา “สาธุ มหาราช มยา ตีส ปารมฺมียะ ปุเรตฺวา มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา ตุมฺหาทิสานํ กงฺขา- ฉะทนต์ถเมว สพุพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏฺวิทฺธํ, ตยา ปุจฺฉิตฺปญฺเห สุนาหิ, สพุพฺพทานานํ ฐมฺมทานํ เสฏฺฐิ, สพุพฺพรสานํ ฐมฺมรโส เสฏฺฐิ, สพุพฺพรตีนญฺจ ฐมฺมรติ เสฏฺฐา, ตณฺหกฺขโย ปน อรหตฺตํ สมฺปาปกตฺตา เสฏฺฐิเยวา”ติ วุตฺวา อิมิ คาถมาห

ประทับ ณ ที่ไหน” สดับว่า “ณ พระเซตวัน” ตรัสว่า “มาเถิด พวกเราจะไปสำนักพระศาสดา” พร้อมทั้งหมู่เทวดาทำพระเซตวันให้สว่างไสวตอนกลางคืนเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว ยืน ณ ที่เหมาะสม เมื่อพระองค์ตรัสว่า “มหาบพิตร ทำไมพระองค์จึงเสด็จมาพร้อมหมู่เทวดามากมาย” ก็กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า หมู่เทวดาคิดปัญหาเหล่านี้ขึ้นมา ไม่มีคนอื่นสามารถจะรู้เนื้อความปัญหาเหล่านี้ได้ ขอพระองค์ประกาศเนื้อความปัญหาเหล่านี้แก่พวกข้าพระองค์เถิด”.

พระศาสดาตรัสว่า “ดีละ มหาบพิตร อาตมภาพบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ บริจาคมหาทาน แหวงตลอดพระสัพพัญญุตญาณ ก็เพื่อตัดความสงสัยของคนเช่นกับพระองค์ ขอพระองค์สดับปัญหาที่พระองค์ถามเถิด บรรดาทานทุกชนิด ธรรมทานเยี่ยมที่สุด บรรดาสัจทั้งปวง ธรรมรสยอดที่สุด บรรดาความยินดีทั้งปวง ความยินดีในธรรมประเสริฐที่สุด แต่ความสิ้นตันทา ประเสริฐที่สุดทีเดียว เพราะเป็นเหตุให้

๓๕๔. "สพุพทานัน ฐมมทานัน ชินาติ
 สพุพพสั ฐมมรโส ชินาติ
 สพุพพดี ฐมมรติ ชินาติ
 ตณฺหกุขโย สพุพทุกุขิ ชินาติ"ติ.

ตตถ สพุพทานนฺติ สเจ. หิ
 จกุกวาทคพฺพา ยาว พุทฺทมโลกา นินฺนตรํ
 กตฺวา นิสินฺนนานํ พุทฺธปจฺเจกพุทฺธชฺเฌนา-
 สวานํ กทลิกพฺภสทิสานิ ติจฺฉีรานิ
 ทเทยฺย, ตสฺมี สมากเม จตฺตปฺปทิกาย
 คาถาย กตา อนฺนโมทนา ว เสฏฺฐา,
 ตํ หิ ทานํ ตสฺสา คาถาย โสฬสํ
 กลํ น อคฺขมติ, เอวํ ฐมฺมสฺส เทสฺนาปิ
 วาจนฺปิ สวณฺปิ มหนฺตํ, เยน จ
 ปุคฺคเลน ฐมฺมสฺสวณฺ การิตํ, ตสฺเสว
 มหานิสฺสโร. ตถารุปายเอว ปริสาย
 ปณฺธิตปิณฺฑทปาทสฺส ปตฺเต ปุเรตฺวา
 ทินฺนทานโตปิ สปิเตลาทีนํ ปตฺเต
 ปุเรตฺวา ทินฺนเมสฺซชฺชทานโตปิ มหาวิหาร-
 สทิสานํ วิหารานํ โลกปาสาทสทิสานญฺจ
 ปาสาทานํ อนเภานิ สตสฺหสฺसानิ

บรรลพพระอรหันต์ผล" แล้วตรัสพระคาถานี้
 ว่า

๓๕๔. "การให้ธรรมะ ชนะการให้ทั้งปวง
 รสพระธรรม ชนะรสทั้งปวง
 ความยินดีในธรรม ชนะความ
 ยินดีทั้งปวง ความสิ้นตัณหา
 ชนะทุกข์ทั้งปวง".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า การให้
 ทั้งปวง ความว่า ก็ถ้าบุคคลถวาย
 ไตรจีวร เช่นกับใบตองอ่อน แต่พระ-
 พุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระ
 ชีนาสพ ซึ่งนั่งชิดกัน ในห้องจักรวาลจด
 พรหมโลก การอนุโมทนาที่พระพุทธเจ้า
 เป็นต้นทรงกระทำ ด้วยคาถาเพียง ๔ บท
 ณ สมาคมนั้นประเสริฐสุด, ก็ทานนั้นยัง
 ไม่ถึงค่าเสียอยู่ที่ ๑๖ แห่งคาถานั้น, การ
 แสดงก็ดี การกล่าวสอนก็ดี การฟังก็ดี
 ซึ่งธรรมเป็นของใหญ่ ฉะนี้ ก็บุคคลใด
 ให้ทำการฟังธรรม อานิสงส์เป็นอันมาก
 มีแก่คนนั้นเท่านั้น. ธรรมทานนั้นแลที่
 พระพุทธเจ้าเป็นต้นให้เป็นไป แม้ด้วย
 อำนาจอนุโมทนาโดยที่สุด ด้วยคาถา ๔
 บท ยังประเสริฐกว่าการถวายบิณฑบาต

กาเรตฺวา ทินฺนเสนาสนทานโตปิ อนาถ-
 ปิณฺฐิกาทีหิ วิหารเ อารพฺภ
 กตปริจจาคโตปิ อนฺตมโส จตฺตฺปทิกาย
 คาถาย อนฺนโมทนวเสนาปี ปวตฺติตฺติ
 ธมฺมทานเมว เสฏฺฐิ.

กัการณา เอวรูปานิ หิ ปุณฺณยานิ
 กโรนฺตฺวา ธมฺมํ สุตฺวา ว กโรนฺติ, โน
 อสฺสุตฺวา, สเจ หิ อิมํ สุตฺวา ธมฺมํ
 น สฺนฺนํยฺยํ อพฺพํคมตฺตํ ยาคุํปิ
 กญฺจจฺมตฺตํ ภาตฺตํปิ น ททฺยฺยํ, อิมินา
 การณฺนํ สพฺพทาเนหิ ธมฺมทานเมว
 เสฏฺฐิ. อปีจ จเปตฺวา พุทฺเธ
 ปจฺเจกพุทฺเธ จ สกลกปฺปิ เทเว
 วสฺสฺนฺเต อุกกพิณฺฑุณี คณฺเฑํ สมตฺถาย
 ปณฺณาย สมนฺนาคตา สาริปฺตฺตาทโยปิ
 อตฺตโน ธมฺมตฺตาย โสตาปตฺตติผลาทินิ
 อธิคฺนฺตุํ นาสกฺขีสุ, อสฺสชิตฺตฺเถราทีหิ
 กถิตฺติ ธมฺมํ สุตฺวา ว โสตาปตฺตติผลํ
 สจฺฉิกิริสุ, สตฺถุ ธมฺมเทสฺนายนํ สวาก-
 ปารมีญาณญจ สจฺฉิกิริสุ, อิมินา

อันประณิตที่ท่ายกบรรจุเต็มบาตร ถวาย
 แก่บริษัทเห็นปานนี้บ้าง กว่าเภสัชทาน
 ที่ท่ายกถวายเนยใส และน้ำมันเป็นต้น
 บรรจุเต็มบาตรบ้าง กว่าเสนาสนทาน
 ที่บุคคลให้สร้างวิหารหลายแสนหลังเช่นกับ
 มหาวิหารและปราสาทหลายแสนหลัง
 เช่นกับโลหปราสาทถวายบ้าง กว่า
 การบริจาคที่อนาถปิณฺฐิกเศรษฐีเป็นต้น
 ปรารภวิหารกระทำบ้าง.

ถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะ
 ชนทั้งหลาย เมื่อทำบุญเห็นปานนี้ ต่อฟัง
 ธรรมนั้นแล จึงทำ, ไม่ฟังหาทำไม ก็ถ้า
 สัตว์เหล่านี้ไม่ฟังฟังธรรมไซ้รั ก็จะไม่
 ถวายยาคุกระบวยหนึ่งบ้าง ข้าวสว
 ทัฬหีหนึ่งบ้าง เหตุนี้ ธรรมทานจึง
 ประเสริฐกว่าทานทั้งปวง. อีกอย่างหนึ่ง
 เว้นพระพุทฺธเจ้าและพระปัจเจกพุทฺธเจ้า
 เสียแล้ว พระสารีบุตรเป็นต้น ผู้มีปัญญา
 สามารถนับหยาดน้ำฝน ในเมื่อฝนตก
 ทั่วกับ แต่ไม่สามารถบรรลุโสดาปัตติผล
 เป็นต้น ตามธรรมดาของตนได้, ท่าน
 ฟังธรรมที่พระอัสสชิเถระเป็นต้นแสดง จึง
 ทำให้แจ้งโสดาปัตติผล จึงทำให้แจ้ง
 สวากบารมีญาณ เพราะการแสดงธรรม

การณน มหาราช ฌมมทานเมว
 เสฏฐิ เตน วุตติ "สพฺพทานํ ฌมมทานํ
 ชินาตี"ติ.

สพฺเพ ปน ขนฺธรสาทโย รสา
 อุกกัสมโต เทวตานํ สุธาโภชนรสปิ
 สัสารวณฺณู ปาเตตฺวา ทุกฺขานุกฺกวณฺสเสว
 ปจฺจโย, โย ปเนส สตฺตตีสโพิธิปกฺขีย-
 ฌมฺมสงฺขาโต จ นวโลกุตฺตรฌมฺมสงฺขาโต
 จ ฌมฺมรโส, อยเมว สพฺพรसानํ
 เสฏฐิ เตน วุตติ "สพฺพรสํ ฌมฺมรโส
 ชินาตี"ติ. ยา ปเนสา ปุตฺตรติ, อิตฺตฺตติ
 ฌนฺนติ, อิตฺตฺตฺตติ, นจฺจคิตฺวาทิตาทิตฺติป-
 ปเภทา จ อเนกปฺปเภทา รติ, สปิ
 สัสารวณฺณู ปาเตตฺวา ทุกฺขานุกฺกวณฺสเสว
 ปจฺจโย. ยา ปเนสา ฌมฺมํ กถนฺตฺตฺต
 วา สุนฺนตฺตฺต วา วาเจนฺตฺตฺต วา
 อนฺนโต อุกฺกปฺชชฺมานา ปิตฺติ อุกฺกคฺคภาวํ
 ชเนติ, อสฺสฺสนิ ปวตฺเตติ, โลมหํสํ ชเนติ,
 สปิ สัสารวณฺณู สสฺส อนฺตํ กตฺวา
 อรหตฺตฺตปฺริยสํนา โหติ, สพฺพรตฺตํ
 เอรุปา ฌมฺมรติเยว เสฏฐิ เตน
 วุตติ "สพฺพรตฺติ ฌมฺมรติ ชินาตี"ติ.
 ตณฺหกฺขโย ปน ตณฺหาเยว ขยณฺเต

ของพระศาสดา, มหาบพิตร เหตุนี้
 ฌมมทานเท่านั้น จึงประเสริฐที่สุด.
 เหตุนี้ พระศาสดาจึงตรัสว่า "การให้
 ธรรมะชนะการให้ทั้งปวง" เป็นต้น.

รส มีรสที่เกิดแต่ลำต้นเป็นต้น
 ทั้งหมด สูงสุดคือรสสุธาโภชนะของเหล่า
 เทวดา เป็นปัจจัยให้สัตว์ตกในห้วง
 สัสารวัฏ แล้วเสวยความทุกข์, แต่รส
 แห่งธรรมเท่านั้น คือ โพิธิปักขียธรรม
 ๓๗ ประการ และโลกุตตรธรรม ๙ ประเสริฐ
 กว่ารสทั้งปวง. เหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
 จึงตรัสว่า "รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง".
 ความยินดีในบุตฺรก็ดี ความยินดีในธิดา
 ก็ดี ความยินดีในทรัพย์ก็ดี ความยินดี
 ในหญิงก็ดี ความยินดีอเนกประการ
 ต่างประเภทโดยยินดีในการฟ้อน การขับ
 การประโคม เป็นต้น เป็นปัจจัยทำให้สัตว์
 ตกในห้วงสังสารวัฏ เสวยทุกข์ที่เดียว.
 ส่วนความอิมใจเกิดภายในชนผู้กล่าวธรรม
 ก็ดี ฟังธรรมก็ดี บอกสอนธรรมก็ดี ทำให้
 เกิดความพอใจ ให้น้ำตาไหล ให้เกิดขนลุก
 ชูชัน ทำที่สุดสังสารวัฏ มีอรรถผล
 เป็นที่สุดรอบ, ความยินดีในธรรมเห็น
 ปานนี้ ประเสริฐกว่าความยินดีทั้งปวง.

อุปปนฺนํ อรหตฺตํ, ตํ สกฺลสฺสสาปปี
วณฺณทฺกฺขสฺส อภิกฺขเวเนเต สพฺพเสฏฺฐเมว.
เตน วุตฺตํ "ตณฺหทฺกฺขโย สพฺพทฺกฺขํ
ชินาตี"ติ.

เอวํ สตฺถริ อิมิสฺสา คาถาย
อตุถํ กถเนเตเยว จตุราสีติยา
ปาณสทฺสสาณํ ฐมาภิสฺมโย อโหสีติ.
สกุโกปี สตฺถุ ฐมมกถํ สุตฺวา สตฺถารํ
วณฺทิตฺวา อาห "ภนฺเต เอวํ เขฏฺฐเก
นาม ฐมฺมทาเน กิมตุถํ อมฺหากํ ปตฺตี
น ทาเปถ? อิติ ปฏฺจาย โน
ภิกฺขุสํสฺส กถตฺวา ปตฺตี ทาเปถ
ภนฺเต"ติ. สตฺถา ตสฺส วจฺนํ สุตฺวา
ภิกฺขุสํสํ สนฺนิปาตาเปตฺวา "ภิกฺขเว
อชฺชาที กตฺวา มหาฐมฺมสฺสวณฺํ วา
ปกาติกฐมฺมสฺสวณฺํ วา อุปนินฺนุกถํ
วา อนฺตมโส อนฺโมทนํปี กถตฺวา
สพฺพสตฺตานํ ปตฺตี ททฺเหยยาถา"ติ
อาหาติ.

สกุทเววราชวตฺถุ ทสมํ.

เหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
"ความยินดีในธรรมชนะความยินดีทั้งปวง".
ส่วนความสิ้นต้นตอคือพระอรหันต์ที่เกิด
ณ ที่สุด ความสิ้นต้นตอประเสริฐกว่า
ทุกสิ่ง เพราะครอบงำทุกขีในวัฏฏะแม้
ทั้งสิ้น. เหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัส
ว่า "ความสิ้นต้นตอ ชนะทุกขีทั้งปวง".

เมื่อพระศาสดาตรัสเนื้อความพระ
คาถานี้อยู่ด้วยประการฉะนี้ นั่นแล สัตว์
๘๔,๐๐๐ ได้ตรัสรู้ธรรม. ฝ่ายท้าวสักกะ
ฟังธรรมกถาพระศาสดาแล้ว ถวายบังคม
พระศาสดากราบทูลว่า "พระเจ้าข้า
พระองค์ไม่รับสั่งให้ภิกษุให้ส่วนบุญใน
ธรรมทานอันประเสริฐอย่างนี้แก่พวกข้า-
พระองค์ ต่อแต่นี้ไปขอพระองค์รับสั่งให้
ภิกษุสงฆ์ให้ส่วนบุญแก่พวกข้าพระองค์เถิด
พระเจ้าข้า" พระศาสดาสดับคำของท้าว
สักกะนั้น รับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกัน
ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เริ่มวันนี้เป็นต้นไป
พวกเธอทำการฟังธรรมใหญ่ก็ดี การ
ฟังธรรมตามปกติก็ดี กล่าวอุปนินนุกถา
ก็ดี โดยที่สุดแม้การอนุโมทนา ฟังให้
ส่วนบุญแก่สรรพสัตว์ทั้งปวง".

เรื่องท้าวสักกเทวราชที่ ๑๐ จบ.

๑๑. อปุตตกเสฏฐิวตถุ

หนนฺติ โภคาติ อิมํ ธมฺมเทศนํ
สตุถา เขตวเน วิหรนฺโต อปุตตกํ
เสฏฐี นาม อารพฺภ กถေสิ.

ตสฺส กิร กาลกิรียํ สุตฺวา ราชา
ปเสนทิโกสโล “อปุตตกํ สาปเตยฺยํ
กสฺส ปาปฺพนาตี”ติ ปุจฺฉิตฺวา “รณฺโณ”ติ
สุตฺวา สตุตฺทิวเสหิ ตสฺส เคหโต ธนํ
ราชกฺลํ อภิหฺราเปตฺวา สตุถุ สนฺตีกํ
อุปสงฺกमितฺวา “หนนฺท กุโต นุ ตวํ
มหาราช อาคจฺฉสิ ทิวา ทิวสฺสา”ติ
วุตฺเต “อิธ ฆนฺเต สวตฺถิยํ เสฏฐี
คหฺปติ กาลกโต, ตสฺसानํ อปุตตกํ
สาปเตยฺยํ ราชนฺเตปรุํ อภิหฺริตฺวา
อาคจฺฉามิ”ติ อาห. สพฺพํ สุตฺเต
อาคตฺนเยเนว เวทิตพฺพํ.

“โส กิร สุวณฺณปาติยา นานคฺค-
รสโกชเน อุปนีเต ‘เอวรूपิ นาม
มนุสฺสา ภูมฺชนฺติ, ก็ ตฺมุเห มยา
สทฺธิ อิมสฺมี เคเห เกฬิ กโรถา’ติ
โกชเน อุปฏฺจิตฺเต เลทฺททฺทณฺทาทิหิ

๑๑. เรื่องเศรษฐีไม่มีบุตร

พระศาสดา ประทับ ณ พระเชตวัน
ทรงปรารภเศรษฐีไม่มีบุตร ตรัสพระธรรม
เทศานี้ว่า โภคะฆ่าคนทราบบัญญา
เป็นต้น.

ทราบมาว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล
สดับถึงการตายของเศรษฐี ตรัสถามว่า
“ทรัพย์สมบัติ ผู้ไม่มีบุตรจะถึงแก่ใคร”
สดับว่า “เป็นของหลวง” จึงรับสั่งให้ชน
ทรัพย์จากเรือนเศรษฐีนั้น เข้าคลังหลวง
ถึง ๗ วัน เสด็จเข้าไปสำนักพระศาสดา
เมื่อพระองค์ตรัสว่า “ขอเชิญมหาบพิตร
พระองค์เสด็จมาจากไหนหนอ แต่ยงวัน”
กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า คฤหบดี เศรษฐี
เมืองสาวัตถีนี้ตายเสียแล้ว ข้าพระองค์
ชนทรัพย์ไม่มีบุตรของเขาเข้าคลังหลวงแล้ว
จึงมา” บัณฑิตพึงทราบเรื่องทั้งปวง
ตามนัยที่กล่าวไว้ในพระสูตร.

เมื่อพระราชากราบทูลอย่างนี้ว่า
“ทราบว่า เศรษฐีนั้นเมื่อเขาใช้ถาดทอง
นำโภชนะรสเลิศเข้าไป ก็กล่าวว่า ‘พวก
มนุษย์บริโภคโภชนะ เห็นปานนี้เที่ยวหรือ
พวกท่านจะเยาะเย้ยเรา ในเรือนนี้หรือ’

ปิณฑปาตี ทาสา วา กมฺมกรา วา
 ภูณฺเชยฺยํ, เต หิ อิมํ ภูณฺชิตฺวา
 มยฺหิ กมฺมํ กริสฺสนฺติ, อยํ ปน
 คนฺตฺวา ภูณฺชิตฺวา นิทฺทายิสฺสตี, นฺนุโจ
 เม โส ปิณฑปาโต"ติ. โส ภาตฺสฺส
 ปน เอกํ ปุตฺตํ สาปเตยฺยสฺส การณา
 ซีวิตา โวโรเปสิ. โส กริสฺส องฺคฺลึ
 คเหตุวา ว วิจฺรนฺโต "อิทํ มยฺหิ ปิตุ
 สนฺตํ ยานํ, อยํ ตสฺส โคณฺ"ติอาทีนิ
 อาห. อถ นํ โส เสฏฺฐิ "อิทานิ
 ตาเวส เอวํ วเทสิ, อิมสฺส ปน
 วุฑฺฒิปตฺตกาเล อิมสฺมึ เคเห โภเค
 โภ รกฺขิสฺสตี"ติ ตํ อรณฺณํ เนตฺวา
 เอกสฺมึ คจฺจมุเล คีวายํ คเหตุวา
 มฺลกณฺทํ วิย คีวํ ปิเพตฺวา มาเรตฺวา
 ตตฺถเว ฉทฺทเทสิ.

อิทมฺสฺส ปุพฺพกมฺมํ. เตน วุตฺตํ

“ยํ โข โส มหาราช เสฏฺฐิ
 คหปติ ตครสิซี ปจฺเจกพุทฺธํ
 ปิณฑปาเตน ปฏิปาเทสิ, ตสฺส
 กมฺมสฺส วิปาเกน สตฺตกฺขตฺตํ สฺคตี
 สคฺคํ โลกํ อุปฺปชฺชิตฺ, ตสฺสเวว กมฺมสฺส
 วิปากาวเสเสน อิมสฺสาเยว สวตฺถิยา

มา เห็นบิณฑบาตประณีต ร้อนใจ
 คิดอย่างนี้ว่า “พวกทาส หรือกรรมกร
 กินบิณฑบาตนี้ ยังดีกว่า เพราะพวกเขา
 กินบิณฑบาตนี้แล้วก็ทำงานให้เรา แต่
 สมณะนี้ไปกินแล้วก็นอนหลับ บิณฑบาต
 เรานั้นเสียหาย”. อนึ่ง เพราะสมบัติ
 เป็นเหตุ เขาจึงฆ่าบุตรน้อยคนหนึ่งของ
 พี่ชาย. ทราบว่า หลานนั้นจูงนิ้วมือ
 เขาเที่ยวพูดว่า “นี่ยานของพ่อหนู วัวนี้
 ก็ของท่านเป็นต้น”. ที่นั่น เศรษฐีนั้น
 คิดว่า “เดี๋ยวนี้ เด็กนี้ยังพูดเช่นนั้น เวลา
 ที่เขาเติบโต ใครจักรักษาโมคชะในเรือนนี้”
 พาเด็กนั้นเข้าป่า จับที่คอแล้ว บีบคอ
 ดุจหัวมัน ฆ่าแล้ว ที่โคนพุ่มไม้แห่งหนึ่ง
 ทิ้งที่โคนพุ่มไม้นั้นแล.

นี้เป็นบุรพกรรมของเขา. เพราะเหตุนั้น
 พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

“มหาบพิตร ด้วยวิบากกรรมที่
 คหบดีเศรษฐี ต้อนรับพระปัจเจกพุทธเจ้า
 พระนามว่า ตครสิซี ด้วยบิณฑบาตเขา
 จึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ถึง ๗ ครั้ง ด้วย
 วิบากกรรมนั้นที่เหลือ เขาครองตำแหน่ง
 เศรษฐี ณ เมืองสาวัตถี ๗ ครั้ง.

สดุดกษัตริย์ เสด็จจิตต์ กาวเรสิ. ยี่ ไช
 โส มหาราช เสด็จจิ คหปติ ทานัน
 ทตุวา ปจจนา วิปปฏิสารี อโหสิ
 'วรเมตต์ ปิณฑปาตี่ ทาสา วา
 กम्मกรา วา ภูณเชยยนุติ ตสฺส
 วิปาเกน นาสฺส อุฬาราย ภาตฺตโกคาย
 จิตฺตํ นมตี นาสฺส อุฬาราย วตฺถโกคาย
 นาสฺส อุฬาราย ยานโกคาย นาสฺส
 อุฬารานัน ปญฺจนัน กามคฺณานัน โภคาย
 จิตฺตํ นมตี. ยี่ ไช โส มหาราช
 เสด็จจิ คหปติ ภาตฺ เอกปุตฺตกั
 สุปเตยฺยสฺส การณา ชีวิตา โวโรเปสิ,
 ตสฺส กम्मสฺส วิปาเกน พหุณี
 วสฺสสตานี พหุณี วสฺสสทฺสฺสานี พหุณี
 วสฺสสทฺสฺสานี นีรเย ปจฺจิตฺวา
 ตสฺเสว กम्मสฺส วิปากาวเสเสน อิมิ
 สดฺตมมํ อปุตฺตกั สุปเตยฺย ราชโกสิ
 ปเวเสนฺติ, ตสฺส ไช ปน มหาราช
 เสด็จจิสุส คหปติสุส ปุราณญจ ปุณฺณ
 ปริกฺชีณัน นวญจ ปุณฺณ อญฺปจิตฺ,
 อชฺช ปน มหาราช เสด็จจิ คหปติ
 มหาโรจเว นีรเย ปจฺจตี"ติ.

ราชา สดุด วจัน สุตฺวา "อโห
 วต ภานุเต ภาரியํ กम्मํ, เอตฺตเก

มหาบพิตรด้วยวิบากกรรมที่คบดีเศรษฐี
 ถวายทานแล้ว ร้อนใจภายหลังว่า
 'พวกทาสหรือกรรมกร กินบิณฑบาตนี้
 ยังดีกว่า' จิตของเศรษฐีนั้นไม่น้อมไป
 เพื่อบริโภคภัตอันโอฬาร เพื่อใช้สอยผ้า
 อย่างฟุ่มเฟือย เพื่อใช้สอยยานอย่าง
 ฟุ่มเฟือย เพื่อบริโภคกามคุณ ๕ อย่าง
 ฟุ่มเฟือย. มหาบพิตร ด้วยวิบากกรรมที่
 คบดีเศรษฐีฆ่าบุตรน้อยคนหนึ่งของ
 พี่ชาย เพราะสมบัติเป็นเหตุ เขาไหม้
 ในนรกหลาย ๑๐๐ หลาย ๑,๐๐๐ หลาย
 ๑๐๐,๐๐๐ ปี ด้วยเศษกรรมนั้นที่เหลือ
 ชนทั้งหลาย ช่วยกันขนทรัพย์ที่ไม่มีบุตร
 ที่ ๗ นี้เข้าคลังหลวง. มหาบพิตร
 คบดีเศรษฐีหมดบุญเก่า บุญใหม่ก็ไม่ได้
 สังสมไว้ มหาบพิตร วันนี้นคคบดีเศรษฐี
 ถูกไฟเผา ณ มหาโรจวนรก".

พระราชา ครั้นทรงสดับพระดำรัส
 พระศาสดา กราบทูลว่า "พระเจ้าข้า

นาม โภเค วิชฺชมานเน เนว อตตนา
 ปริภุญชติ, น ตุมฺหาทีเส พุฑฺธ
 ฐรวินาเร วิหรนฺเต ปุณฺณกมฺม
 อกาสิ"ติอาห. สตุถา "เอวเมตํ
 มหาราช ทุมฺเมธปุคฺคลา นาม โภเค
 ลภิตฺวา นิพฺพานํ น คเวสุสนฺติ.
 โภเค นิสฺสาย อฺปฺปนฺนตฺตนา ปเนเต
 ที่สมรตฺตํ หนตี"ติ วตฺวา อิมํ คาถมาห

๓๕๕. "หนนฺติ โภคา ทุมฺเมธํ
 โน จ ปารคเวสีโน
 โภคตฺตนาหยา ทุมฺเมโธ
 หนฺติ อญฺเวย อตฺตนฺนุ"ติ.

ตตฺถ โน จ ปารคเวสีโนติ เย
 ปน นิพฺพานปารคเวสีโน ปุคฺคลา, น
 เต โภคา หนนฺติ. หนฺติ อญฺเวย
 อตฺตนฺนุติ โภเค นิสฺสาย อฺปฺปนฺนาย
 ตฺตนาหยา ทฺปฺปญฺโถ ปุคฺคโล ปเร วีย
 อตฺตานเมว หนตีติ อตฺถ.

เทสนาวसानะ พหุ โสตาปตฺติ-
 ผลาทีนิ ปาปฺณิสฺสุติ.

อฺปฺตฺตกเสฏฺฐจิวตฺถุ เอกาทสฺมํ.

โอหนอ ช่างเป็นกรรมที่หนักเหลือเกิน
 เมื่อมีโภคะมากมายเพียงนี้ ตนเองก็ไม่ได้
 บริโภค เมื่อพระพุทธเจ้าเช่นพระองค์
 ประทับ ณ วิหารอันไกล ก็ไม่ได้ทำ
 บุญกรรม". พระศาสดาตรัสว่า "ข้อนี้
 เป็นเช่นนั้น มหาบพิตร ชื่อว่า คน
 ทรามปัญญาได้โภคะแล้ว ไม่แสวงหา
 นิพพาน อนึ่ง ตัณหาที่อาศัยโภคะเกิด
 ฆ่าคนเหล่านั้น สิ้นกาลนาน" ตรัส
 พระคาถานี้ว่า

๓๕๕. "โภคะฆ่าคนทรามปัญญา ไม่ฆ่า
 คนแสวงหาฝั่ง เพราะทะยาน-
 อยากรในโภคะ คนทรามปัญญา
 จึงฆ่าตนดุจฆ่าคนอื่น".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ไม่ฆ่า
 คนแสวงหาฝั่ง ความว่า โภคะไม่ฆ่า
 คนแสวงหาฝั่งคือพระนิพพาน. คำว่า
 ฆ่าตนดุจฆ่าผู้อื่น ความว่า เพราะ
 ตัณหาอาศัยโภคะเกิด คนทรามปัญญา
 จึงฆ่าตน ดุจฆ่าผู้อื่น ฉะนั้น.

ในเวลาจบเทศนา คนจำนวนมาก
 บรรลุโสดาปัตติผลเป็นต้นดังนี้แล.

เรื่องเศรษฐีไม่มีบุตร ที่ ๑๑ จบ.

๑๒. อังกรเทพปุตตวตถุ

๓๕๖. ตินทโสทานิ เขตตานิ
 ราคทโสธา อัย ปชา
 ตสุมมา หิ วิตตราเคสุ
 ทินนํ โหติ มหปผลํ
๓๕๗. ตินทโสทานิ เขตตานิ
 ทโสทโสธา อัย ปชา
 ตสุมมา หิ วิตทโสเสสุ
 ทินนํ โหติ มหปผลํ
๓๕๘. ตินทโสทานิ เขตตานิ
 โมหทโสธา อัย ปชา
 ตสุมมา หิ วิตโมหเสสุ
 ทินนํ โหติ มหปผลํ
๓๕๙. ตินทโสทานิ เขตตานิ
 อิจจาทโสธา อัย ปชา
 ตสุมมา หิ วิคติจจเสสุ
 ทินนํ โหติ มหปผลํ.

๑๒. เรื่องอังกรเทพบุตร

๓๕๖. นางทั้งหลาย มีหญ้าเป็นโทษ
 หมู่สัตว์นี้ ก็มีรากะเป็นโทษ
 เพราะฉะนั้นแล ทานที่ให้ใน
 บุคคลปราศจากรากะ มีผลมาก
๓๕๗. นางทั้งหลาย มีหญ้าเป็นโทษ
 หมู่สัตว์นี้ มีโทษะเป็นโทษ เพราะ
 ฉะนั้นแล ทานที่ให้บุคคลผู้
 ปราศจากโทษะ มีผลมาก
๓๕๘. นางทั้งหลาย มีหญ้าเป็นโทษ
 หมู่สัตว์นี้ มีโมหะเป็นโทษ เพราะ
 ฉะนั้นแล ทานที่ให้ในบุคคลผู้
 ปราศจากโมหะ มีผลมาก
๓๕๙. นางทั้งหลาย มีหญ้าเป็นโทษ
 หมู่สัตว์นี้ มีความอยากเป็นโทษ
 เพราะฉะนั้นแล ทานที่ให้ใน
 บุคคลผู้ปราศจากความอยาก มี
 ผลมาก.

๑๒. อังกรเทวปุตุตวตถุ

ดิณโทสานีติ อิมิ ธมฺมเทศนํ
สตถา ปณฺฑกฺกมฺพลสิลาโย วิหรนฺโต
อํกุโร อารพฺภ กเถสิ.

วตถุ "เย ฉานปฺปสุตา ธีรา"ติ
คาถาย วิตุถาริตเมว. วุตฺตญฺเอยหตี ตตถ
อินฺทกํ อารพฺภ โส กิร อนฺรุทฺธตฺ-
เถรสฺส อนฺโตคามํ ปิณฺฑทาย ปวิญฺจสฺส
อตฺตโน อภตํ กญฺจจฺจุภิกฺขุ ทาเปสิ.
ตทสฺส ปุณฺณํ อํกุเรน ทสวสฺส-
สทฺสฺสานิ ทฺวาทสโยชนิกํ อุตฺถนปฺนฺตี
กตฺวา ทินฺนทานโต มหปฺผลตริ ชาตํ,
ตสฺมา เอวมาห. เอวํ วุตฺเต สตถา
"อํกุร ทานนฺนาม วิเจยฺย ทาตุํ
วญฺญติ, เอวณฺตี สุเขตฺเต สฺวตฺตพิชฺชํ
วีย มหปฺผลํ โหติ, ตฺวํ ปน น ตถา
อกาสิ, เตน เต ทานํ น มหปฺผลํ
ชาตนุ"ติ อิมมตฺถํ วิภาเวนฺโต "วิเจยฺย
ทานํ ทาตพฺพํ, ยตถ ทินฺนํ มหปฺผลํ,
วิเจยฺย ทานํ สฺวตฺตปฺปสฺตถํ, เย
ทกฺขิณฺเอยยา อธิ ชิวโลเก, เอเตสฺสุ
ทินฺนานิ มหปฺผลานิ, วิชานิ วุตฺตานิ

๑๒. เรื่องอังกรเทพบุตร

พระศาสดา ประทับ ณ บัณฑุ-
กัมพลศิลาอาสน์ ทรงปรารภอํกุร-
เทพบุตร ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า
มีหญาเป็นโทษ เป็นต้น.

ข้าพเจ้า (พระธรรมสังคหกาจารย์)
ทำเรื่องให้พิสดารแล้ว ในพระคาถาว่า
"นักปราชญ์เหล่าใด ขวนขวายฉาน"
เป็นต้น. สมจริงดังคำที่ข้าพเจ้าปรารภ
อินทกเทพบุตร กล่าวไว้ในเรื่องนั้นว่า
"ทราบว่าเป็นอินทกเทพบุตรนั้นให้ถวาย
ภิกษาทัพพีหนึ่งที้นำมาเพื่อตน แก่พระ
อนฺรุทเถระซึ่งเข้าไปภายในหมู่บ้านเพื่อ
บิณฑบาต. บุญนั้นของเขามีผลมากกว่า
ทานที่อํกุรเทพบุตรปั้นแฉวเตาไฟ ๑๒
โยชน์ ถวายถึง ๑๐,๐๐๐ ปี, เพราะ
เหตุนั้น เขาจึงกล่าวอย่างนี้. เมื่อเขา
กล่าวอย่างนี้ พระศาสดาตรัสว่า "อํกุระ
ชื่อว่าเลือกให้ทาน ย่อมควร ทานนั้น
จะมีผลมาก ดุจพีชที่หวานดีในนาดี
ฉะนั้น, แต่ท่านไม่ได้ทำเช่นนั้น เหตุนั้น
ทานของท่านจึงมีผลไม่มาก" เมื่อจะ
ขยายความนี้ จึงตรัสว่า "บุคคลควร

ยถา สุขเขตเต"ติ วตฺวา อุตฺตริ ฌมฺมํ
 เทเสนฺโต อีมา คาถา อภาสิ

เลือกให้ทานในเขตเป็นที่ซึ่งบุคคลให้แล้ว
 มีผลมาก การเลือกให้ พระสุคตทรง
 สรรเสริญ ทานที่ให้ในทักษิณเอยบุคคลซึ่ง
 ปราศจากชีวิตโลกนี้ มีผลมาก ดูกว่านพิช
 ในนาดี ฉะนั้น" เมื่อแสดงธรรมให้สูงขึ้น
 จึงได้ภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

๓๕๖. "ดิณโทสานิ เขตฺตานิ
 ราคโทสา อัยํ ปชา
 ตสฺมา หิ วิตฺราเคสุ
 ทินฺนํ โหติ มหปฺผลํ

๓๕๖. "นาทั้งหลาย มีหญ้าเป็นโทษ
 หมุ่สัตว์นี้ ก็มีราคาเป็นโทษ
 เพราะฉะนั้นแล ทานที่ให้ใน
 บุคคลปราศจากราคะ มีผลมาก

๓๕๗. ดิณโทสานิ เขตฺตานิ
 โทสโทสา อัยํ ปชา
 ตสฺมา หิ วิตฺโทเสสุ
 ทินฺนํ โหติ มหปฺผลํ

๓๕๗. นาทั้งหลาย มีหญ้าเป็นโทษ
 หมุ่สัตว์นี้ มีโทษเป็นโทษ เพราะ
 ฉะนั้นแล ทานที่ให้บุคคลผู้
 ปราศจากโทษะ มีผลมาก

๓๕๘. ดิณโทสานิ เขตฺตานิ
 โมหโทสา อัยํ ปชา
 ตสฺมา หิ วิตฺโมหเสสุ
 ทินฺนํ โหติ มหปฺผลํ

๓๕๘. นาทั้งหลาย มีหญ้าเป็นโทษ
 หมุ่สัตว์นี้ มีโมหะเป็นโทษ เพราะ
 ฉะนั้นแล ทานที่ให้บุคคลผู้
 ปราศจากโมหะ มีผลมาก

๓๕๙. ดิณโทสานิ เขตฺตานิ
 อิจฺฉาโทสา อัยํ ปชา
 ตสฺมา หิ วิคฺติจฺเฉสุ
 ทินฺนํ โหติ มหปฺผลนฺ"ติ.

๓๕๙. นาทั้งหลาย มีหญ้าเป็นโทษ
 หมุ่สัตว์นี้ มีความอยากเป็นโทษ
 เพราะฉะนั้นแล ทานที่ให้ใน
 บุคคลผู้ปราศจากความอยาก มี
 ผลมาก.

ตตถ ตินโทสานีติ สามากาทีนิ
 หิ ตินานิ อญฺจหนุตานิ ปุพฺพณฺณา-
 ปฺรณฺณเขตฺตานิ ทฺุเสฺนฺติ, เตน ตานิ
 น พหุญฺจานิ โหนฺติ. สฺตฺตฺตานํปิ อนฺโต
 ราโค อฺุปฺปชฺชฺนฺโต สฺตฺเต ทฺุเสฺติ, เตน
 เตสุ ทินฺนํ น มหปฺผลํ โหติ, เตสุ
 ชีณาสเวสุ ทินฺนํ ปน มหปฺผลํ โหติ,
 เตน วุตฺตํ "ตินโทสานิ เขตฺตานิ,
 ราโคทิสฺสา อຍံ ปชา, ตสฺมา หิ
 วีตราเคสุ ทินฺนํ โหติ มหปฺผลนฺ"ติ.

เสสคาถาสฺปิ เอสฺว นโย.

เทสฺนาวสฺสเน อญฺุโร จ อินฺทโก
 จ สฺไศตาปฺตฺติผลฺ ปตฺติญฺจหีสุ.
 สฺมปฺตฺตฺตานํปิ สฺสาดฺติกา เทสฺนา อโหสิตี.

อญฺุรทฺเวปฺตฺตฺตฺวตฺถุ ทฺุวาทสมํ.

ตณฺุหาวคฺควณฺุณฺนา นิญฺจิตา.

จตฺุวีสฺติโม วคฺโค.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มีหญ้า
 เป็นโทษ ความว่า ความจริง หญ้ามี
 ข้าวฟางเป็นต้น เมื่ออภัยอมประทุษร้าย
 นาปุพฺพชาติ และอปรัดชาติ, ฉะนั้น
 นาเหล่านั้น จึงอกงามมากไม่ได้. ราคะ
 ที่เกิดภายในแม่ของหมูสัตว์ก็ประทุษร้าย
 สัตว์เช่นกัน, ฉะนั้น ทานที่ให้หมูสัตว์ซึ่ง
 มีราคะเหล่านั้น จึงมีผลไม่มาก แต่ทาน
 ที่ให้พระชีณาสพเหล่านั้น จึงมีผลมาก,
 เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "นา
 มีหญ้าเป็นโทษ หมูสัตว์มีราคะเป็นโทษ
 ฉะนั้นแล ทานที่ให้ในคนปราศจากราคะ
 จึงมีผลมาก".

แม้ในพระคาถาที่เหลือ ก็มีนัยนี้
 เช่นกัน.

ในเวลาจบเทศนา อังกรเทพบุตร
 และอินทกเทพบุตร ตั้งอยู่ในไสดาปตติผล.
 เทศนาได้เกิดประโยชน์แก่ชนผู้ประชุมกัน
 ดังนี้แล.

เรื่องอังกรเทพบุตร ที่ ๑๒ จบ.

พรรณนาตณฺุหาวรรค จบ.

วรรคที่ ๒๔ จบ.

๒๕. ภิกขุขุค

๑. ปณจภิกขุขุค

๓๖๐. จกขุณา สัวโร สาคู
 สาคู โสเตน สัวโร
 ขมาเนน สัวโร สาคู
 สาคู ชิวหาย สัวโร

๓๖๑. กาเยน สัวโร สาคู
 สาคู วาจาเย สัวโร
 มนสา สัวโร สาคู
 สาคู สพพตถ สัวโร
 สพพตถ สัวโร ภิกขุ
 สพพทุกขา ปมุจจติ.

๒๕. ภิกขุวรรค

๑. เรื่องภิกษุ ๕ รูป

๓๖๐. การสำรวมตา เป็นคุณยังประ-
โยชน์นี้ให้สำเร็จ การสำรวมหู เป็น
คุณยังประโยชน์นี้ให้สำเร็จ การ
สำรวมจมูก เป็นคุณยังประโยชน์
นี้ให้สำเร็จ การสำรวมลิ้น เป็นคุณ
ยังประโยชน์นี้ให้สำเร็จ

๓๖๑. การสำรวมกาย เป็นคุณยังประ-
โยชน์นี้ให้สำเร็จ การสำรวมวาจา
เป็นคุณยังประโยชน์นี้ให้สำเร็จ การ
สำรวมใจ เป็นคุณยังประโยชน์ให้
สำเร็จ การสำรวมทางทวารไว้
ทั้งหมด เป็นคุณยังประโยชน์ให้
สำเร็จ ภิกษุสำรวมทวารทุกอย่าง
ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้.

๒๕. ภิกขุขุควณณนา

๑. ปญจภิกขุขุตถุ

จกขุณา สัมโรติ อิมมฺ ฌมฺมเทสนํ
สตถา เขตวเน วิหรนฺโต ปญจ ภิกขุ
อารพฺภ กเถสิ.

เตสุ กิร เอเกโก จกขุทวาราทิสฺสุ
ปญจสุ ทวารेषฺสุ เอเกกเมว รกฺขิ.
อเถกทิวสํ สันฺนปิตติววา "อหํ ทฺรภฺขํ
รกฺขามิ, อหํ ทฺรภฺขํ รกฺขามิ"ติ วิวทิตฺวา
"สตถาริ ปุจฺจิตฺวา อิมมตฺถํ
ชานิสฺสุสามา"ติ สตถาริ อุปสงฺกमितฺวา
"ภนฺเต มยํ จกขุทวาราทินิ รกฺขนฺตา
'อตุตโน อตุตโน รกฺขินทวารเมว
ทฺรภฺขนฺ'ติ มณฺเฑม, โโก นฺ ไซ
อเมหฺสุ ทฺรภฺขํ รกฺขตี"ติ ปุจฺจิสฺสุ.
สตถา เอกํ ภิกฺขุํปิ อโนสาเทตฺวา
"ภิกฺขเว สพฺพานิเปตานิ ทฺรภฺขานเว,
อปิจ ไซ น ตฺเมห อิทานเว ปญจสุ
ทวารेषฺสุ อสฺสูตา, ปุพฺเพปิ อสฺสูตา,
อสฺสูตตฺตาเยว จ ปณฺชิตานํ โอิวาเท
อวตฺติตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาปุณฺนิตฺตา"ติ
วตฺวา "กทา ภนฺเต"ติ เตหิ ยาจิโต
ตกฺกสิลชาตคฺคสฺส วตฺถุํ วิตฺถาเวตฺวา

๒๕. พรรณนาภิกขุวรรค

๑. เรื่องภิกษุ ๕ รูป

พระศาสดา ประทับ ณ พระเชตวัน
ทรงปรารภภิกษุ ๕ รูป ตรัสพระธรรม
เทศนานี้ว่า การสำรวมตาเป็นต้น.

ทราบว่าเป็นภิกษุเหล่านั้น
แต่ละรูป ต่างรักษาบรรดาทวาร ๕ มี
จักขุทวารเป็นต้น รูปละทวาร. ครั้งนั้น
ณ วันหนึ่ง ต่างมาประชุมเถียงกันว่า
"กระผมรักษาทวารที่รักษาได้ยาก ผม
รักษาทวารที่รักษาได้ยาก" แล้วกล่าวว่า
"พวกเราทูลถามพระศาสดา จักทราบ
เรื่องนี้" เข้าเฝ้าพระศาสดาทูลถามว่า
"พระเจ้าข้า พวกข้าพระองค์รักษาจักขุ-
ทวารเป็นต้น เข้าใจว่า 'ตนเองรักษา
ทวารที่รักษาได้ยาก' บรรดาพวกข้า-
พระองค์ ใครหนอรักษาทวารที่รักษา
ได้ยาก". พระศาสดาไม่ทรงทำแม้ภิกษุ
สักรูปให้น้อยใจ ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย
ทวารแม้ทั้งหมดเหล่านั้นรักษายาก, อีก
ประการหนึ่ง พวกเธอไม่สำรวมทวาร ๕
บัดนี้เท่านั้น หามิได้ กาลก่อนก็ไม่สำรวม
เช่นกัน เพราะไม่สำรวมแล พวกเธอไม่

สำเร็จ ภิกษุสำรวจมทวารทุกอย่าง
ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้”.

ตตถ จกขุณาติ ยทา หิ ภิกขุโน
จกขุทวารเรสุ รูปารมมณั อปาถั
อาคจฺจติ, ตทา อิกฺขารมมณเ
อรชนุตฺตสฺส อนิกฺขารมมณเ อทฺตฺสนุตฺตสฺส
อสมเปกฺขเน โมหั อนุปฺปาเทนุตฺตสฺส
ตสฺมี ทฺวาเร สัวโร ถกนั ปิทหนั
คฺคตฺติ กตา นาม โหติ, ตสฺส โส
เอวรูปเ จกขุณา สัวโร สาธุ, เอเสว
นโย โสิตทฺวาราทิสฺสปี. จกขุทฺวาราทิสฺสเยว
ปน สัวโร วา อสัวโร วา นุปฺปชฺชติ,
ปรโต ปน ชวนวึถิยั เอส ลพฺภติ,
ตทา หิ อสัวโร อฺปฺปชฺชนฺโต “อสทฺธา
อชนฺติ โกสชฺชั มฺภูจฺจจํ อณฺณาณนฺ”ติ
อกุสลวึถิยั อัยํ ปณฺจวิโร ลพฺภติ.
สัวโร อฺปฺปชฺชนฺโต “สทฺธา ชนฺติ วิริยั
สฺติ ณาณนฺ”ติ กุสลวึถิยั อัยํ ปณฺจวิโร
ลพฺภติ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ทางตา
ความว่า ก็กาลใด รูปารมณมาสู่คลอง
จักขุทวารของภิกษุ กาลนั้น เมื่อภิกษุ
ไม่ยินดีอารมณ์ที่น่าปรารถนา ไม่ยินร้าย
อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่ให้ความหลง
เกิดในความเพ่งเล็งไม่สม่ำเสมอ ความ
สำรวจ คือการกั้น ได้แก่การปิด
หมายถึง ความคุ้มครอง เป็นกิริยาที่
ภิกษุทำทางทวารนั้น การสำรวจทางตา
เช่นนี้ของภิกษุนั้น ยังประโยชน์ให้สำเร็จ,
แม้ทางหูเป็นต้นก็นับนี้. แต่การสำรวจ
หรือการไม่สำรวจ ไม่เกิดแม้ในทาง
จักขุทวารเป็นต้น, แต่จะได้การสำรวจ
หรือไม่สำรวจนี้ ทางชวนวธิจิตข้างหน้า,
จริงอยู่ การไม่สำรวจเมื่อเกิดในกาลนั้น
เป็นอกุศลธรรม ๕ อย่างนี้ คือ ความ
ไม่เชื่อ ๑ ความไม่อดทน ๑ ความ
เกียจคร้าน ๑ ความหลงลืมสติ ๑ ความ
ไม่รู้ ๑ ได้ในอกุศลวธิ. การสำรวจเมื่อ
เกิดเป็นกุศลธรรม ๕ อย่างนี้ คือความเชื่อ
๑ ความอดทน ๑ ความเพียร ๑ ความ
ระลึกได้ ๑ ความรู้ ๑ ได้ในกุศลวธิ.

กาเยน สัมภเวติ เอตถ ปน
 ปสาทกาโยปิ โจปนกาโยปิ ลพฺภติ.
 อุกฺขยํปิ ปเนตํ กายทวารเมว. ตตฺถ
 ปสาททวารเอ สัมภเวติ กถิตฺวา,
 โจปนทวารเอปิ ตํวตฺตํ ปาณาติปาต-
 อทินฺนาทานมิจฺฉาจารา. เตหิ ปน สทฺธิ
 อุกฺขลวீถิยํ อฺปฺปชฺชฺชฺเตหิ เตหิ ตํ
 ทวารํ อสํวตํ โหติ, กุสลวீถิยํ
 อฺปฺปชฺชฺชฺเตหิ ปาณาติปาตา เวรมณิ-
 อาทีหิ สํวตํ. สาทฺ วาจายาติ เอตถาปิ
 โจปนวาจา. ตาย สทฺธิ อฺปฺปชฺชฺชฺเตหิ
 มุสสาวาทาทีหิ ตํ ทวารํ อสํวตํ โหติ,
 มุสสาวาทา เวรมณิอาทีหิ สํวตํ.
 มนสาสัมภเวติ เอตถาปิ ชวนมนโต
 อณฺเณน มเนน สทฺธิ อภิชฺชฺชฺมาทโย
 นตฺถิ, มโนทวารเอ ปน ชวนกฺขณ
 อฺปฺปชฺชฺชฺเตหิ อภิชฺชฺชฺมาทีหิ ตํ ทวารํ
 อสํวตํ โหติ, อนภิชฺชฺชฺมาทีหิ สํวตํ.

ในคำว่า การสำรวมกาย นี้ ได้ทั้ง
 ปสาทกาย ทั้งโจปนกาย. ก็แม้ทั้ง ๒ นั้น
 คือ กายทวารนั่นเอง. บรรดาทวารทั้ง ๒
 นั้น พระผู้มีพระภาคตรัสความสำรวม
 และความไม่สำรวม ในปสาททวาร ตรัส
 ปาณาติปาต อทินนาทาน และมิจฉาจาร
 ซึ่งมีปสาททวารนั้นเป็นที่ตั้ง แม้ในโจปน-
 ทวาร. เพราะอกุศลธรรมที่เกิดในกุศลวิถิ
 พร้อมกับทวารเหล่านั้น ภิกษุชื่อว่า ไม่
 สำรวมทวารนั้น, เพราะกายสุจริตมีเจตนา
 เครื่องงดเว้นปาณาติปาตเป็นต้น ที่เกิดใน
 กุศลวิถิ ภิกษุจึงได้ชื่อว่า สำรวมทวาร
 แล้ว. ในคำว่า การสำรวมวาจาเป็น
 การดี แม้นี้ พระองค์ตรัสโจปนวาจาไว้.
 เพราะวจีสุจริต มีมุสสาวาทเป็นต้น ซึ่ง
 เกิดพร้อมโจปนวาจานั้น ภิกษุชื่อว่า
 ไม่สำรวมทวารนั้น, เพราะวิริติมีเจตนา
 เครื่องงดเว้นมุสสาวาทเป็นต้น ภิกษุจึงได้
 ชื่อว่า สำรวมทวาร. ในคำว่า การ
 สำรวมใจ นี้ ไม่มีอภิชฌาเป็นต้น
 พร้อมกับด้วยใจอื่นจากใจที่แล่นไป. แต่
 เพราะอภิชฌาเป็นต้น ซึ่งเกิดในขณะ
 ชวนจิต ทางมโนทวาร ภิกษุชื่อว่า

๒. หัสมาตกภิกษุขุทฺธ

๓๖๒. หตฺถสญฺญโต ปาทสญฺญโต
วจาสญฺญโต สญฺญตตฺตโม
อชฺชตฺตรโต สฺมาหิตโต
เอโก สนฺตฺสึโต ตมาหุ ภิกขุติ.

๒. เรื่องภิกษุมาหงส์

๓๖๒. บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวบุคคลผู้
สํารวมมือ สํารวมเท้า สํารวม
วจา สํารวมตน ยินดีธรรม
ภายใน มีจิตมั่นคง เป็นคน
โดดเดี่ยวสันโดษว่า เป็นภิกษุ.

๒. หังสมาตภิกษุขุดตุ

หตุตถสญญโตติ อิมิ อมฺมเทสนํ
 สตุถา เขตวเน วิหรนฺโต เอกํ
 หังสมาตํ ภิกฺขุ อารพฺภา กเถสิ.

สาวตถิวาสีโน กิร เทว สหายกา
 ภิกฺขุสุ ปพฺพชิตฺวา ลทฺฐปสมฺปทา
 เยภฺยเยน เอกโต วิจรนฺติ. เอกทิวสํ
 อจิรวดี คนฺตุวา นหาตุวา อาตเป
 ตปฺปมานา สาราณียํ กถิ กเถนฺโต
 อฏฺฐํ. ตสมิ ฆเณ เทว หังสา
 อากาเสน อาคจฺจนฺติ. อเถโก ทหรภิกฺขุ
 สกฺขริ คเหตุวา “เอกสุส หังสไปตกสุส
 อกฺขิ ปหริสฺสามิ”ติ อาห. อิตโร “น
 สกฺขิสฺสุสสิ”ติ อาห. “ติฏฺฐตุ อิมิสฺมิ
 ปสฺเส อกฺขิ, ปรปสฺเส อกฺขิ
 ปหริสฺสามิ”ติ. “อิทฺปิ น สกฺขิสฺสุสสิเยวา”ติ.
 “เตนหิ อุปธาเรหิ”ติ ทฺติยํ สกฺขริ
 คเหตุวา หังสุส ปจฺจมาภาเค ชิปี. หังโส
 สกฺขรสหทฺทํ สุตฺวา นินฺตติตุวา โอลิเกสิ.
 อถ นํ อิตริ วฏฺฐสกฺขริ คเหตุวา
 ปรปสฺเส อกฺขมฺหิ ปหริตุวา ไอรिमฺกฺขินา
 นิภาเมสิ. หังโส วิรวนฺโต ปริวตฺติตุวา
 เตสํ ปาทมฺเเลเยว ปติ. ตตฺถ ตตฺถ

๒. เรื่องภิกษุฆ่าหงส์

พระศาสดา ประทับ ณ พระเชตวัน
 ทรงปรารภภิกษุฆ่าหงส์รูปหนึ่ง ตรัสพระ
 ธรรมเทศานี้ว่า **สังรวมมือ** เป็นต้น.

ทราบว่าเป็นสงฆ์ ๒ คน ชาวกรุง
 สาวตถิวาสีโน บรรพชาอุปสมบทสำนักภิกษุแล้ว
 โดยมากเที่ยวไปด้วยกัน. วันหนึ่ง ไปสู่
 แม่น้ำอจิรวดี สรงน้ำแล้ว ยืนฝั่งแดด
 คุยกันถึงสาราณียกถา. ขณะนั้น หงส์
 ๒ ตัวบินผ่านมา. ครั้งนั้น ภิกษุหนุ่ม
 รูปหนึ่ง หยิบก้อนกรวดแล้วพูดว่า “ผม
 จักดีดตาหงส์ตัวหนึ่ง”. ภิกษุอีกรูป
 กล่าวว่า “ท่านจักไม่อาจ”. ภิกษุรูปที่ ๑
 กล่าวว่า “เหลือตาข้างนี้ไว้ ผมจักดีดตา
 อีกข้าง”. ภิกษุรูปที่ ๒ กล่าวว่า “ท่านจัก
 ไม่อาจดีดถูกตาข้างนี้เป็นแน่”. ภิกษุรูป
 ที่ ๑ พูดว่า “ถ้าอย่างนั้น คอยดูนะ”
 หยิบกรวดก้อนที่ ๒ ดีดไปตามหลังหงส์.
 หงส์ได้ยินเสียงก้อนกรวด จึงเหลิยวดู.
 เวลานั้น เธอหยิบก้อนกรวดกลมอีกก้อน
 ดีดตาหงส์ทะลุออกอีกข้าง. หงส์ร้อง
 ม้วนตัวตกลงแทบเท้าภิกษุเหล่านั้น.
 ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งยืน ณ ที่นั้นๆ เห็นแล้ว

จิตา ภิกษุ ทิสฺวา “อาวุโส พุทฺธสาสนเน
ปพฺพชิตฺวา อนนฺจุจฺวิกิ โว กตฺติ
ปาณาติปาตํ กโรนฺเตหิ”ติ วตฺวา เต
อาทาย คนฺตุวาทตถาคตฺตสฺส ทสฺเสสฺสุ.

สตถฺวา “สจฺจํ กิร ตยา ภิกษุ
ปาณาติปาโต กโต”ติ ปุจฺจิตฺวา “สจฺจํ
ภนฺเต”ติ วุตฺเต, “ภิกษุ กสฺมา เอวรูป
นินฺยยานิกสาสนเน ปพฺพชิตฺวา เอวมกาสี
ไปราณกปณฺชิตา ออนุปฺนฺเน พุทฺเธ
อคารมชฺเฌ วสมานา อปฺปมตฺตเกสฺสปี
จาเนสฺสุ กุกฺกุจฺจํ กรีสฺสุ ตฺวํ ปน
เอวรูป พุทฺธสาสนเน ปพฺพชิตฺวา
กุกฺกุจฺจมตฺตํปี น อกาสี”ติ วตฺวา
เตหิ ยาจิโต อตีตํ อาหริ

อตีเต กุรฺรภูเจ อินฺทปตฺตทนฺคเร
ธนฺนุชเย รชฺชํ กาเรนฺเต โพิธิตฺโต
ตสฺส อคฺคฺมเหสียา กุจฺจิมฺหิ ปฏฺฐินฺธี
คเหตุวาท อนฺนุพฺพเพน วิญฺญตฺตปฺปโต
ตกฺกสิลาญํ สีปฺปานิ อคฺคฺคเหตุวาท ปิตฺรา
อุปรชฺชเช ปติฏฺฐาปีโต อปรภาเค ปิตฺ
อจฺจเยน รชฺชํ ปตฺวา ทสฺ ราชธมฺเม
อโกเปนฺโต กุรฺรหมฺเม วตฺติตฺถ. กุรฺรหมฺโม

กล่าวว่ “ผู้มีอายุ เธอบวชในพุทธศาสนา
ฆ่าสัตว์ทำกรรมไม่สมควร” จึงพาภิกษุ
ทั้ง ๒ รูปไปแสดงแด่พระตถาคต.

พระศาสดาตรัสถามว่า “ทราบว่
เธอฆ่าสัตว์จริงหรือ ภิกษุ” เมื่อเธอ
กราบทูลว่ “จริง พระเจ้าข้า” จึงตรัส
ว่ “ภิกษุ เพราะเหตุอะไร เธอบวชใน
ศานนนำสัตว์ให้พันทุกข์เช่นนี้ จึงทำ
เช่นนี้ บัณฑิตปางก่อนเมื่อพระพุทธเจ้า
ยังไม่อุบัติ อยู่ในท่ามกลางเรือน ทำ
ความรังเกียจในฐานะแม่เล็กน้อย ส่วน
เธอบวชในพุทธศาสนาเห็นปานนี้ ไม่ทำ
แม่ความรังเกียจ” ถูกภิกษุเหล่านั้นทูลขอ
ทรงนำอดีตนิทานมา (ตรัส) ว่

อดีตกาล เมื่อพระเจ้าธนัญชัยเสวย
ราชสมบัติ ณ พระนครอินทปัตต์ แคว้น
กุรุ พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในพระครรภ์
พระอัคมเหสีของพระราชานั้น รู้เพียงสา
ตามลำดับ เรียนศิลปะในเมืองตักสิลา
อันพระบิดาแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งอุปราช
ต่อมาพระบิดาสวรรคต ทรงครองราชย์
ไม่ทรงละเมิดราชธรรม ๑๐ ประการ

นาม ปณฺจ สีสานิ. ตานิ โพิสตุโต
 ปริสุทธานิ กตฺวา รกฺขิ. ยถา จ
 โพิสตุโต, เอวมสฺส มาตา อุกุมเหสี
 กนิฏฺฐภาตา อุปฺราชา ปุโรหิต
 พุราหฺมณเณ รชฺชคฺคาหโก อมจฺใจ สารี
 เสฏฺฐิ โทณมาปโก มหามตฺโต
 โทวาริโก นครโสภินิ วรรณทาสีตี.
 เอวเมเตสฺส เอกาทสฺส ชเนสฺส กุรุหมมฺ
 รกฺขนุเตสฺส. กาลิงฺครฏฺเฐ ทนฺตปุรฺนคเร
 กาลิงฺเค รชฺช กาเรนฺเต ตสฺส ฏฺเฐ
 เทโว น วสฺสิ. มหาสตุตฺสฺส ปน
 อญฺชนวสฺสโก นาม^๑ มงฺคฺลหตฺถิ
 มหาปุณฺโณ โหติ, ฏฺเฐวาลิโน "ตสฺมิ
 อานีเต เทโว วสฺสิสฺสตี"ตี สญฺญา
 ญฺโณ อาโรจยิสฺส. ราชา ตสฺส
 หตฺถิสฺส อานยนฺตฺถาย พุราหฺมณ
 ปิณฺนิ. เต คนฺตฺวา มหาสตุตฺ หตฺถิ
 ยาจิสฺส.

สตุตา เตสฺส อายาจนาการิ ทสฺเสตฺถ

ประพฤติภุชฺชธรรม. คีล ๕ ชื่อว่า ภุชฺชธรรม.
 พระโพธิสัตว์ทรงรักษาศีล ๕ อย่างนั้นให้
 หมดจด. พระชนนี พระอักรรมเหสี
 พระอนุชา อุปราชา พราหมณ์ปุโรหิต
 อำมาตย์ผู้ถือเชือก นายสารถี เศรษฐี
 มหาอำมาตย์ผู้เป็นขุนคลัง คนเฝ้าประตู
 นางวรรณทาสี ผู้เป็นหญิงงามเมืองของ
 พระโพธิสัตว์ ก็รักษาศีล ๕ เหมือนพระ
 โพธิสัตว์เช่นกัน. เมื่อชนทั้ง ๑๑ คน
 เหล่านั้นรักษาภุชฺชธรรมอย่างนี้. เมื่อ
 พระเจ้ากาลิงค์ทรงครองราชย์ ณ เมือง
 ทันตบุรี ในแคว้นแคว้นกาลิงค์ ฝนไม่ตกใน
 แคว้นแคว้นของพระองค์. อนึ่ง พระ
 มหาสัตว์มีช้างมงคลชื่อว่า อัญชนวสสะ
 ซึ่งมีบุญมาก. ชาวแคว้นพากันกราบทูล
 ด้วยเข้าใจว่า "เมื่อนำช้างนั้นมา ฝน
 จักตก". พระราชาส่งพวกพราหมณ์ไป
 เพื่อนำช้างนั้นมา. พราหมณ์เหล่านั้นไป
 ทูลขอช้างกะมหาสัตว์.

เพื่อทรงแสดงอาการขอ ของพราหมณ์
 เหล่านั้น พระศาสดาจึงตรัสชาดกใน
 ดิกนิบาตนี้ เป็นต้นว่า

^๑ ฉ. อญฺชนสนฺนิโก.

“ตว สทฺถญฺจ สीलญฺจ
 วิทิตฺวาน ชนาธิป
 วณฺณํ อญฺชนวณฺณเณน
 กาลิงฺคสมิ วินิมฺหเส”ติ

“ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่ แห่งชน
 ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทราบ
 ศรัทธาและศีลของพระองค์ จักนำ
 พระคุณความดี พร้อมกับข้างมีศี
 ดุจดอกอัญชัญ ไปแคว้นกาลิงค์
 พระเจ้าข้า”

อิมํ ติกนิปาเต ชาตกํ กถเสสิ. หตฺถิมฺหิ
 ปน อานีเตปิ เทเว อวสุสนฺเตปิ “โส
 ราชา กุรุณมํ รกฺขติ, เตนสฺส รฏฺเฐ
 เทโว วสุสเสตี”ติ สญฺเวยาย “ยํ โส
 กุรุณมํ รกฺขติ, ตํ สุวณฺณปฏฺเฐ
 ลิขิตฺวา อานเณธา”ติ ปฺน กาลิงฺโค
 พฺราหฺมเณ จ อมจฺเจ จ เปเสสิ.
 เตสุ คนฺตุวา ยาจนฺเตสุ ราชานํ อาทิ
 กตฺวา สพฺเพปิ เต อตฺตโน อตฺตโน
 สีเสสุ กิณฺจิ กุกฺกุจฺจมตฺตํ กตฺวา
 “อปฺริสุทฺธํ โน สีลนฺ”ติ ปฏฺิกฺขิปปิตฺวา
 “น เอตฺตาวตา สีลเภาโท โหตี”ติ เตหิ
 ปฺนปฺปฺนํ ยาจิตา อตฺตโน อตฺตโน
 สีลานิ กถยีสฺสุ. กาลิงฺโค สุวณฺณปฏฺเฐ
 ลิขิตฺวา อากตํ กุรุณมํ ทิสฺวา ว
 สฺมาทาย สาธุกํ ปฺุเรสิ. ตสฺส รฏฺเฐ
 เทโว ปาวสุสิ. รฏฺฺจฺจ ฆมํ สุภิกฺขุ
 อโหสิ. สตฺถา อิมํ อตีตํ อานฺริตฺวา

ก็เมื่อพราหมณ์เมื่อนำข้างมาแล้ว เมื่อฝน
 แม้ยังไม่ตกด้วยทรงสำคัญว่า “พระราช
 พระองค์นั้นรักษาภุรธรรม เพราะฉะนั้น
 ในแคว้นพระองค์ฝนจึงตก” พระเจ้า
 กาลิงค์จึงทรงส่งพราหมณ์และอำมาตย์
 ไปอีก ด้วยพระดำรัสว่า “พวกท่านจง
 จารึกภุรธรรมที่พระราชารักษาลงแผ่น
 ทองคำแล้วนำมา”. เมื่อพราหมณ์และ
 อำมาตย์เหล่านั้นไปทูลขอ, ชนเหล่านั้น
 ทั้งหมด นับแต่พระราชาเป็นต้น ทำ
 ความรังเกียจบางอย่างในศีลของตน
 ห้ามว่า “ศีลของพวกเราจะไม่บริสุทธิ์”
 ถูกพราหมณ์และอำมาตย์เหล่านั้น
 อ้อนวอนอย่างหนักว่า “ด้วยเหตุเท่านั้น
 ศีลไม่ขาดหรอก” จึงได้บอกศีลของตนๆ.
 พระเจ้ากาลิงค์ ทอดพระเนตรภุรธรรม
 ที่พราหมณ์ และอำมาตย์จารึกลงแผ่น
 ทองคำนำมา ทรงบำเพ็ญสมาทานให้

บริบูรณ์ด้วยดี. ในแคว้นพระองค์ฝนตก.
แคว้นแคว้นได้มีความเกษม หาภิกษา
ได้ง่าย. พระศาสดาครั้งนั้นนำอดีตนิทานนี้
มา ทรงประชุมชาดกว่า

“คณิกา อุบลวรรณณา จ
 ปฺนุณเณ ทิวารีโก ตทา
 รชชชคาโห จ กจจาโน
 โทณมาปโก จ โกลิตโต
 สวาริปฺตโต ตทา เสฏฺฐี
 อนรุทฺโธ จ สวารถี
 พฺรหฺมณเณ กสฺสโป เถโร
 อุปฺราชา นนฺทปณฺฑิตโต
 มเหสี ราหุลมาตา
 มายาเทวี ชเนตฺติกา
 กฺุรราชา โฟธิสฺตโต
 เอวํ ธาเวถ ชาตกนฺ”ติ

“หญิงแพศยาในครั้งนั้น เป็นนาง
อุบลวรรณณา คนเฝ้าประตูเป็น
ภิกษุชื่อปฺนุณณะ อำมาตย์ถือเชือก
เป็นกัจจານภิกษุ อำมาตย์ขุนคลัง
เป็นโกลิตะ เศรษฐีครั้งนั้น เป็น
สวาริปฺตร นายสวารถีเป็นอนรุทระ
พราหมณ์เป็นกัสนปเถระ อุปฺราชา
เป็นนันทปณฺฑิต พระมเหสีเป็น
พระมารดารahul พระชนนีเป็น
พระนางมายาเทวี พระเจ้ากฺุ
เป็นพระโพธิสฺตว์ พวกเธอจงจำ
ชาดกไว้ ด้วยอาการอย่างนี้”

ชาดก สมิธานเนตฺวา “ภิกษุ เอวํ ปุพฺเพ
 ปณฺฑิตตา อปฺปมตฺตเกปิ กุกฺกุจฺเจ
 อุปฺปนฺเน อตฺตโน สีลเมเท อาสงฺก
 กรีสฺสุ ตฺวํ ปน มาทิสฺสฺส พุทฺธสฺส
 สาสเน ปพฺพชิตฺวา ปาณาติปาตํ
 กโรนฺโต อติภาริยํ กมฺมมกาสิ, ภิกษุณา
 นาม หตฺถเหหิ ปาเทหิ วาจา ย จ

ตรัสว่า “ภิกษุครั้งก่อน บัณฑิตเมื่อเกิด
จำความแม่เล็กน้อย ก็ทำความรังเกียจ
การขาดศีลของตนอย่างนี้, ส่วนเธอบวช
ในศาสนาของพระพุทธเจ้าเช่นเรา ทำ
ปาณาติบาต นับว่าได้ทำกรรมหนัก
ยิ่งนัก, ธรรมดาภิกษุควรสำรวจมือ เท้า
และวาจา” ตรัสพระคาถานี้ว่า

สญฺญเตน ภวิตพฺพนฺ"ติ วตฺวา อิมํ
คาถมาห

๓๖๒. "หตฺถสญฺญโต ปาทสญฺญโต
วาจาสญฺญโต สญฺญตตฺตโม
อชฺชตฺตรโต สสมาหิตโต
เอโก สนฺตฺสึโต ตมาหุ 'ภิกฺขุ'ติ.

ตตฺถ หตฺถสญฺญโตติ หตฺถกัฬิ-
ปนาทีนํ วา หตฺถเณ ปเรสํ ปหรณาทีนํ
วา อภาเวน หตฺถสญฺญโต. ทุตฺติยปเทปิ
เอเสว นโย. วาจาเย ปน มุสาวาทาทีนํ
อกรรมโต วาจาสญฺญโต. สญฺญตตฺตโมติ
สญฺญตตฺตภาโว, กายจลนสีสุกฺขิปน-
ภมฺภกวิการาทีนํ อการโกติ อตฺถโก.
อชฺชตฺตรโตติ โคจรชฺชตฺตสงฺฆาตาย
กมฺมฏฺฐานภาวนาย ไรโต. สสมาหิตโต
สุญฺญสฺสมาหิตโต. เอโก สนฺตฺสึโตติ
เอกวิหารี หตฺวา สุญฺญํ ตฺสึโต
วิปสฺสุสฺนาจารโต ปฏฺฐาย อตฺตโน
อธฺคเมน ตฺฐจฺมานโส: ปุณฺณชนกฺลฺยาณกั
หิ อาที กตฺวา สพฺเพปิ เสกฺขา
อตฺตโน อธฺคเมน สนฺตฺสึตฺติ
สนฺตฺสึตา. อรฺหา ปน เอกนฺตสนฺตฺสึโตว,

๓๖๒. "บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวบุคคลผู้
สํารวมมือ สํารวมเท้า สํารวม
วาจา สํารวมตน ยินดีธรรม
ภายใน มีจิตมั่นคง เป็นคน
โดดเดี่ยวสันโดษว่า "เป็นภิกษุ".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า สํารวม
มือ ความว่า ชื่อว่า สํารวมมือ เพราะ
ไม่มีการคั่นองมือเป็นต้น หรือใช้มือ
ฆ่าสัตว์อื่นเป็นต้น. แม้ในบทที่ ๒ ก็มีนัย
เช่นนี้แล. ก็ชื่อว่า สํารวมวาจา เพราะ
ไม่ทำการพูดเท็จเป็นต้นทางวาจา. คำว่า
สํารวมตน คือ ระวางอัตภาพ, อธิบายว่า
ไม่ทำอาการแปลก ๆ มีโคลงกาย สัน
คีระชะและยกคิ้วเป็นต้น. คำว่า ยินดี
ธรรมภายใน ได้แก่ ยินดีการเจริญ
กัมมัฏฐาน คือ โคจรธรรม ณ ภายใน.
คำว่า มีจิตมั่นคง คือ มีใจตั้งมั่น
อย่างดี. คำว่า เป็นคนโดดเดี่ยวสันโดษ
ความว่า อยู่คนเดียวเป็นปกติ ยินดี
อย่างดี คือ มีใจยินดี อธิคม (การบรรลุ)
ของตน ตั้งแต่ปฏิบัติวิปัสสนา, จริงอยู่

ดี สนุทธาเยตี วุตตี.

พระเสขบุคคลทุกจำพวก เริ่มแต่
กัลยาณปุถุชน ยินดีอริคมของตน ฉะนั้น
จึงชื่อว่า ผู้สิ้นโทษ, ส่วนพระอรหันต์
ยินดีฝ่ายเดียว พระผู้มีพระภาคตรัส
พระดำรัสนั้น หมายถึง พระอรหันต์นั้น.

เทศनावसानะ พหุ โสตาปัตติ-
ผลาทีนิ ปาปุณีสสูติ.

เวลาจบเทศนา คนจำนวนมาก
บรรลุโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล.

หังสมาตกภิกขุวตถุ ทุตียิ.

เรื่องภิกษุฆ่าหงส์ เรื่องที่ ๒ จบ.